

159.3
ป 207
ว.32

ประชุมพงศาวดาร เล่ม 32
ภาคฝรั่งเศส
ภาค 1 / ต่อ / และ ภาค 2

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

ประชุมพงศาวดาร เล่ม ๓๒

(ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗ (ต่อ) — ๕๘)

โกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๑ (ต่อ) และภาค ๒

หอสมุดแห่งชาติ
18 ก.ค. 2533
กรมศิลปากร

พิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๒,๐๐๐ เล่ม

พ.ศ. ๒๕๑๒

องค์การค้าของคุรุสภา
ศึกษาภัณฑพาณิชย์
ถนนราชดำเนินกลาง
จัดพิมพ์จำหน่าย

หอสมุดแห่งชาติ
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

1832

195708
NATIONAL LIBRARY OF THAILAND
SUPHANBURI
3 1111 90009021 6

เลขห้อง พล

เลขหมู่ 915.4
ส.ป.ป.2496 ป
ส.ร.2496
ค.32

เลขทะเบียน ชธร 2/ค.ศ.2496
08601

คำนำของบรรณาธิการชุด

ในบรรดาหนังสือที่เป็นประโยชน์ สำหรับค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีของไทยแล้ว หนังสือชุดประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือที่ให้ประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะได้รวบรวมเรื่องเก่า ๆ ที่มีสาระและคำอธิบายของผู้มีความรู้ในวิชาดังกล่าวไว้โดยละเอียด หนังสือชุดที่เริ่มพิมพ์เป็นภาคแรก เรียกว่าภาคที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ และได้พิมพ์ต่อมาจนถึงภาคที่ ๗๓ ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นระยะเวลาถึง ๓๐ ปีเศษ และในขณะนี้ยังมีพิมพ์ภาคอื่น ๆ ต่อ ๆ มาอีกหลายภาค ส่วนมากมักจะเป็นภาคละ ๑ เล่ม นอกจากภาคที่ ๖ และภาคที่ ๖๗ มีภาคละ ๒ ตอน ๆ ละ ๑ เล่ม เนื่องด้วยหนังสือชุดประชุมพงศาวดารนี้เป็นหนังสือเก่า และพิมพ์มาแล้วเป็นเวลาช้านาน ทำให้กระจัดกระจาย หาอ่านได้

ยากในยามต้องการ ทั้งหาผู้ที่จะลงทุนพิมพ์รวมเป็นชุดได้ยาก ราคาของหนังสือชุดนี้ในท้องตลาดจึงสูงขึ้นจนทุกวันนี้ชุดหนึ่งถึง ๑๐,๐๐๐ บาท คณะกรรมการจัดพิมพ์หนังสือของคุรุสภา มีความประสงค์จะรวบรวมพิมพ์หนังสือดี ราคาพอสมควร สำหรับให้นักศึกษาผู้สนใจในวิชาการได้หาซื้ออ่านได้สะดวก จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

เหตุที่จะมีหนังสือชุดประชุมพงศาวดาร เนื่องมาจากสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระมาตุจฉา มีรับสั่งให้กรรมการหอสมุดวชิรญาณรวบรวมหนังสือขึ้น เพื่อทรงบำเพ็ญพระกุศลในงานศพ หม่อมเจ้าดนัยวรนุช ท.จ. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ มีพระประสงค์จะให้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ คณะกรรมการหอสมุดเห็นพร้อมกันว่า ในสมัยนั้นมีผู้เอาใจใส่ในการศึกษาโบราณคดี มีพงศาวดารเป็นต้น ตามพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัวมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่ความลำบากของผู้ศึกษามีอยู่ ด้วยจะหาหนังสือตรวจสอบได้ยากเพราะหนังสือพงศาวดารและตำนานเก่าโดยมากยังมิได้พิมพ์ขึ้นบ้าง พิมพ์แล้วแต่จำหน่ายหมดไปเสียแล้วบ้าง บางที่ที่พอจะหาได้ก็เป็นฉบับที่วิปลาสคลาดเคลื่อน ไม่สมควรที่จะใช้ในการตรวจสอบศึกษาไปเสียบ้าง ความต้องการหนังสือพงศาวดาร และตำนานเก่าที่เป็นฉบับดีจึงมีแก่ผู้ศึกษาอยู่ทั่วไป ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงได้จัดให้พิมพ์หนังสือชุดประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ขึ้น ใน พ.ศ. ๒๔๕๑ ดังกล่าวแล้ว และได้พิมพ์ภาคอื่นๆ ต่อมาเป็นลำดับ

ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพผู้ทรงรวบรวมเรื่องส่วนมากของหนังสือชุดนี้ได้ทรงกล่าวไว้ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของหนังสือประชุมพงศาวดาร ซึ่งในขณะนั้นพิมพ์อยู่แล้วเพียง ๔ เล่มว่า “ในเวลาที่แต่งหนังสือเรื่องราวในโบราณคดีข้าพเจ้า

ต้องหยิบหนังสือประชุมพงศาวดารมาอ่านสอบสวนอยู่เสมอไม่ใคร่ขาด จนรู้สึกว่าหนังสือพวกนี้ช่างมีประโยชน์เสียจริง ๆ หากไม่มีหนังสือประชุมพงศาวดารไว้ให้หยิบตรวจตราได้ง่าย ๆ การแต่งหนังสือเรื่องโบราณจะช้าและลำบากมิใช่น้อย" ขณะนี้หนังสือประชุมพงศาวดารชุดนี้มีอยู่มากมายหลายเล่ม ประโยชน์ที่ผู้ศึกษาได้รับก็มีมากขึ้น แต่ดังกล่าวมาแล้วว่ายังมิได้มีผู้ใดพิมพ์ขึ้นใหม่เป็นชุด และหาอ่านได้ยาก คุรุสภาจึงได้จัดพิมพ์ขึ้น

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้พิมพ์ตามขนาดหนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ซึ่งมีความหนาประมาณเล่มละ ๒๐-๒๕ ยก แต่ประชุมพงศาวดารเดิม มีขนาดไม่เท่ากัน หนาบ้างบางบ้าง ฉะนั้นประชุมพงศาวดารของคุรุสภาเล่มหนึ่งๆอาจจะประชุมพงศาวดารเล่มเดิมไว้ได้หลายภาค หรือภาคหนึ่งๆ ฉบับเดิมอาจแยกออกเป็นสองหรือสามเล่มตามขนาดของคุรุสภาก็ได้ อย่างไรก็ตาม เพื่อความสะดวกในการ

ค้นคว้า ประชุมพงศาวดารของคุรุสภาแต่ละเล่มจะบอกไว้ด้วยว่า เป็นประชุมพงศาวดารฉบับเดิมภาคที่เท่าไร เช่น

ประชุมพงศาวดารเล่ม ๑
(ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ตอนต้น)
เป็นต้นดังนี้

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

สารบาญ

หน้า

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗ (ต่อ)

เรื่องโกศาปานไปฝรั่งเศส ภาค ๑ (ต่อ)

บทที่ ๑๙ ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์ ๑

บทที่ ๒๐ ราชทูตไปดูทหารชุดคลอง ๖

บทที่ ๒๑ ราชทูตไปดูบ้อม "เดอลาบัสตีย์" และวัง "แองวาลิด" ๑๓

บทที่ ๒๒ ราชทูตไปดูละครอิตาเลียน ๑๙

บทที่ ๒๓ ราชทูตไปดูพระที่นั่ง "ลูฟร์" ๒๓

บทที่ ๒๔ ราชทูตไปดูราชสภา "อรรคเดมี" ๓๐

บทที่ ๒๕ ราชทูตไปดูช่างสะดึงหลวงที่โรงค็อบแล ๓๕

บทที่ ๒๖ ราชทูตไปดูโรงเจียระไนเพชรพลอยของหลวง ๓๘

บทที่ ๒๗ ราชทูตไปดูอู่เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ ๓๙

บทที่ ๒๘	ว่าด้วยนิสัยใจคอของราชทูต	๔๕
บทที่ ๒๙	ว่าด้วยโรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซีร์	๕๒
บทที่ ๓๐	ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดีเดอครัวซี	๕๕
บทที่ ๓๑	ราชทูตไทยไปดูละครโอเปรา	๖๒
บทที่ ๓๒	ราชทูตไปชมหอดูดาว	๖๕
บทที่ ๓๓	ราชทูตไปดูพระอาราม	๘๙
บทที่ ๓๔	ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพชร	๙๔
บทที่ ๓๕	ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอกลาญี	๑๐๑
บทที่ ๓๖	ราชทูตไปดูลำคลองที่แวร์ซายส์	๑๐๗
บทที่ ๓๗	ราชทูตไปเที่ยวดูสวน	๑๑๒
บทที่ ๓๘	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์ เป็นครั้งที่ ๓	๑๑๖
บทที่ ๓๙	ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์ เป็นครั้งที่ ๔	๑๑๙
บทที่ ๔๐	ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มาร์ลี	๑๒๒
บทที่ ๔๑	ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย	๑๓๐

บทที่ ๔๒ ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้า ๑๓๘
บทที่ ๔๓ ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จ-พระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ๑๔๑
บทที่ ๔๔ ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของพระเจ้าแผ่นดิน ๑๔๓
บทที่ ๔๕ ราชทูตไปรับประทานอาหารที่พระอาราม มงต์หลุยส์ ๑๔๗
บทที่ ๔๖ ราชทูตไปดูวัดแซงต์เมเดอริก ๑๕๐
บทที่ ๔๗ ราชทูตไปเยี่ยมชุนนางข้าราชการ ๑๕๒
บทที่ ๔๘ ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ๑๕๗

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๔

บทที่ ๔๙ ราชทูตเริ่มเดินทางไปเที่ยวดูมณฑลฟลังดร์ข้างฝ่ายเหนือ ๑๖๓
บทที่ ๕๐ ระยะทางจากเมืองแซงต์เดอนีส์ถึงเมืองอาเมียงส์ ๑๖๙

บทที่ ๕๑	ราชทูตดำเนินทางไปถึงเมืองอาราส	๑๗๓
บทที่ ๕๒	ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑล ฝ่ายเหนือต่อไป	๑๘๖
บทที่ ๕๓	ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์	๑๙๖
บทที่ ๕๔	ราชทูตถึงเมืองดังแกร์ก	๒๐๑
บทที่ ๕๕	ราชทูตไปดูอู่เมืองตูร์เนย์	๒๐๗
บทที่ ๕๖	ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์	๒๑๙
บทที่ ๕๗	นางภิกษุณีเมืองเดอแนง	๒๒๙
บทที่ ๕๘	ราชทูตถึงเมืองดูแอย์	๒๓๕
บทที่ ๕๙	ราชทูตถึงเมืองลังแบรย์	๒๕๕
บทที่ ๖๐	ราชทูตถึงเมืองเปรอน	๒๗๒
บทที่ ๖๑	ราชทูตถึงเมืองแชงตีกังแตง	๒๘๔
บทที่ ๖๒	ราชทูตกลับถึงเมืองลาแฟร์	๒๙๑
บทที่ ๖๓	ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองซวาซงส์	๒๙๕
บทที่ ๖๔	ราชทูตถึงวิแลร์กอตเตรต์ถึง นังเตยและดังมาร์แตง	๓๐๒

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๗ (ต่อ)

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส

ภาค ๑ (ต่อ)

(บทที่ ๑๕—๔๘)

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

บทที่ ๑๙

ราชทูตไปเฝ้าพระบรมวงศานุวงศ์

เมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้วก็เข้าไปเปลื้องเครื่องยศในห้องซึ่งเป็นที่พักเมื่อก่อนจะเข้าเฝ้านั้น แล้วได้นั่งพักผ่อนรับประทานของคาวหวานพร้อมด้วยเจ้าพนักงานผู้นำเข้าเฝ้านั้น การเลี้ยงคราวนี้ของคาวหวานนานาวิกัติขัชชโภชน์ ล้วนมีรสอันเอมโอชเลิศต่างๆ และมีเหล้าฉุนเหล้าอ่อน เหล้าผสมน้ำตาลและน้ำลูกไม้ทุกอย่างทุกชนิดพร้อมเสร็จ

ครั้นรับประทานอาหารและหายเหนื่อยแล้ว ราชทูตได้แต่งเครื่องยศอย่างเดิมอีก แล้วเจ้าพนักงานได้พาเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระยุพราช คือ เจ้าฟ้าโตแฟง วิธีถวายบังคมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชองค์ใหญ่นี้ ก็ได้ดำเนินเป็น

แบบเดียวกันกับที่ได้เล่ามาแล้วในคราวเมื่อไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวนั้นเอง คือกราบลงยังภาคพื้นสามครั้งก็หมอบนิ่งฟังกระแสรับสั่งต่อไป

ใจความที่ราชทูตได้ทูลแถลงในคราวนั้น ดำเนินเป็นทำนองนี้ "ข้าพระพุทธิเจ้า ราชทูตของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม ขอกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า พระเจ้ากรุงสยามเจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้า ขอแสดงความโสมนัสปรีดาปราโมทย์อันยิ่งมายังใต้เรณูบงกชมาศ แด่พระองค์ผู้เป็นพระบรมโอรสาธิราชของพระมหากษัตริย์อันยิ่งใหญ่ในสกลพิภพ เป็นที่นอบน้อมเคารพแห่งขัตติยาธิบดีทั่วทิศานุทิศ เป็นที่เกรงขามแห่งหมู่ปัจจามิตร จะหากษัตริย์พระองค์ใดซึ่งได้มีชัยชนะต่ออริราชศัตรูเป็นที่เด็ดขาดมหัศจรรย์เสมอเท่าสมเด็จพระบรมชนกาธิราชในสมัยปัจจุบันนี้เป็นไม่มี เหตุนี้ พระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้าจึงทรงปรีดาปราโมทย์อย่างยิ่งในการที่พระองค์ทรงรับทางพระราชสัมพันธมิตรไมตรีกับกรุงสยามในคราวนี้

อนึ่งมิจำเพาะแต่พระราชกฤษฎาภินิหารบรมเดชานุภาพและพระเกียรติยศ พระเกียรติศักดิ์ของพระองค์เท่านั้นซึ่งได้แผ่ไพศาลไปในนานาสีมารัฐมณฑลจนทราบถึงพระเนตรพระกรรณของพระเจ้ากรุงสยาม เจ้านายของข้าพระพุทธิเจ้า แม้ถึงพระเมตตาคุณ พระกรุณาคุณ พระขันตีคุณ ก็ได้แผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ มีที่กรุงสยามด้วยเป็นต้น ก็เมื่อข้าพระพุทธิเจ้าได้มาประสบเห็นสมจริงโดยประจักษ์แก่พระพุทธิเจ้าเองทุกอย่างทุกประการในกาลบัดนี้ ก็เป็นอันไม่ต้องหาพยานอีกต่อไป เพราะเหตุฉะนั้น ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า เมื่อพระเจ้ากรุงสยามได้ทรงทราบจากคำให้การของข้าพระพุทธิเจ้าแล้ว จะไม่ทรงปีติโสมนัสอันใหญ่หลวง พระองค์คงทรงปีติยินดีหาที่สุดมิได้

บัดนี้ข้าพระพุทธิเจ้ามีความยินดีเป็นล้นเกล้า ๆ ที่จะกราบทูลให้ทรงทราบว่าเมื่อพระองค์เป็นสมเด็จพระบรมราชโอรสแห่งพระมหากษัตราธิราชผู้มีบุญญาภินิหารและเกียรติศักดิ์อันมหาประเสริฐถึงเพียงนี้แล้ว พระองค์ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุรุษอันประเสริฐมหัศจรรย์ ประกอบไปด้วยพระ-

กฤษฎาภินิหารอันใหญ่ยิ่งดุจดังสมเด็จพระราชบิดาด้วย
ฉะนั้น

อันว่ามิตรไมตรีภาพ ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งสยาม
ทรงบำรุงให้รุ่งเรืองกับสมเด็จพระบรมชนกาธิราชในครั้งนั้น
สมเด็จพระบรมชนกาธิบดีได้ทรงรับโดยเต็มพระหฤทัยยินดี
ฉันใด ส่วนมิตรภาพในระหว่างกษัตริย์สยามกับองค์พระ
ยุพราชซึ่งจะสืบสันตติวงศ์สนองพระองค์พระชนกนาถในอนา-
คตกาลภายหน้านั้น ข้าพระพุทธิเจ้าก็หวังเป็นหนักแน่นว่า
พระองค์จะทรงยินดีบำรุงมิให้หย่อนกว่าครั้งนั้นฉันนั้น"

เมื่อทูลความฉะนี้แล้ว ท่านอัครราชทูตก็ได้นำเครื่อง
มงคลราชบรรณาการต่าง ๆ ขึ้นทูลถวายแด่สมเด็จพระยุพ
ราชพลางกราบทูลว่า "ข้าพระพุทธิเจ้าขอกราบทูลให้ทรง
ทราบฝ่าพระบาท พระอาชญาไม่พ้นเกล้าฯ ด้วยข้าพระพุทธิ
เจ้านำเครื่องบรรณาการแต่เพียงเล็กน้อยมาถวายพระองค์
ในครั้งนี้ หาสมกับพระเกียรติยศของพระองค์ไม่ เพราะ
เป็นการรีบด่วนหาทันได้เลือกเฟ้นแต่ของประณีตให้สมกับ
พระบามีรของพระองค์ไม่"

เมื่อเสร็จการเฝ้าสมเด็จพระยุพราชแล้วท่านราชทูตได้พากันไปเฝ้าพระองค์เจ้าเลอดักเดอบุร์คอญ ผู้เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระยุพราชนั้น และพระองค์เจ้าเลอดักเดอบุร์คอญนี้ยังทรงพระเยาว์อยู่ ท่านราชทูตจึงถวายตุ๊กตาเครื่องเล่นต่าง ๆ ซึ่งพระเจ้ากรุงสยามและสมเด็จพระ-ราชธิดากรมหลวงโยธาเทพได้จัดส่งมาถวาย พลางทูลว่า "ขอพระองค์ทรงเล่นให้เป็นที่สำราญพระหฤทัยเถิด ถ้าพระองค์ทรงชอบพระทัยแล้วขอให้รับสั่งให้ข้าพระพุทธิเจ้าทราบด้วย ข้าพระพุทธิเจ้าจะจัดการส่งมาถวายอีกใหม่"

วันนั้นควรที่ราชทูตจะไปเฝ้าพระชายาของพระยุพ-ราชด้วยจึงจะถูกระบบธรรมเนียมของราชทูตผู้เจริญทางพระราชไมตรี แต่หาได้ไปเฝ้าวันนั้นไม่ เพราะเดิมท่านราชทูตไทยก็ตั้งใจจะไปเฝ้าด้วยเหมือนกัน แต่เผอิญพระนางพึ่งประสูติพระโอรสยังไม่หายประชวรดี ไม่สามารถจะต้อนรับปราศรัยกับราชทูตโดยปกติได้ จึงต้องงดไม่ได้ไปเฝ้าพระนางในวันนั้น

ในวันเดียวกันนั้นราชทูตยังได้เฝ้าราชโอรสและพระราชนัดดาอีกหลายพระองค์ เช่นมงเซเญอร์ เลอดัก ดังชู

และมงเซเญอร์ เลอดึก เดอเบรี เป็นต้น และในทุกแห่งที่ได้ไปเฝ้าท่านได้ทูลโดยถ้อยคำสมควรกับฐานะอันสูงศักดิ์ของราชตระกูลที่ท่านไปเฝ้านั้นทุก ๆ องค์

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ ๔ เดือนกันยายน มงเซียร์โอแบร์ต เจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีได้นำรถหลวงมารับราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ มงเซเญอร์ เลอดึก เดอชาร์ต ณ พระระเบียงโถงแห่งวังแซงคลูด์ วันที่ ๕ มงเซียร์เดอบอเนยเจ้าพนักงานกรมพระราชพิธีก็ได้มารับราชทูตไปเฝ้าหม่อมเจ้าหญิงมาเดอมัวแซล ดอร์เลอัง ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ มงเซเญอร์ เลอดึก เดอชาร์ต ที่วังลักซังบูร์ค และนอกจากได้เฝ้าหม่อมเจ้าหญิงดังที่ได้กล่าวมา ยังซ้ำได้เฝ้ามาดำ ลาดรังด์ ดีแชส ซึ่งเป็นพระมารดาของท่านด้วย

บทที่ ๒๐

ราชทูตไปดูทหารขุดคลอง

เมื่อเสร็จการเฝ้าแหนพระเจ้าแผ่นดินและพระบรมวงศานุวงศ์แล้ว เจ้าพนักงานได้เชิญราชทูตไปดูวังแวร์ซายส์ก่อน เพราะวังนั้นเป็นศรีเมืองแท้ ๆ ควรเป็นที่ทัศ-

นายิ่งกว่าถิ่นฐานใด ๆ หมดในเมืองฝรั่งเศส ทั้งประจวบเหมาะกับการที่เขากำลังขุดคลองใหญ่ด้วย ก็ยิ่งเห็นเป็นการควรที่จะพาราชทูตไปดูเพราะจะได้แลเห็นวิชาช่างฝรั่งเศสว่าเป็นอย่างไร ด้วยว่าคลองนั้นมิจำเพาะแต่เพียงขุดดินให้เป็นลำคลองเท่านั้น เป็นการละเอียดยิ่งกว่านั้นเป็นอันมาก ต้องสร้างสะพาน ผังท่อน้ำ ทำเขื่อนและอะไรต่ออะไร พิสดารสำหรับจะนำน้ำในแม่น้ำเออร์ให้ไหลเข้าไปสู่บริเวณของวังแวร์ซายส์อีกด้วย ใครไปแลเห็นการใหญ่โตดังนี้แล้วจะอดชมพระบารมีของพระเจ้าหลุยส์มหาราชไม่ได้ ว่าพระองค์ทรงพระกฤษฎาภินิหารอันล้นพ้น จึงทรงสามารถสละราชทรัพย์ เพื่อสถาปนาพระที่นั่งแวร์ซายส์ ให้เป็นที่มเหาฬารได้ถึงเพียงนี้ ธรรมดาพระราชากับมิตขัดขัดในการใช้สอยพระราชทรัพย์เหมือนมนุษย์บุคคลธรรมดาเหมือนกัน ถ้าเกินกำลังก็ทำไม่สำเร็จดุจเดียวกับคฤหบดีที่จะสร้างเคหสถานสำหรับตัวอยู่นั้นเอง ต้องคาดกำลังทรัพย์สมบัติของตนเสียก่อนจึงจะสำเร็จ

อนึ่ง เหตุสำคัญอีกอันหนึ่งที่ได้เป็นเหตุให้นำราชทูตไปดูงานขุดคลองในบริเวณวังแวร์ซายส์นั้นก็เพราะว่า

ผู้ที่ขุดคลองนั้น ล้วนเป็นทหารทั้งสิ้น (เพราะเวลานี้เป็นเวลาว่างราชการสงคราม แทนที่จะบำรุงทหารให้กินนอนและหัดเดินเล่นเปล่า ๆ ในบริเวณโรงทหาร ก็ได้จัดให้ทำการที่มีผลประโยชน์และเพิ่มศรีแก่บ้านเมือง เช่นการขุดคลองนี้ บ.ก.) ถึงโดยว่าทหารจะทำการขุดคลองอยู่ก็ดี จะทำสัญญาให้เข้าระเบียบเข้าแถวตามกระบวนยุทธวิธีต่าง ๆ ให้ดูก็ได้ง่าย ๆ และทั้งราชทูตไทยก็อยากจะดูทหารฝรั่งเศสเป็นอันมาก จึงนับว่าเป็นโอกาสอันดีสำหรับราชทูตชมทหารด้วยจะได้เห็นคราวเดียวถึง ๒ อย่างก็เลยพาราชทูตไปดูการขุดคลอง

(ความที่ตรงนี้ช่างชวนให้ข้าพเจ้าผู้แปลหวนนึกไปถึงพระราชพงศาวดารกรุงเก่าตอนหนึ่ง คือตอนที่ว่าถึงราชทูตไปดูทหารแม่นปืนนั้นเอง ข้าพิลึก จะขอคัดหน่อยใจความในพระราชพงศาวดารตอนนั้นมีว่า "ขณะนั้นทหารฝรั่งเศสแม่นปืน ๕๐๐ คนแบ่งกันเป็นสองพวก ข้างละ ๒๕๐ แล้วต่างก็ยืนเป็นสองแถวยิงปืนให้กระสุนข้างนี้กรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างโน้น และข้างโน้นก็ยิงตอบเข้ามาให้กระสุนกรอกเข้าไปในลำกล้องปืนข้างนี้ แล้ว

ราชทูตให้อาจารย์แต่งศิษย์มาสำแดงวิชาถวาย เมื่อทหารฝรั่งเศสระดมกันยิงปืน ไฟปากนกไม่ติดดินดำบ้าง แล้วอนุญาตให้ติด แต่ให้กระสุนตกตรงปากกระบอกบ้าง ตกห่างออกไปบ้าง แต่ไม่มีฤทธิ์ถึงกับจะไปถูกต้องทหารไทยเลย ฯลฯ"

โธ่ ช่างเขียนเล่นให้คนเซอะหลงเชื่อได้ ถ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังอยู่และทรงทราบเรื่องนี้คงทรงพระสรวลก๊ากใหญ่เป็นแน่ เพราะเป็นเรื่องน่าหัวเราะมิใช่น้อย แต่นึกไปนึกมาการที่จับปดเล่นในเรื่องพงศาวดารได้ถึงเพียงนี้ดูเป็นที่น่าสลดใจนัก เพราะทำให้นักเรียนเสื่อมศรัทธาคลายความเลื่อมใสในคำให้การแห่งพงศาวดาร ด้วยว่าเมื่อตนกำลังอ่านพงศาวดารนั้น ใช่จะมีพระครูยืนกำกับคอยตักเตือนอยู่เสมอว่า ข้อนี้จริง เชื่อได้ ข้อนี้เขียนเล่น ข้ามไปเถอะ"

จริงอยู่การเขียนพงศาวดารเป็นการยาก เพราะบางข้อจับความจริงไม่ค่อยจะได้ แต่สิ่งที่รู้จริง ๆ ทำไมยังเปลี่ยนรูปให้เป็นอื่นไปได้เล่า ไม่มีหิริโอตตัปปะแลหรือ ทุกวันนี้ลวงกันยากกว่าก่อนหน่อย แต่กระนั้นก็ยังต้อง

ระวังเมื่ออ่านเหมือนกัน เพราะยังอาจพบคนที่เขียนลวงให้ผู้ไม่รู้เท่าเชื่อถืออยู่บ้าง เช่นข้อความใดเกี่ยวข้องกับผู้ที่ตนชอบ ข้อความเรื่องนั้นอาจกลายเป็นเรื่องงามไปหมด แต่ถ้าเกี่ยวกับผู้อื่นซึ่งตนไม่สู้จะชอบ ความดีของเขาอาจสูญหายไปหมดไม่ปรากฏให้คนเห็น หรือว่ากล่าวบ้างแต่พอสังเขป เพื่อกันมิให้มีข้อครหาว่าแกล้งปิดบังเท่านั้น ทุกวันนี้การที่จะบันลมบันน้ำให้เป็นตัวเหมือนสมัยก่อนค่อนข้างยาก ๆ อยู่ เพราะนักรู้ออกจะหนาแผ่นดินอยู่แล้ว แต่พิเคราะห์ดูอาการพวกนักเขียนชนิดนั้นหากว่าโอกาสให้ดูเหมือนคนจำพวกนี้จะยังไม่สิ้นความพยายามที่จะลวงให้ผู้อื่นซึ่งไม่รู้เท่าหลงเข้าใจความผิด ๆ ถูก ๆ อยู่เสมอ นักคดีชนิดนี้เต็มที บ.ก.)

เมื่อตกลงเห็นดีด้วยกันทั้งสองฝ่ายว่าจะไปดูทหารชุดคลองในบริเวณวังแวร์ซายส์ฉะนี้แล้ว เจ้าพนักงานจึงได้จัดให้ราชทูตมาพักอยู่ที่สำนักเดอแมงตะนง เพราะเป็นที่เหมาะสำหรับการแสดงวิธีต่าง ๆ เช่น สวนสนามเป็นต้น ในกระบวนทหารที่ออกมาแสดงในโอกาสนี้ มีอยู่เกือบ ๒๐ กองต่าง ๆ คือกองบีการ์ดี (ผ่ายพายัพ) กองชังปาญ

(ฝ่ายทิศปราจีน) กองนาวาร์และกองลังคะด๊อก (ฝ่ายทิศใต้) แล้วก็ยังมีกองเฟอเกียร์ กองครีซอล กองลาแฟร์ กองรักษาพระองค์ กองอัลซาสคองโดเบอกูร์ กองเดอลิ-ยอง กองโดแฟง กองพระราชินี กองดังชู กองเดอ-แวร์มังดัว กองทหารเรือ กับกองม้ารำทวนดราคง (มังกร) อีก ๓ กอง

นอกจากนั้นยังมีกองทหารพิเศษอีกกองหนึ่งต่างหาก สำหรับคอยตามราชทูตเป็นกองเกียรติยศไปทุกแห่ง และเมื่อราชทูตกลับยังตำหนักที่พักก็ยืนเฝ้าพิทักษ์อยู่โดยรอบทั้งกลางคืนและกลางวัน กองเกียรติยศนี้แต่งเครื่องแบบเต็มยศมีสวมเสื้อคอยาวแขนยาวเป็นต้น ดูสง่างามที่สุด

ถ้าจะบรรยายถึงสิ่งทั้งหลายบรรดาซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตในคราวนั้นให้สิ้นเชิงแล้ว ก็จะมีมากมายนัก ฉะนี้ข้าพเจ้าจำเป็นต้องขออนุญาตย่นลงกล่าวแต่สิ่งที่สำคัญ ๆ บางอย่างเท่านั้น แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงสิ่งอื่น จะย้อนกลับไปกล่าวถึงคำพูดของท่านราชทูตซึ่งข้าพเจ้ายังไม่ได้เปิดเผย โดยที่เห็นว่าสมควรจะสงวนไว้มิให้สูญ เพราะเป็นคำแสดง

น้ำใจของราชทูตว่าเป็นอย่างไรได้ดี ๆ ได้ส่วนหนึ่ง จึงได้นำมาแสดงให้ปรากฏเสียในบัดนี้

คือคราวเมื่อราชทูตออกจากที่เฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวคราวถวายพระราชสาสน์นั้นแล้ว เย็นวันนั้น ขณะท่านกำลังนั่งโต๊ะรับประทานอาหารพร้อมด้วยขุนนางไทยและขุนนางฝ่ายฝรั่งเศสเป็นอันมาก จึงท่านมงเซียร์-สตอร์ฟ เจ้าพนักงานประจำดูแลราชทูตซึ่งรับประทานอาหารอยู่ด้วยนั้น สังเกตเห็นท่านอัครราชทูตไม่ค่อยจะรับประทานอาหารก็มากน้อย ผิดกว่าทุกคราวมาดูสาละวนแต่จะตรึกตรองถึงอะไรต่ออะไรอยู่ เห็นไม่ชอบกลกลัวท่านอัครราชทูตจะไม่สู้สบาย หรือจะเหนื่อยเหนื่อยอะไรสักอย่าง ท่านจึงซักถามท่านอัครราชทูตว่า "เจ้าคุณเป็นอะไรหรือจึงดูไม่ค่อยรับประทานอาหาร" ท่านอัครราชทูตจึงตอบว่า "จะได้เป็นอะไรก็หามิได้ ขอท่านจงอย่ามีความวิตกถึงเราเลย เหตุที่เราไม่ค่อยจะรับประทานอะไรเหมือนวันอื่นนั้น มิใช่เพราะเหตุไกลอะไรที่ไหนมิได้ เป็นเพราะวันนี้เราได้มีโอกาสชมพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งเรากระหายอยากชมมานมนาน

แล้ว บัดนี้เราได้ชมพระองค์สมมโนรถแล้วเราจึงไม่ค่อยหิวเหมือนวันธรรมดา ความอิ่มใจเลยให้อิ่มกายไปด้วย และความอิ่มหนำสำราญใจนี้ ตลอดชีวิตของเรา ๆ จะมิลืมเลย"

บทที่ ๒๑

ราชทูตไปดูบ้อม "เดอลาบัสตีย์" และวัง "แองวาลิด"

ครั้นต่อมาบรรดาราชทูตได้พากันไปดูบ้อมเดอลาบัสตีย์ ซึ่งเป็นบ้อมมีชื่อเสียงมากตั้งอยู่กลางพระนครเป็นดังกรมสรรพาวุธก็ว่าได้ ผู้ที่นำท่านราชทูตไปนั้น ได้อธิบายให้ท่านฟังว่า "บรรดาเครื่องอาวุธยุทธภัณฑ์ที่มีอยู่ในบ้อมนี้นั้นไม่ว่าเวลาใด พอที่จะแจกจ่ายให้แก่ทหารออกไปสนามรบได้ประมาณสักสามหมื่นคนอยู่เป็นนิตย์ นอกจากคลังสรรพาวุธนี้ยังมีบ้อมอื่น ๆ ในทั่วพระราชอาณาจักรที่พร้อมด้วยอาวุธต่าง ๆ เหมือนบ้อมนี้อีกกว่า ๒๐ บ้อม"

(สำหรับนักเรียนที่ยังไม่ทราบต้นสายปลายเหตุของบ้อมเดอลาบัสตีย์น ทั้งสำหรับผู้อื่นซึ่งอาจรู้ความเป็นจริงไม่สู้ถูกต้อง ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสเพื่อชี้แจงโดยสังเขปว่า "บ้อมเดอลาบัสตีย์น เดิมทีเป็นบ้อมใหญ่มั่นคงสร้างมาครั้งโบราณเมื่อศก ๑๓๖๙) (คือ ๕๐๐ กว่าปีก่อนปีที่กำลังแปลเรื่องนี้) บ้อมนี้ใช้ได้หลายอย่าง อย่างหนึ่งใช้เป็นบ้อมตรง ๆ คือใช้ป้องกันกรุงปารีสเมื่อเกิดศึกและอีกอย่างหนึ่งใช้สำหรับคุมขังนักโทษแผ่นดินที่ต้องโทษอุกฉกรรจ์ มีพวกก่อการกำเริบกลางเมืองเป็นต้น คือว่าเป็นทั้งบ้อมทั้งคุก

ก็อันว่าคุกตะรางหรือเรือนจำนี้ ย่อมเป็นที่นิยมนับถือว่าดีของพลเมืองดีฉันใด ก็ย่อมเป็นที่เกลียดชังของพลเมืองพวกทุจริตฉันนั้น

เหตุนี้เมื่อคราวที่เกิดมหากลียุคขึ้นกลางเมืองฝรั่งเศสล้างวงศ์เจ้านายและเลิกถอนธรรมเนียมการปกครองโดยทางราชาธิปไตยเปลี่ยนเป็นอย่างประชาธิปไตย เมื่อศักราช ๑๗๘๙ นั้น พวกขบถได้พยายามจนสุดกำลังที่จะบุกรุกเข้าไปปล่อยนักโทษทั้งหลายที่อยู่ในบ้อมเดอลาบัสตีย์

นี้ให้ออกมา เพื่อช่วยกันก่อการกำเริบต่อไป และเมื่อสำเร็จการชั่วนี้แล้วพวกขบถเหล่านี้ก็ได้พร้อมใจกันรื้อถอนป้อมนั้นเสีย มิให้เหลือแม้แต่อิฐสักแผ่นเดียวหรือศิลาสักแท่งหนึ่ง เพราะต่างเข้าใจกันเสียว่าป้อมนี้เป็นเครื่องหมายอำนาจของพระราชาอย่างสำคัญ ควรต้องล้างให้สูญจงได้

การทำลายคุกเดอลาบัสตียนี้ สำเร็จลงในวันที่ ๑๔ เดือนกรกฎาคม เหตุนี้แต่นั้นมา พวกข้างฝ่ายประชาธิปไตยซึ่งเป็นผู้ยึดถืออำนาจในประเทศจึงได้เลือกตั้งวันที่ ๑๔ กรกฎาคมนั้นสำหรับเป็นวันที่ระลึกของชาติฝรั่งเศส คือว่าเป็นวันล้างอำนาจพระราชานั้นเอง ซึ่งที่แท้พลเมืองฝรั่งเศสเป็นอันมากพากันติเตียนอย่างแรงว่าหาใช่เป็นการศุภมงคลไม่ เพราะว่าผู้ที่ยังถือฝ่ายข้างพระ-ราชาธิปไตยว่าเป็นการปกครองที่ดีก็ยังมีอยู่อีกอะโข และการที่มาตั้งวันนั้นเป็นวันมงคล ก็เท่ากับสะกิดหัวใจให้พวกเขาระลึกถึงความหยาบช้าทารุณของพวกขบถและให้เจ็บแค้นมิรู้หายนั้นเอง

ฉะนั้นคนเป็นอันมากทั่วเมืองฝรั่งเศสโดยไม่เลือกว่าเลื่อมใสไปข้างราชาธิปไตยหรือประชาธิปไตย เห็นว่าควรเลือกตั้งวันอื่นเป็นวันฉลองชาติ โดยมิให้เป็นที่บาดหมางแก่ผู้ใด เช่นวันฉลองนางยานดาร์กเป็นต้น ซึ่งได้ทำคุณให้แก่ชาติโดยไม่มีใครรังเกียจ ไม่ต้องแบ่งชาติเป็นสองฝ่ายดังนี้จะดีกว่า บ.ก.)

เมื่อราชทูตดูบ้อมเดอลาบัสตีย์เสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงได้พาไปที่วังแดส์แองวาลิด ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสร้างขึ้นไว้สำหรับเป็นที่สำนักอาศัยแห่งพวกทหารของพระองค์ซึ่งพิการมาแต่การสงคราม และทำมาหากินต่อไปไม่ได้ (ทุกวันนี้วังนี้ยังมีทหารพิการอยู่อาศัย แต่คนในสมัยนี้มิได้เห็นว่าวังนั้นเป็นที่สำคัญ เพราะเหตุเป็นที่อาศัยของพวกทหารพิการเท่านั้น ยังถือเป็นที่สำคัญน่าไปทัศนาดูอีก เพราะที่โบสถ์ในวังนั้นเป็นสถานที่ฝังศพของพระเจ้านโปเลียนด้วย บ.ก.)

เมื่อราชทูตไทยได้ไปแลเห็นบรรดาทหารพิการเหล่านั้นซึ่งล้วนแต่สวมเสื้อสะอาดเรียบร้อย ซ้ำมีเจ้าพนักงานประจำสำหรับพิทักษ์รับใช้ดูแลปฏิบัติอย่างคนใช้ในบ้าน

เศรษฐีและมหาดเล็กเด็กชาตามวังของเจ้านาย ดูเบื่นที่สบายราวกับขุนนางแก่ชราที่ลาพักราชการไม่มีกังวลอะไร นั่ง ๆ นอน ๆ อยู่กับบ้านก็ได้รับพระราชทานเบี้ยบำนาญเรื่อยไป รอให้หมดไปวันหนึ่ง ๆ จนกว่าชีวิตจะหาไม่เท่านั้น

ท่านอัครราชทูตจึงเปล่งอุทานวาจาขึ้นว่า "อ้อ เราได้มาประสบเงื่อนแห่งปัญหาเข้าแล้ว บัดนี้เราทราบได้ดี ๆ แล้วว่าทำไมพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงทรงมีแต่ชัยชนะเสมอไป พึงมาเห็นแจ้งเดี๋ยวนี้เอง"

เจ้าพนักงานจึงถามว่า "เห็นอย่างไรกันเจ้าคุณ"

"อ้อ คือเราเห็นว่าการที่พระองค์มีแต่ทรงชัยชนะอยู่เสมอนั้น เป็นผลานิสงส์ที่พระองค์ทรงทะนุบำรุงทแกล้วทหารของพระองค์เช่นเดียวกับบิดาทะนุบำรุงบุตรฉะนั้น ทหารจึงรักพระองค์เหมือนบุตรที่ดีมีกตัญญูรักบิดา ถึงคราวมีราชการสงครามต่างจึงเต็มใจยอมถวายชีวิตของตนเพื่อสนองพระเดชพระคุณของพระองค์ พระองค์จึงมีชัยเสมอ"

ดูเอาเถิดเราชาวฝรั่งเศสด้วยกัน เราก็เคยได้อ่านคำยอพระเกียรติสรรเสริญพระบารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชของเราเป็นอเนกประการมาแล้วมิใช่หรือ ก็ใครเล่าเคยได้อ่านข้อที่ถูกที่เป็นจริงเหมือนคำชมเชยของท่านอัครราชทูตไทยคำนี้มีบ้างไหม ส่วนข้าพเจ้าเห็นว่าคำสรรเสริญนั้น ๆ ซึ่งท่านเปล่งออกมาโดยน้ำใสใจจริงของท่านนี้มีน้ำหนักยิ่งกว่าคำชมเชยอื่น ๆ เป็นอันมาก

บทที่ ๒๒

ราชทูตไปดูละครอิตาเลียน

เมื่อราชทูตจากวังแฮงวาลด์นั้นแล้ว ก็ได้เลยไปดูละครอิตาเลียนซึ่งในสมัยนั้นนิยมกันว่าเล่นดีมีชื่อเสียงปรากฏทั่วพระนครปารีส พอย่างเข้าไปในโรงละครนั้นก็ได้เห็นห้องใหญ่น้อยและชั้นฉากดูงดงามมาก ผู้นำทางจึงถามราชทูตว่า "ท่านเห็นเป็นอย่างไร งามไหม" ท่านราชทูตก็ตอบว่า "ชื่อว่าเมืองปารีสแล้ว ไม่ว่าจะดูไหนก็ล้วนงามเป็นขวัญตาไปทั้งนั้น โรงละครอิตาเลียนนี้เราเห็นว่าเป็นโรงละครที่งามวิไลเลิศ หามีโรงละครอื่นเสมอสองมิได้"

ส่วนเจ้าของโรงละครชื่อ ซิญอร์ซินเทียว เป็นชาวอิตาเลียน ได้ทำปฏิสันถารปราศรัยกับราชทูตว่า "ข้าแต่ท่านราชทูตผู้มาแต่ไกล ท่านมาคราวนี้ เปรียบประดุจหนึ่งว่าท่านมาฉายแสงพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยามให้ส่องสว่างมาถึงเรา เราได้แลเห็นดวงหน้าอันฉลาดของท่านก็ให้นึกว่าเหมือนกับได้เห็นบริมณฑลพระพักตร์ของสมเด็จพระนารายณ์พระมหากษัตริย์ของท่าน เป็นบุญของเรานักหนาที่ท่านมิได้มีความย่อท้อต่อความลำบากอุตส่าห์ฝ่าคลื่นลมมาให้เราได้เชยชมฉายาพระบารมีของพระเจ้ากรุงสยาม แต่บัดนี้ไปเราจะได้รู้ได้ฟังประพฤติเหตุความเป็นไปของกรุงศรีอยุธยาและชมพูทวีปก็เพราะท่าน ที่เราได้มาทราบว่าประเทศสยามเป็นประเทศใหญ่ มีมลประเทศซึ่งล้วนแต่ทรงอิสรภาพอยู่ในอาณาจักรของตน ๆ มาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาถึง ๑๑ นคร ก็เพราะท่านได้นำข่าวมาให้เราทราบทั่วสิ้น แท้จริงตามที่เรารู้เห็นในบัดนี้เราสันนิษฐานว่าทางรัฐประศาสโนบายสำหรับปกครองบ้านเมืองแล้ว เมืองไทยเป็นเมืองที่ดำเนินเข้าสู่ทางเจริญดี น่าที่ชาติทั้งหลายจะถือเอาเป็นเยี่ยงอย่าง เท่ากับที่เมืองไทยเพียรจะถ่ายแบบอย่างจากเราฉะนั้น

เหตุฉะนี้ การที่ราชทูตแห่งประเทศที่เจริญถึงเพียงนี้ได้มาชมโรงละครของเรานี้ เราถือเป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่ง ส่วนท่านทั้งหลายเล่า จะค้างแรมอยู่ในเมืองฝรั่งเศสนี้นานตราบใด ขอเชิญมาดูละครของเรานี้สนิทกาลตราบนั้น ไม่ว่าเป็นวันเวลาใดเรายินดีเล่นให้ท่านดูท่านชมอยู่ทุกเมื่อ

อนึ่งเมื่อท่านกลับไปถึงบ้านเมืองของท่านแล้ว ขอท่านได้ โปรดนำความเห็นของเรานี้กราบทูลให้พระเจ้ากรุงสยามทรงทราบด้วยว่า เวลานี้เราชาวละครฝ่ายตะวันตกนี้ รู้สึกว่าเป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งของกรุงสยามและของสมเด็จพระนารายณ์ในการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชซึ่งไม่ว่าเจ้านายประเทศใดในสากลโลก มีแต่จะยำเกรงนับถือพระบารมี พากันสรรเสริญพระองค์เป็นเสียงเดียวว่า พระองค์ดำรงทศพิธราชธรรมอย่างประเสริฐ ได้ทรงยินดีกระทำมิตรไมตรีกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้ากรุงสยามนี้ก็เป็นพยานให้เห็นชัดว่าทั้งสองพระนครกำลังจะดำเนินเข้าสู่ทางเจริญวัฒนาการหาประเทศอื่นเสมอเหมือนมิได้"

ครั้นต่อมาวันหนึ่ง ราชทูตแสดงความประสงค์ที่จะชมเชยภูมิประเทศแห่งกรุงปารีส ว่าจะมีลักษณะสัณฐานเป็นอย่างไร เจ้าพนักงานจึงได้พาท่านไปที่มงมาร์ตร์ ซึ่งเป็นเนินสูง ๆ ตั้งอยู่เกือบตรงศูนย์กลางแห่งพระนคร เมื่อท่านขึ้นไปบนยอดเนินนั้นแล้ว แลเห็นเมืองปารีสได้ถนัดทุก ๆ ด้านก็ชอบใจ ท่านจึงพูดกับเจ้าพนักงานผู้พาไปนั้นว่า "ภูมิประเทศตามที่ได้เห็นนี้ คาดคะเนว่าเมืองปารีสกับกรุงศรีอยุธยาถ้าระว่าโดยขนาดโตเล็ก เห็นทีจะไม่สู้ผิดกันนัก แต่ถ้าจะเทียบเคียงพลเมืองทั้งสองพระนครแล้ว เห็นทีจะผิดกันไกลตั้งห้าหกเท่าเป็นแน่ เพราะว่าที่กรุงปารีสนี้บ้านเรือนล้วนแต่มี ๕ ชั้นบ้าง ๖ ชั้นบ้างสิ้นทั้งนั้น ส่วนบ้านเรือนข้างกรุงศรีอยุธยานั้นมีแต่ชั้นเดียวทั้งสิ้น จึงคาดคะเนว่าพลเมืองข้างนี้คงจะมากกว่าข้างโน้น"

(ถ้าเป็นทุกวันนี้ ราชทูตคงออกความเห็นผิดกันกับวันนั้นอีก เพราะขณะนี้พระวิหารที่ชาติฝรั่งเศสสร้างอุทิศถวายพระหฤทัยซึ่งเป็นโบสถ์อันงามยิ่งและใหญ่โตที่สุดในกรุงปารีสก็ยังไม่มี พึ่งมีเป็นครั้งแรกก็ในราว ๔๐

กว่าบีมานเอง และทั้งพึงจะแล้วเสร็จลงในเดือนพฤศจิกายน ศก ๑๙๑๙ นี้ด้วยซ้ำ ในงานสมโภชพระวิหารนี้มีพระมหาสังฆราชมาประชุมกันถึง ๑๑๐ องค์ และมีพระสงฆ์และสัปบุรุษพากันมาจากประเทศต่าง ๆ อีก นับตั้งหมื่นตั้งแสน)

ต่อมาอีกวันหนึ่ง มงเซียร์ เดอบอเนย เจ้าพนักงานกรมวังได้พาราชทูตไปหาเสนาบดี เดอคร้วซี การไปคราวนี้เป็นไปโดยเรียบร้อยตามธรรมเนียม ราชทูตสวมลอมพอกของเขาตามเคย ตอนเมื่อลาท่านเสนาบดีกลับนั้น ท่านเสนาบดีได้มาส่งราชทูตถึงเชิงบันได แม้อัครราชทูตจะเชิญให้ท่านกลับแล้วกลับเล่า ท่านก็ไม่กลับ

ต่อนั้นมาราชทูตก็ได้ไปเฝ้าเจ้านายเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่อีกองค์หนึ่ง ซึ่งทรงพระนามว่า เลอดึก เดอรบูร์บง แต่ไม่ได้เฝ้าอยู่นานเพราะเป็นเวลาค่ำมากเสียแล้ว พอทูลถึงเรื่องที่เข้ามาเมืองฝรั่งเศสนี้บ้างเล็กน้อยแล้ว พระองค์ท่านก็รับสั่งว่า "ท่านอย่าวิตกเลย ถ้าเราสามารถจะเชื่อมทางพระราชสัมพันธมิตรไมตรีระหว่างเมืองฝรั่งเศสกับเมืองไทยให้ยิ่งสนิทสนมกว่าที่เป็นมาในเวลานี้ได้เพียงใด เรา

ยินดีจะช่วยเหลือให้สำเร็จโดยเต็มกำลังของเราเพียงนั้น รับสั่งเท่านี้แล้ว ราชทูตก็ทูลลากลับมายังที่พัก

บทที่ ๒๓

ราชทูตไปดูพระที่นั่ง "ลูฟร์"

ต่อมาราชทูตได้ไปดูพระราชวังลูฟร์เก่า มงเซียร์-เชแดง ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานรักษาพระที่นั่งก็ได้ออกมาต้อนรับท่านราชทูตถึงที่หน้าพระลานแล้วเชิญเข้าไปข้างในชั้นแรกพวกราชทูตได้ผ่านไปทางหน้าห้องพวกสวิสอาสาซึ่งมีประจำอยู่สำหรับพิทักษ์รักษาวังนั้นร้อยคน แล้วก็ได้เข้าไปในห้องพระบรรทมของสมเด็จพระพันปี คือพระราชมารดาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งในเวลานั้นเสด็จสวรรคตเสียแล้ว ทรงพระนามว่าพระราชินีมารีเทเรส เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดินสเปน ห้องพระราชินีนั้น ภายในล้วนประดับด้วยของเก่าโบราณทั้งสิ้น แต่กระนั้นก็ยังดูวิจิตรงดงามอยู่โดยมาก เมื่อเข้าไปแล้วจะหันดูซ้ายขวาหน้าหลังก็มีแต่ลายกระหนกทองไปทั้งนั้น ครั้นราชทูตชมห้องพระราชินีเสร็จแล้วก็

ไปดูห้องสรง และบรรดาห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับอื่น ๆ อันล้วนตกแต่งประดับประดาไปด้วยรูปแขวน รูปตั้ง โดยฝีมือของนายช่างผู้มีชื่อทั้งนั้น

ในบรรดาห้องที่ประทับของสมเด็จพระราชินีนั้น มีอยู่ห้องหนึ่งซึ่งเป็นที่พอพระทัยของพระองค์ยิ่งกว่าห้องอื่น แต่บังเอิญได้ถูกไฟไหม้เสียก่อนที่ราชทูตได้ไปนั้น เดี๋ยวนี้กำลังทำใหม่ เพดานที่ทำขึ้นใหม่แทนเพดานเก่าซึ่งถูกทำลายด้วยไฟนั้น นายช่างชาวอิตาเลียนชื่อโรมาแนลเป็นคนวาดเขียน ดูเป็นที่จับตาของผู้ไปชมยิ่งนัก

ครั้นแล้วก็ได้เข้าไปชมห้องพระระเบียงโถง "คาเลอรี" และเมื่อได้เห็นรูปต่าง ๆ อันแล้วไปด้วยฝีมือนายช่างอย่างเอก ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงจัดตั้งไว้เป็นระเบียบน่าปลื้มอกปลื้มใจ ต่างคนต่างก็กล่าวสรรเสริญพระปรีชาญาณอันสุขุมของพระองค์ว่า "พระองค์มิจำเพาะแต่ทรงพระปรีชาสามารถในทางรัฐประศาสโนบายการปกครองเท่านั้น แม้ถึงการเลือกเฟ้นจัดสรรมหัคฆภัณฑ์อันมีค่าให้เป็นที่ต้องตาของมหาชนพระองค์ก็ทรงชำนิชำนาญยิ่งกว่าพ่อบ้านแม่เรือนเสียอีก

ดังมีบรรดารูปทั้งหลายที่พระองค์ทรงจัดให้ตั้งไว้ในที่อันเหมาะเจาะนั้นเป็นพยานปรากฏอยู่ แท้จริงแต่ลำพังพระที่นั่งเมื่อแลดูภายนอกก็งดงามน่าดูอยู่แล้ว ซ้ำกระบวนจัดข้างในก็สมกับกระบวนข้างนอกด้วยอีก ก็ยิ่งดูเพลินใจไม่จืดตาเลย

เมื่อดูห้องไว้รูปนั้นเสร็จแล้ว ราชทูตก็ขึ้นบันไดใหญ่ไปชมห้องซึ่งเคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พอขึ้นบันไดและข้ามห้องพวกทหารสวิสอาสาไปแล้ว ราชทูตก็มาหยุดชมสนามหน้าพระลานอยู่ที่พระระเบียงโถง เพราะตรงนั้นเป็นที่เหมาะสำหรับดูรูปทรงของวังลูฟร์ได้ดี และอาจเห็นทั้งพระที่นั่งองค์เก่าและพระที่นั่งองค์ใหม่ซึ่งกำลังสร้างยังไม่แล้วได้ถนัด

ราชทูตยืนชมพลางถามไปพลางถึงพระที่นั่งทั้งสองนั้น แล้วก็เดินเข้าไปชมห้องอื่นต่อไป ห้องเหล่านั้นเป็นห้องซึ่งไว้รูปที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระชหฤทัยทั้งนั้น ราชทูตเห็นรูปเหล่านี้ก็ถามถึงราคาบ้าง ถึงนายช่างผู้เขียนบ้าง ถึงรูปที่เป็นฝีมือชาวฝรั่งเศสทำบ้าง ชาวอิตาลีทำบ้าง

เมื่อออกจากห้องนี้แล้ว พวกราชทูตก็เข้าไปชมห้องอาปอโล ห้องอาปอโลนี้ เรียกตามชื่อเทพบุตร ซึ่งแต่โบราณมาพวกนายช่างผู้ชำนาญจิตรกรรมโกศลและพวกจินตกวีต่าง ๆ เคยยกย่องว่าเป็นพระครูสำหรับคอยกระซิบหรือดลใจให้คิดทำอะไรทำได้สมประสงค์ ห้องอาปอโลนี้เป็นห้องใหญ่กำลังสร้างขึ้นแทนห้องเก่าซึ่งถูกเพลิงไหม้มาแต่ก่อน ถึงว่าเวลานี้ห้องนั้นยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ก็ดี แต่ถ้าจะประมาณราคาสิ่งของอันประเสริฐซึ่งได้สะสมไว้ในนั้นแล้ว ก็ต้องคิดโดยจำนวนตั้ง ๆ ล้านฟรังค์ขึ้นไป

ถัดจากห้องนี้ไป ราชทูตได้เข้าไปชมตามระเบียง "คาเลอรี" ใหญ่ซึ่งเชื่อมพระที่นั่งวังลูฟร์เก่ากับพระที่นั่งทุยเลอรีให้ติดต่อกัน (ขออธิบายคำว่า "คาเลอรี" ซึ่งใช้คู่กับระเบียงนี้หน่อย ระเบียงเมืองฝรั่งผิดกับระเบียงเมืองไทย คือเมืองไทยเป็นเมืองร้อนก็ทำระเบียงไว้ข้างนอก ใช้ทั้งสำหรับเดินและสำหรับกันแดด แต่เมืองฝรั่งเป็นเมืองหนาว ทำระเบียงเดินไว้ข้างในตึกทีเดียว เวลาเดินจากห้องนี้ไปเข้าห้องนั้นจะได้ไม่ต้องถูกลมอากาศภายนอกซึ่งหนาวเกินควรแก่ความสบาย ถ้าจะเปรียบก็คือ

บ้านเรือนในเมืองไทยนี้มีระเบียงอยู่หน้าบ้าน หน้าเรือนแล้วต่อระเบียงออกมาก็เป็นชาน แม้จะมีเรือนที่หันหน้าเข้าหากันก็ต้องทำเป็นเรือนมีชานอันเดียวกัน แต่ระเบียงต้องทำเป็นเรือนระเบียง เพราะต้องการให้โปร่งจึงจะรับลมได้สะดวก ที่เมืองฝรั่งจะทำเหมือนเรือนในเมืองไทยไม่ได้เพราะเป็นเมืองหนาว ต้องทำเป็นห้องหันหน้าเข้าหากัน แล้วทำระเบียงแล่นกลางเป็นทางเดิน ระเบียง "คาเลอร์" นี้ก็ทำเป็นแบบดังกล่าวมานี้ ...)

เมื่อราชทูตมาเห็นระเบียง "คาเลอร์" นี้ยาวมากผิดกว่าระเบียงใด ๆ ซึ่งเคยเห็นมาก็ตกตะลึงไปเป็นครู่ แล้วท่านอัครราชทูตจึงถามว่า "คาเลอร์" นี้ยาวสักเท่าไร" เจ้าพนักงานตอบว่า "ยาว ๓๐๐ วา" ว่าแล้วก็พอดีเดินมาถึงตอนกลางระเบียงยาวนั้น ราชทูตก็ออกไปยืนที่มุขยื่นซึ่งมีอยู่ที่ตรงนั้นเพื่อจะได้ชมเมือง มุขยื่นนั้นเป็นที่อัพโภกาศเบิดโล่งโถงไม่มีเครื่องมุงบังอะไร ราชทูตจึงแลเห็น "เกาะกลางเมือง" ถนัด (เกาะนั้นเป็นเกาะย่อม ๆ อยู่ตรงศูนย์กลางเมืองปารีส แต่เดิมมาเมืองปารีสอยู่แต่ภายในแห่งเกาะนั้น ภายหลังจึงได้ขยายให้กว้าง

ออกไปตลอดทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำแซน) และเมื่อราชทูตได้เห็นหอสูงตระหง่านเด่นอยู่กลางเมืองปารีสทั้งสองหอ เข้าก็จำได้ทันทีว่าใช่อื่นไกล คือหอระฆังวัดน็อตรดำม นั่นเอง ซึ่งท่านเคยเห็นมาครั้งเดียว คราวที่เขาพาท่านไปดูแห่เมื่อวันแม่พระขึ้นสวรรค์นั้น พอราชทูตยืนชมดูเมืองชมสะพานที่ข้ามแม่น้ำแซนได้สักครู่หนึ่งแล้วก็เข้าไปภายในอีก

ในที่นี้ ข้าพเจ้าจะไม่กล่าวถึงลายกระหนกแก้วแกมทองต่าง ๆ นานา ซึ่งไม่ว่าในห้องไหนเป็นต้องมีด้วยกันทั้งนั้น เพราะจะเกินความสามารถที่จะเล่าไปได้ และจะเกินความต้องการสำหรับหนังสือเล่มนี้ด้วย ฉะนั้นจะขอกล่าวเพียงว่าพระโรงโถงซึ่งราชทูตเข้าไปดูต่อไปนั้นมีคาเลอรีตลอดรอบ และตามฝาคาเลอรีนั้นล้วนแต่ประดับไปด้วยพรม "ก็อบแลง" ซึ่งช่างสะดึงหลวงได้ทำถวายทั้งสิ้น ผีมือเย็บปักถักร้อยล้วนประณีตบรรจงเหลือจะรำพันให้สิ้นเชิงและถูกต้องได้

ระยะทางตามฝาคาเลอรีนั้นแบ่งออกเป็นช่อง ๆ หรือคูหาประมาณ ๑๐ หรือ ๑๒ คูหา และทุกคูหานั้นล้วน

หอสมุดแห่งชาติ

ประดิษฐ์วิจิตรงดงามหลาก ๆ กันทั้งนั้น พอชมพระโรงโถงแล้วก็เข้าไปดูห้องเครื่องจักร ห้องนี้ยาวเหลือยาว ราชทูตยังไม่เคยเห็นห้องที่ไหนซึ่งจะยาวเท่ากับห้องนี้เลย ห้องนี้ได้ทำขึ้นโดยฝีมือและความคิดของนายช่างเอกชื่อวิคารานี ซึ่งเป็นชาติอิตาเลียนชาวเมืองโมเดนา

อันว่าบรรดาเครื่องจักรเครื่องกลต่าง ๆ ซึ่งนายช่างไม่ว่าชาติไหนเป็นผู้คิดประดิษฐ์ขึ้นใหม่ย่อมมีอยู่ในห้องนี้ทั้งสิ้น เพราะว่าแม้นายช่างผู้คิดขึ้นนั้นจะอยู่เสียต่างเมืองก็ดี หรือไม่มีทุนรอนสำหรับที่จะทำเครื่องที่ตนคิดขึ้นนั้นให้สำเร็จโดยกำลังทรัพย์ของตนเองได้ก็ดี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงสอดส่องและเชื้อเชิญกระทั่งอุปถัมภ์ค้ำชูด้วยพระราชทรัพย์ซึ่งเป็นส่วนของพระองค์เอง เพราะพระองค์ทรงคาดหมายถึงประโยชน์ในทางศิลปกรรมและกสิกรรมซึ่งจะบังเกิดมีในกาลข้างหน้า เพราะด้วยอาศัยเครื่องจักรเครื่องกลเหล่านั้น

ในบรรดาเครื่องซึ่งคิดขึ้นใหม่เหล่านี้มีอยู่เครื่องหนึ่งสำหรับใช้ส่งคนจากชั้นล่างสู่ชั้นบนบรรทุกได้ถึง ๑๐๐ คน (เครื่องนี้หากจะเดาไม่ผิด บางทีจะเป็นเครื่องชนิด lift

หรือ ascenseur ซึ่งใช้กันตามห้างใหญ่ๆ ในสมัยนี้ เช่น ห้างไวต์อะเวเป็นต้น เวลานี้เป็นเครื่องที่ใครๆ ไม่เห็นแปลกเสียแล้ว แต่ในเวลานั้นคงแปลกมากเป็นแน่ เพราะไม่ต้องใช้เดินตามกระไดก็ขึ้นก็ลงสูงได้ อย่างเดียวกับรถไฟรถยนต์และเรือเหาะ แต่แรกมีก็เป็นของแปลกใครๆ อยากดูอยากเห็นกันทั้งนั้น แต่เดี๋ยวนี้กลับเป็นของธรรมดาเสียแล้ว บ.ก.)

เมื่อราชทูตดูห้องเครื่องจักรเสร็จแล้วก็ออกมาชมบันไดใหญ่และหน้าตึกนั้นอีกสักครู่หนึ่ง แล้วก็ได้อำลาท่านเดอคงชีส์ ซึ่งเป็นผู้คอยชี้แจงอธิบายอะไรต่ออะไรให้ราชทูตฟังตลอดเวลาที่ท่านมาชมวังลุฟร์นั้น

บทที่ ๒๔

ราชทูตไปดูราชสภา "อรรคเดมี"

ทีนี้เจ้าพนักงานได้นำท่านราชทูตเข้าไปดูราชสภา "อรรคเดมี" - ซึ่งเป็นสภาสำหรับบำรุงวิชาการนั้น แกะและวาดเขียนรูปต่างๆ ท่านเสนาบดีเดอลูวัวเป็นสภานายกและผู้อุปถัมภ์ราชสภานี้

พอราชทูตลงจากรถที่หน้าตึกราชสภาสโมสรนั้นแล้ว ท่านเลอบรังผู้เป็นประมุขหัวหน้าสำหรับดูแลสภานั้นพร้อมทั้งกรรมการหลายท่านกล่าวคือ ท่านยิราร์ดง ท่านแดชาร์-แดง เดอเลเว เดอฮงค์ร์ โบบรัง เซแปส์ เป็นต้น กับนายช่างอันมีชื่อเสียงทั้งที่เป็นสมาชิกและมิได้เป็นสมา-ชิกในราชสภาวิชาการช่างนั้นอีกด้วยหลายนาย ต่างพากันออกมาต้อนรับราชทูตสยาม ณ หน้าตึกราชสภานั้น

ในชั้นแรกราชทูตก็เข้าไปในห้องประกวด คือเป็นห้องที่ตั้งแห่งรูปแกะ สลัก รูปปั้น รูปวาดเขียน ซึ่งบรรดานายช่างทำมาประกวดประชันกันตามธรรมเนียมทุกปี เพื่อจะได้ทราบว่านายช่างคนไหนมีฝีมือควรได้รับพระราชทานรางวัลประจำปีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบ้าง ใครควรถูกเลือกเป็นสมาชิกราชสภาวิชาช่างนั้นบ้าง

ธรรมเนียมนายช่างซึ่งนำรูปมาประกวดกันนี้มีกฎบังคับอยู่ดังนี้คือว่า ใครสมัครอยากจะมาประกวดฝีมือกันแล้ว ข้อต้นต้องยกรูปซึ่งตนนำมาประกวดนั้นให้เป็นกรรมสิทธิ์ของราชสภาอรรคเดมี อาศัยข้อบัญญัติอันนี้

ห้องประกวดนี้เลยเต็มไปด้วยรูปภาพประณีตบรรจงเป็นอเนกอนันตัง

ที่ห้องประกวดนั้นท่านอัครราชทูตได้แสดงตนทันทีว่ากระบวนช่างแล้วท่านก็เป็นผู้มีชออยู่บ้างเหมือนกัน คือว่าเมื่อท่านดูไปดูมานั้น ท่านเอ่ยขึ้นต่อหน้ารูปภาพรูปหนึ่งซึ่งมีอยู่ที่นั้นว่า "รูปภาพนี้เราเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ท่านจะเห็นเป็นประการใด" ท่านเลอบรึงซึ่งเป็นผู้ถูกถามก็อยากจะตอบว่า "ใช่" เสียทันทีเพราะท่านเห็นเป็นอย่างนั้นจริง แต่เพื่อจะกันมิให้ผู้ใดติเตียนว่าตนพลอยเออออวยไปด้วย ท่านจึงใช้อุบายแสร้งถามบรรดากรรมการที่อยู่ในที่นั้นว่า "ท่านเอ๋ย ท่านราชทูตสยามมานี้เพื่อจะชมรูปที่งามจริง ๆ ฉะนั้นขอท่านทั้งหลายโปรดช่วยชี้แต่ในบรรดารูปทั้งหลายซึ่งนายช่างนำมาประกวดนี้มือกันนี้นั้นว่า รูปภาพรูปไหนที่ท่านรวมความเห็นว่างามกว่ารูปอื่น ๆ" ทันใดนั้นพวกกรรมการทั้งหลายก็ลงความเห็นเป็นคลองเดียวกันชี้มือไปทางรูปซึ่งท่านราชทูตได้เลือกว่าดีกว่าเพื่อนนั่นเอง ทั้งนี้ก็เป็นพยานรับสมกับที่ได้อ้างมาแต่ต้นว่ากระบวนช่าง

แล้วราชทูตสยามเป็นผู้มีเชื้อติดนิสัยอยู่ด้วยเป็นแน่ หาไม่ที่ไหนท่านจะได้ชำรูปจำเพาะที่งามที่สุดดังนั้นได้เล่า

พอดูห้องประกวดเสร็จแล้วเจ้าพนักงานก็เชิญราชทูตไปดูห้องสภาอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งแต่ละห้อง ๆ ล้วนเต็มไปด้วยรูปประณีตบรรจงทั้งนั้น ท่านราชทูตเดินดูในนั้นจนตาลายเหลือที่จะดูให้สิ้นเชิงได้ และมิใช่ว่าท่านจะก้มหน้าแหงน-หน้าดูเฉย ๆ แล้วเดินเลยอย่างนั้นหามิได้ อัครราชทูต อุปทูต ตรีทูตก็ดี ขุนนางไทยซึ่งตามหลังท่านก็ดี ต่างมีแต่ไต่ถามอะไรต่ออะไรจากเจ้าพนักงานไม่หยุด เดี๋ยวก็ถามว่า "รูปนี้เป็นฝีมือใคร เป็นฝีมือนายช่างฝรั่งเศสหรือฝีมือคนต่างประเทศ" เดี๋ยวก็ว่า "นายช่างที่ทำรูปนี้ยังอยู่หรือ หรือล่วงลับไปเสียแล้ว" เดี๋ยวก็ว่า "รูปนี้เป็นรูปใคร รูปนี้เป็นรูปจริงหรือรูปประดิษฐ์"

ถ้ารูปนั้นเป็นรูปจริง เป็นต้องถามเสมอว่า "ท่านผู้นั้นเป็นอะไรบ้าง เป็นกษัตริย์ชาตินักรบ หรือเป็นพลเรือน เคยทำอะไรสลักสำคัญบ้าง" ถ้าเป็นรูปประดิษฐ์ท่านก็ไล่เลียง ซักถาม เพื่อจะทราบว่าเปรียบเทียบไปถึงอะไรบ้าง ถามตั้งร้อยแปดไม่มีที่สิ้นสุด จนเล่นเอาบรรดากรรมการ

ราชสภาทุก ๆ คนแทบจนก็ว่าได้ ดูช่างเป็นคนอยากรู้เสียจริง ๆ

ราชทูตถามพลางเดินพลางมาดังนี้จนมาถึงรูปเปรียบสองรูปสูงหนึ่งวาสองศอกคืบมีเศษ รูปหนึ่งเป็นรูปของแฮร์กุลเทพบุตร (ซึ่งขันธ์ชื่อลือนามว่าเรี่ยวแรงมากคล้ายหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์) และอีกรูปหนึ่งเป็นรูปเทพธิดาหรือนางฟ้าอะไรองค์หนึ่ง ตามลัทธิโบราณเรียกว่า ฟลอราบุบผเทพธิดา ก็ถามผู้นำว่า "รูปยักษ์กับรูปนางเทพธิดานี้เป็นฝีมือใคร ของนายช่างอิตาลีใช่ไหม" ก็ได้รับคำตอบว่า "รูปนี้ชาวอิตาลีเขาก็มีเหมือนกัน แต่สองรูปนี้ชาวฝรั่งเศสทำเอง หาใช่ชาวอิตาเลียนทำไม่ อนึ่งขอท่านราชทูตจงเข้าใจว่าสองรูปนี้เป็นแต่รูปปูนสำหรับทำแบบไปแกะในศิลาต่อไป เวลานี้รูปศิลาซึ่งจำลองจากรูปนี้เกือบจะแล้วเสร็จอยู่แล้ว ถ้าแล้วเมื่อใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่าจะเอาไปตั้งที่วังแวร์ซายส์..."

เมื่อทราบว่าสองรูปนี้แล้วด้วยฝีมือนายช่างฝรั่งเศสเอง หาใช่ของนายช่างอิตาลีไม่ก็พากันกล่าวว่า "ที่นี้ถึงว่าเราจะเห็นอะไรงามเลิศสักปานใด เราก็จะไม่อัศจรรย์ใจ

เสียแล้วเพราะเรารู้เสียแล้วว่า เมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยนายช่างอันประเสริฐหาที่เปรียบมิได้ ดังสองรูปนี้เป็นต้นเป็นพยานให้เห็นประจักษ์อยู่กับตา" ว่าแล้วท่านราชทูตก็อำลาพวกกรรมการราชสภาออกไป เป็นเสร็จการไปดูพระที่นั่งวังลูฟร์

บทที่ ๒๕

ราชทูตไปดูช่างสะดึงหลวงที่โรงค้อบแลง

ครั้นแล้วราชทูตก็พากันขึ้นรถไปยังโรงช่างสะดึงหลวงชื่อค้อบแลง เมื่อไปถึงที่นั่นก็ได้เห็นท่านเลอบรังสภานายกแห่งราชสภาวิชาช่าง ได้ล่วงหน้ามาแต่วังลูฟร์ถึงโรงค้อบแลงก่อนเพื่อกระทำการต้อนรับราชทูตที่นั่นด้วย

สิ่งที่ราชทูตได้ออกปากชมในโรงสะดึงหลวงนั้นก็มีอยู่เป็นอันมาก จะขอตัดมาเล่าสู่กันฟังแต่บางเรื่องบางอย่างว่าถ้าจะเล่าให้ละเอียดก็จะยืดยาวเกินควร เมื่อราชทูตเหยียบธรณีประตูเข้าไปในห้อง ๆ หนึ่งนั้น ท่านได้ชำไปทางม่านผืนหนึ่งซึ่งบังเป็นรูปคนหมู่หนึ่งกำลังประชุม

อ่านหนังสือกันอยู่ว่า "รูปบักนี้ดูเหมือนเป็นรูปอันเดียวกันกับรูปบั้นที่ได้เห็นในห้องราชสภาเมื่อก่อนใช่หรือช่างเหมือนกันจริง" คำทักทายนี้ส่อให้เห็นว่าราชทูตเป็นคนจำแม่นเท่ากับที่เป็นคนดูแม่นเหมือนกัน หาไม่ที่ไหนท่านจะทายถูกว่าเป็นรูปนั้นเล่า

ถัดจากม่านผืนนี้ราชทูตก็ได้ชมผ้าบักสำหรับปิดหน้าพระแท่นที่บูชาในวัดผืนหนึ่ง รูปที่บักในผืนผ้านี้เป็นรูปพระพุทธมารดากับบรรดาสาวกอาปอสโตโลบางองค์ และสตรีอุบาสิกาบางคนกำลังปลดพระพุทธกายาแห่งพระมหาเยซูเจ้าออกจากไม้กางเขนจะนำพระบรมศพขององค์ไปฝังไว้ในคูหาต่อไป ผ้าบักผืนนี้ท่านเลอบรังเจ้ากรม กรมศิลปะเป็นผู้คิดแบบให้ เดิมคนสั่งให้ทำตั้งใจไว้ว่าจะเอาไปประดับในพระวิหารเมืองลิยง แต่เมื่อเย็บบักเสร็จแล้ว ท่านเสนาบดีเดอลูวัวมาเห็นเข้าก็พอใจเลยขอบั้นจากท่านมหา-สังฆราชเดอลิยงเจ้าของเดิม เพื่อไปตั้งพระแท่นในพระ-อารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกำลังสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ ท่านสังฆราชเดอลิยงก็ยินยอมให้ ตกลงเป็นของท่านเสนาบดีเดอลูวันนั้นเอง

เมื่อดูตามห้องเสร็จแล้วราชทูตก็ได้เดินไปดูตัวอย่างม่านและผ้าบักต่าง ๆ ล้วนแต่ผืนโบราณซึ่งมีแขวนไว้ตามฝาผนังรอบ ๆ ห้อง กับได้ไปดูห้องทำงานของท่านเลอบรังเจ้ากรม กรมศิลปะด้วย แล้วต่างก็ได้พากันลงไปที่กลางลาน

ขณะเมื่อราชทูตจวนจะลาอยู่แล้วนั้นท่านอัครราชทูตได้พูดกับท่านเลอบรังเจ้ากรมผู้ตามมาส่งนั้นว่า "บัดนี้ถึงเวลาที่พวกเราจะลาท่านไปแล้ว เราขอขอบคุณท่านเจ้ากรมเป็นอันมาก ที่ได้โปรดนำเราไปดูตัวอย่างม่านและผ้าที่เย็บปักถักร้อยเป็นลายเครือวัลย์ต่าง ๆ ล้วนเป็นที่พอใจกันทั้งนั้น แต่ถึงกระนั้นก็ดีเรายังเที่ยวชมไม่ถึงทีเดียว ถ้าจะให้ถึงที่แล้วเราจะขอท่านได้ช่วยโปรดนำพวกเราไปดูช่างสะดึงที่กำลังทำงานปักถักร้อย นั่นแหละจึงจะเป็นที่พอใจที่เดียว จะได้หรือไม่ได้"

ท่านเจ้ากรม กรมศิปะตอบว่า "ยินดีที่สุด เชิญเจ้าคุณมาเถิด จะไปกันเดี๋ยวนี้ก็ได้ เชิญ" ว่าแล้วต่างก็พากันเข้าไปที่โรงสะดึง

บทที่ ๒๖

ราชทูตไปดูโรงเจียระไนเพชรพลอยของหลวง

พอดูโรงสะดึงเสร็จแล้วก็พากันไปดูโรงช่างเจียระไนเพชรพลอยและโรงช่างทองของหลวงต่อไป ที่ในโรงช่างเจียระไนนั้นราชทูตได้แลเห็นฉลองพระองค์ที่สำหรับใส่ในพระราชพิธีองค์หนึ่ง ซึ่งประดับไปด้วยเพชรนิลจินดาหลายชนิด จึงได้ถามท่านผู้ที่นำไปนั้นว่า "ฉลองพระองค์พระองค์นี้ถ้าจะคิดเป็นราคาเงินจะมากน้อยประมาณสักเท่าใด" เจ้าพนักงานตอบว่า "ถ้าจะคิดเป็นราคาเงินแล้วก็ว่า ๒๐๐๐ ฟรังซ์ต่อคับสีเหลี่ยมจตุรัส"

เพชรพลอยที่ใช้สำหรับประดับฉลองพระองค์เหล่านั้นบางเม็ดก็เล็กที่สุด จนแลด้วยตาเปล่าเกือบไม่เห็น ต้องส่องกล้องจึงจะแลเห็นได้ บางเม็ดก็ใหญ่ที่สุด แทบจะว่ามีค่าควรเมืองก็ว่าได้ เพชรต่าง ๆ เหล่านั้นไม่ว่าเล็กว่าใหญ่ ท่านราชทูตพินิจพิเคราะห์โดยละเอียดเสียจนหมดถึงกากเพชรเล่าท่านก็ยังดู

เพชรพลอยเหล่านี้ ท่านไม่จำเพาะแต่ดูเท่านั้น ท่านยังเลือกจับบรรดาเครื่องมือของนายช่างเจียระไนด้วย แล้ว

อธิบายว่า "เครื่องนี้ใช้สำหรับทำสิ่งนั้น เครื่องนั้นใช้สำหรับทำสิ่งนี้สิ่งโน้น" และท่านกล่าวแม่นยำชำนิชำนาญเหมือนกับนายช่างเจียระไนคนหนึ่งก็ว่าได้

ที่โรงช่างทองนั้น ท่านราชทูตก็เข้าไปดูบ้างเหมือนกันแต่ไม่ดูอยู่นาน เพราะการช่างทองท่านเข้าใจดีมาแต่กรุงสยามเสียแล้ว รวมความดูเหมือนว่าสิ่งที่ท่านราชทูตได้ดูด้วยความพอใจมากในวันนี้ก็คือโรงสะดึงและโรงฟอกย้อม

บทที่ ๒๑๗

ราชทูตไปดูอู่เรือกัญญาและโรงงานพิเศษ

สิ่งที่ท่านราชทูตได้เที่ยวดูต่อไป คือโรงช่างไม้หลวง ขณะที่ท่านไปนั้นเป็นเวลาที่พวกช่างไม้กำลังแกะไม้ต่อเรือกัญญา "คงคอลา" สำหรับเป็นเรือพระที่นั่งทรงเมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จะทรงเล่นน้ำตามลำคลองในบริเวณพระราชวังสวนแวร์ซายส์ ที่โรงไม้หรืออู่เรือกัญญานี้ท่านราชทูตยังได้แสดงฝีมือของท่านให้ปรากฏอีกคราวหนึ่ง คือท่านไปเลือกหยิบเอาเครื่องมือที่มีอยู่ในท่ามกลางหมู่

เครื่องมือทั้งหลายที่นายช่างเขาใช้แกะสลักนับตั้งโหล ๆ ขึ้นไปมาอันหนึ่ง จำเพาะเป็นเครื่องที่เหมาะกับการสลักลายกระหนกที่นายช่างเขากำลังแกะอยู่นั้นพอดี ยิ่งกว่านี้ท่านราชทูตยังแกะต่อไม้ที่ค้างนั้นด้วย ดูท่าทางที่ท่านบากท่านเจาะแกะและถากไส ช่างถนัดถนี่กระไร ราวกับเป็นช่างไม้ที่ชำนาญดี ๆ ทีเดียว

เมื่อดูอยู่เสร็จแล้วเจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปดูโรงงานพิเศษอีกโรงหนึ่งซึ่งอยู่ในบริเวณอันเดียวกัน โรงนี้เป็นโรงสร้างไว้ชั่วคราว ส่วนกว้างยาวสูงของโรงนี้ก็เท่ากันกับขนาดห้องราชกกุธภัณฑ์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างไว้ที่วังแวร์ซายส์แต่ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ดี

เหตุที่ได้ตั้งโรงชั่วคราวนี้ขึ้น ก็คือว่านายช่างจะได้ทำเครื่องประดับซึ่งกะหมายจะเอาไปติดไปตั้งประดับที่ห้องราชกกุธภัณฑ์นั้นทดลองติดดูในโรงงานนี้เสียก่อน เมื่อเห็นได้ที่เรียบร้อยดีแล้วจึงจะเอาไปประดับที่พระที่นั่งวังแวร์ซายส์นั้นต่อไป จะได้ไม่ต้องตัดต่อเพิ่มเติมอะไรให้เกะกะรุงรัง ซึ่งล้วนเป็นเครื่องรำคาญตาของผู้ที่อยู่ในที่ใกล้เคียง

อันว่าปราสาทราชมนเทียรซึ่งจะเป็นห้องราชกกุธ-ภัณฑ์ทั้งแว่ชายนั้น กำแพงฝาและอะไร ๆ ก็แล้วเสร็จดังที่ได้ว่ามาแล้ว แต่ถ้าจะเข้าไปดูในเวลานี้จะเห็นเป็นห้องว่างโล่งโถงไม่สวยไม่งามอะไร ถ้าจะใคร่ให้รู้ว่าห้องนั้นจะงามวิเศษสักปานใดก็ต้องตามหลังราชทูตเข้าไปดูโรงงานพิเศษซึ่งกล่าวนี้ เพราะเครื่องประดับซึ่งจะมีในห้องกกุธภัณฑ์นั้นก็รวมอยู่ในโรงงานนี้ทั้งนั้น

เครื่องประดับเพดานนั้น จะให้แล้วไปด้วยฝีมือของนายช่างเอกชื่อมิญารด์ (ขณะที่ราชทูตไปดูเขากำลังตบแต่งวาดเขียนรูปอยู่) ว่าเท่านี้พอเดาได้ว่าคงเป็นรูปวิเศษเพราะชื่อว่ารูปฝีมือมิญารด์แล้วอย่าว่าแต่ไม่มีเสียหายเลยยังเป็นของวิเศษเสียอีกด้วย

ระเบียง "คาเลอรี" ซึ่งมีอยู่โดยรอบเล่า ไม่ว่าบัวเสา ลำเสาหรือเชิงเสาก็ดี ก็แล้วด้วยศิลาลายสีเขียวครามทั้งนั้น เครือเขาเถาวัลย์ลายกระหนกต่าง ๆ แล้วด้วยทองสัมฤทธิ์หุ้มด้วยทองใบอีกชั้นหนึ่ง ช่องว่างในระวางเสาต่อเสามีกระจกเงาแผ่นใหญ่ ๆ ปิดไว้ต่างฝา

กระจกแผ่นใหญ่ซึ่งเชื่อมเสาให้ติดกันนี้ควรต้องอธิบายหน่อย คือว่ามันใหญ่เกินขนาดเหลือความสามารถที่นายช่างจะหล่อหลอมให้เป็นแผ่นเดียวได้ ฉะนั้น จึงต้องคิดอุบายหลอมแก้วกระจกเงาให้เป็นแผ่น ๆ กว้างใหญ่เอาตามขนาดแบบพิมพ์ที่อาจทำได้ แล้วเอาแผ่นกระจกเหล่านั้นมาติดต่อกันให้ดูเป็นแผ่นเดียว วิธีนี้ยังมีเสียอยู่ที่แลเห็นรอยต่อของกระจกไม่งามเหมือนเห็นเป็นแผ่นเดียวจริง ๆ จึงต้องคิดอุบายใหม่อีกชั้นหนึ่ง สำหรับบีดรอยเหล่านั้นมิให้เห็น

วิธีที่นายช่างได้คิดแก้ไขนั้นเป็นดังนี้ คือเขาได้ต่อบรรดาเครื่องเขาเถาวัลย์ทองสัมฤทธิ์ ซึ่งได้ว่ามาแล้วว่ามีอยู่ตามเสาให้เลื้อยพาดลงมาสลับอยู่เหนือรอยต่อกระจกเงานั้น บีดรอยมิดชิดไม่มีใครทายได้ว่าเป็นกระจกแผ่นเดียวหรือหลายแผ่น ความเป็นจริงก็มีอยู่ถึง ๒๐ แผ่น และบรรดาเครื่องเขาเถาวัลย์ สัตว์สิงห์และวิหคนกต่าง ๆ ซึ่งกำลังโผผินบินร่อนอ้าปากกินลูกไม้บ้าง ทำท่าวิ่งไล่กันบ้าง ซึ่งตามธรรมดาใคร ๆ จะเข้าใจว่าเป็นเครื่องประดับให้ดูเป็นเหมือนป่าเหมือนพุ่มไม้นั้น เป็นแต่เพียงอุบายบีดรอยกระจกเท่านั้น

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบห้องราชกกุธภัณฑ์นั้น คือท่านเลอบรังเจ้ากรมศิลปะ ซึ่งเป็นผู้นำราชทูตมานั่นเอง ไม่ต้องสงสัย ถ้าห้องนี้แล้วเสร็จเมื่อไร คงไม่มีราชสถานใดในทั่วพิภพมนุษย์นี้ซึ่งจะงามเลิศเท่ากับหอพระราชมนเทียรอันนี้เลย

ที่โรงงานพิเศษนี้ ราชทูตได้แสดงความสามารถของท่านในกระบวนวิชาช่างเหมือนที่ในโรงงานอื่นเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น ปากนก บึกนกหรือลวดลายกระหนกต่าง ๆ ไม่ว่าชนิดใดซึ่งนายช่างกำลังทำเป็นชั้น ๆ เป็นอัน ๆ ยังไม่ได้บิดทอง ยังไม่ได้ทาสีอันใดให้เป็นเครื่องสังเกตให้รู้ว่าจะควรใส่ตรงไหน ราชทูตตรงเข้าไปหยิบนี่หน่อย นั่นหน่อย เอามาต่อกันเข้าตรงช่องที่เหมาะดูเป็นรูปเป็นร่างถูกแบบไม่มีพลาดเลย

เมื่อเดินออกไปจากโรงงานนั้น ราชทูตได้เดินผ่านไปทางระเบียงโรงสะดึง ซึ่งเป็นทางเดียวกับที่ท่านได้เดินเมื่อขามา แต่ท่านราชทูตแปลกใจไม่น้อยเมื่อได้เห็นบรรดาม่านบักต่าง ๆ ซึ่งแขวนประดับฝาระเบียงเมื่อขามานั้นเก็บเอาไปเสียหมด เปลี่ยนเป็นม่านบักอื่น ๆ หมด

ทั้งชุด ซึ่งงามไม่แพ้ชุดก่อนเลย ตอนนี้ราชทูตอดไม่ได้ต้องสรรเสริญพวกช่างสะดึงว่าเก่งจริง

ขณะนี้เกือบจะค่ำลงแล้ว ดูอะไรไม่ค่อยจะเห็นถนัด แต่ยังมีผ้าบักอันวิเศษอีกหลายผืน ซึ่งเป็นของประณีตยิ่งน่าควรให้ราชทูตดูก่อนไป เป็นต้นว่าผืนที่บักพระราช-ประวัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กำลังรบเอาป้อมชนะอีก ๔ ผืน ก็งามเหลือที่จะกล่าวได้ เจ้าพนักงานกลัวว่าถ้าท่านไม่ได้เห็น ๔ ผืนนี้ก็จะเหมือนกับว่าเสียเที่ยวก็ว่าได้ ท่านจึงอุตส่าห์เอาผ้าบักสี่ผืนนั้นออกมาให้ท่านดูที่นอกชาน ราชทูตดูแล้วมีความพอใจเป็นอันมาก ท่านถามแล้วถามอีกว่า "อ้อ นี่หรือป้อมที่พระองค์ทรงตีชนะสาธุ ๆ ขอจงทรงพระเจริญสืบชั่วฟ้าชั่วดินเถิด" ว่าแล้วก็ลาท่านเลอบรึงกลับไปยังที่พัก

เมื่อจะลาไปนั้น อัครราชทูตได้กล่าวเป็นที่ชมเชยท่านเลอบรึงเจ้ากรมศิลปะนั้นว่า "ข้าพเจ้าต้องสรรเสริญท่านโดยซื่นใจว่า ท่านเป็นบุรุษมหัศจรรย์ผู้หนึ่งผิดกว่าคนทั้งหลายซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นมาแต่ก่อน ด้วยว่าวิชาทั้งหมดดูเหมือนสิงอยู่ในใจท่านทุกอย่างไม่ว่าท่านถูกซักถาม

ถึงข้อความอันใด ท่านก็ตอบได้ทันควันทุกทีน่าชมเชยมาก ท่านเป็นศรีแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ขอท่านจงรักษาตัวของท่านให้ดีตลอดเถิด เพราะนายช่างเอกเป็นของประเสริฐหายากหนักหนา

อนึ่งข้าพเจ้าย่อมทราบว่าท่านเป็นผู้มีราชการมิได้ขาด ขอท่านได้ทำตัวของท่านให้ว่างจากงานบ้าง เพื่อจะได้มารับประทานอาหารกับข้าพเจ้าสักคราว จะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่ง แต่บัดนี้ถึงเวลาแล้ว ข้าพเจ้าขออำลาท่านไปก่อน”

บทที่ ๒๔

ว่าด้วยนิสัยใจคอของราชทูต

เพื่อจะให้ท่านผู้อ่านทราบเรื่องราวราชทูตนี้ให้ละเอียดขึ้น ข้าพเจ้าจะขอเล่าถึงนิสัยใจคอและจริตกิริยาของท่านราชทูตานุทูตเป็นบทพิเศษสักบทหนึ่ง ฉะนี้ ขอเชิญท่านผู้อ่านระลึกถึงคราวเมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าฟิลิปดอร์เลอัง ซึ่งมีพระราชทินนามว่า เลอดึก เดอชาร์ตร์ คล้ายกรมในเมืองไทย คือ กรมนครชาร์ตร์ นั่นเอง

เวลาท่านราชทูตกำลังเฝ้าสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมนครชัยศรีอยู่นั้น พระองค์ท่านได้ทรงแสดงพระอัธยาศัยเหมือนว่าพระองค์มิได้เป็นเจ้า ทรงถ่อมพระองค์เหมือนกับว่าเป็นราษฎรคนหนึ่ง ไม่ทรงถือยศเลย การพูดจาปราศรัยกับราชทูต ดำเนินเหมือนการไปมาหาสู่ในระหว่างเพื่อนที่สนิท จนทำให้ท่านราชทูตเห็นแปลก และเมื่อท่านออกจากที่เฝ้าแล้วท่านได้กล่าวกับผู้ที่ไปด้วยนั้นว่า "การที่พระองค์สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าทรงรับรองข้าพเจ้าด้วยพระอัธยาศัย เช่นอย่างมิตรสนิทนี้เป็นที่มหัศจรรย์ ถึงว่าข้าพเจ้าจะกลับไปทูลให้ทรงทราบในพระบาทสมเด็จพระนารายณ์นั้น พระองค์คงไม่ทรงเชื่อว่าเป็นจริง คงปลงพระทัยว่าข้าพเจ้ายกย่องตัวข้าพเจ้าเกินไป เดชะบุญข้าพเจ้ามิได้เข้าไปเฝ้าแต่ผู้เดียว มีพยานอีกหลายคน คือบรรดาขุนนางข้าราชการฝรั่งเศสและไทยซึ่งติดตามมาด้วย และที่พระองค์ทรงแสดงความลดหย่อนผ่อนตามถึงกับทรงถ่อมพระองค์ให้เป็นประดุจหนึ่งมิตรสหายของข้าพเจ้าคนหนึ่งต่อหน้ามหาชนเป็นอันมากฉะนี้ ข้าพเจ้าจะถือเป็นเกียรติยศอย่างยิ่งในชีวิตของข้าพเจ้า"

ยังอีกคราวหนึ่งเจ้าพนักงานได้มาแจ้งความให้ท่านราชทูตทราบว่า ที่สถานทูตออสเตรียในกรุงปารีสจะมีการเล่นจุดดอกไม้ไฟฉลองพระเดช พระคุณและบุญบารมีของพระมหาจักรพรรดิออสเตรียในโอกาสที่พระองค์ทรงตีเมืองบูดาแปสต์คืนจากอำนาจชาติตุรกี ซึ่งเคยยึดถือไว้ในอำนาจของตนตั้งร้อยกว่าปี (เมืองบูดาแปสต์นี้เป็นเมืองหลวงของประเทศฮังการี) และอัครราชทูตเมืองออสเตรียมีความยินดีขอเชิญคณะราชทูตสยามให้ไปประชุมสโมสรในการรื่นเริงนั้นด้วย

ท่านอัครราชทูตไม่ยินดีนั้นตอบว่า "การที่จะไปดูงานของราชทูตออสเตรียนั้น อันที่จริงก็อยากจะไปดูอย่างยิ่ง แต่เสียใจที่จะรับเชิญของท่านอัครราชทูตออสเตรียไม่ได้ เพราะว่าเมื่อไม่กี่วันมานี้เจ้ากระทรวงฝ่ายนครบาลก็ได้เชิญให้ไปดูงานมหรสพซึ่งชาวนครปารีสเล่นถวาย ข้าพเจ้าก็มิได้ไปเพราะขณะนั้นข้าพเจ้ายังมิได้เฝ้าพระบาท-สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้าจึงไม่ยอมรับเชิญ กันเมื่อเจ้าของบ้านเองเป็นผู้เชิญแล้วยังรับเชิญไม่ได้ ด้วยเหตุ

ดังกล่าวมาแล้ว สำมะหาอะไรกับคนต่างชาติต่างภาษา เขาเชิญเล่า ก็ย่อมจะรับเชิญไม่ได้อยู่เอง"

อนึ่ง ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วแต่ก่อนว่า ขบวนต้อนรับแขกแล้วเป็นมือขวาท่านอัครราชทูตไทย และเพื่อจะให้เห็นว่าเป็นจริงเพียงไร ข้าพเจ้าจะขออธิบายความเป็นจริงในเรื่องนี้ให้ท่านผู้อ่านทราบบ้าง

ราชทูตไทยมาเมืองฝรั่งเศสคราวนี้ก็นับว่าเป็นของแปลกซึ่งไม่เคยมี ฉะนี้คนเป็นอันมากจึงอยากดูท่านว่าเป็นคนอย่างไร ก็พากันมาหาท่านทุกวัน ๆ มิได้ขาด ในพวกที่มาหานั้นมีคนทุกชั้นทุกชนิด เจ้านายและขุนนางข้าราชการชั้นสูงก็มี นักปราชญ์ราชกวีและนายช่างจิตรโกศลก็มี เป็นแต่ราษฎรธรรมดาก็มี ทั้งหญิงทั้งชาย คนต่าง ๆ เหล่านั้นท่านราชทูตรับรองอย่างเอออัฟออารีอารอบแต่รับด้วยกิริยาลักษณะผิดกันตามสมควรแก่ฐานะของบุคคล สำหรับคนธรรมดาท่านเป็นแต่พูดจาปราศรัยรับคำนับตอบเท่านั้น สำหรับคนชั้นกลางท่านกล่าวคำอวยชัยให้พรเป็นพิเศษบ้าง และสำหรับคนชั้นสูงยังเพิ่มคำเชื้อเชิญ

ทล
959.3
ป247
ล33 ร 5683

ให้ท่านอยู่รับประทานอาหารด้วยกัน ถ้าหากท่านผู้นั้นรับเชิญท่านราชทูตก็ยังแสดงการวะให้ผิดกันอีก สำหรับบางคนเป็นแต่สนทนากินอยู่ด้วยกันเท่านั้น แต่สำหรับบางคนนั้น ท่านราชทูตอุปทูตและตรีทูตก็ช่วยกันยกสำรับกับข้าวให้รับประทานถ้ามีสตรีนั่งรับประทานอาหารด้วยกัน ท่านก็เลือกเอาผลไม้ที่สุกดีและงดงามยกให้สตรีผู้นั้น ชั้นที่สุดถึงการให้ลูกไม้นั้น ท่านราชทูตมีวิธีเลือกให้ไม่เหมือนกัน ถ้าสตรีนั้นยังมียศศักดิ์สูง ท่านก็เลือกหาผลไม้ที่งามยิ่งให้สมกับยศ

วันหนึ่งในบรรดาสตรีซึ่งนั่งรับประทานอาหารกับท่านราชทูตนั้น มีภรรยาของข้าราชการชั้นสูงผู้หนึ่งซึ่งได้แสดงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ท่านราชทูตเป็นอันมาก ในเมื่อท่านกำลังเดินทางจากเมืองท่าจะไปกรุงปารีสนั้น ท่านอัครราชทูตมีความประสงค์อยากจะแสดงความรู้บุญคุณต่อท่านข้าราชการผู้นั้นเป็นพิเศษ วันนั้นท่านจึงเลือกผลไม้ให้จำเพาะแต่นางคนนั้นคนเดียว ผู้หญิงอื่น ๆ ท่านก็ไม่เลือกให้

ขณะนั้นยังมีสตรีตระกูลสูงอีกคนหนึ่ง ท่าทางจะมียศศักดิ์มากกว่าภรรยาข้าราชการผู้รับผลไม้นั้น เมื่อเห็นตนไม่ได้รับผลไม้จากมือท่านราชทูตเหมือนอย่างนางนั้นก็แสดงอากัปกิริยาให้เห็นว่าตนไม่พอใจในการที่ท่านราชทูตมิให้เกียรติยศแก่ตนบ้างทำให้ตนต้องอับอาย ท่านราชทูตจึงชี้แจงด้วยใจเยือกเย็นยิ่งว่า "วันนี้เราอยากแสดงความนับถือต่อนางคนนั้นเป็นพิเศษ หล่อนอย่าเสียใจคงมีโอกาศพบกันใหม่เป็นแน่ และในคราวหน้านั้นเราตั้งใจจะแสดงความเคารพต่อหล่อนเป็นพิเศษบ้าง"

ยังอีกคราวหนึ่ง ท่านหญิงลาคงแตส เดอ ปอลอญกับบุตรชายของท่าน จอมพลแห่งประเทศ ปอลอญก็ได้มาเยี่ยมราชทูตยังที่พัก วันนั้นท่านราชทูตได้เชิญให้ท่านหญิงคงแตสนั้นรับประทานอาหาร และอาศัยเหตุที่ท่านราชทูตเห็นว่าท่านหญิงคนนั้นเป็นผู้ใหญ่ชั้นสูง ท่านจึงไม่ยอมเข้านั่งร่วมโต๊ะด้วย โดยอ้างว่าวาสนาไม่คู่เคียงที่จะเข้ากินร่วมโต๊ะกับท่านหญิง ควรแต่เพียงจะเดินโต๊ะเลี้ยงท่านหญิงคงแตสเท่านั้น ท่านหญิงต้องอ้อนวอนแล้ว

อ้อนวอนเล่าอยู่เป็นนานท่านราชทูต จึงได้ยินยอมนั่งร่วมโต๊ะกินอาหารด้วยกัน

ส่วนบุตรชายของท่านจอมพลนั้นเห็นความอารีอารอบของราชทูตไทยก็ชอบใจที่สุด รุ่งขึ้นจึงได้ส่งพระบรมฉายาของสมเด็จพระเจ้าโซเบียสกี พระราชาแห่งประเทศปอลอญมาให้ท่านราชทูตไทยไว้เป็นที่ระลึก และเขียนกำกับพระบรมรูปนั้นว่า "ขอท่านราชทูตสยามโปรดรับพระบรมรูปแผ่นนี้ไว้เป็นที่ระลึกถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงปอลอญ ซึ่งท่านราชทูตได้แสดงความคุ้นเคยโดยรับรองข้าพเจ้าด้วยจิตอารีอารอบเป็นอย่างยิ่ง"

นี่แหละ การที่ราชทูตสยามกระทำสัมมาคารวะถ่อมตัวด้วยอากัปกิริยามารยาทอันเสงี่ยมงามแก่แขกผู้ไปมาหาสู่เช่นนี้ขอท่านผู้อ่านอย่าเพิ่งเข้าใจว่า ถ้าขืนชื่อว่ามีแขกมาหาแล้วท่านราชทูตนั้นเป็นต้องถ่อมตัวร่ำไป ท่านถ่อมแก่ผู้ที่ควรถ่อม ท่านไว้เกียรติยศแก่ผู้ที่ควรไว้ ให้สมกับฐานะที่เป็นราชทูตของพระมหากษัตริย์อันใหญ่ ท่านสงวนเกียรติยศไว้เป็นอย่างดีเสมอทุกเมื่อ

ควรชม ท่านก็ชม ไม่ควรชม ท่านก็นิ่งเสีย ไม่คิดเดียนว่ากระไร เช่นคราวหนึ่ง เจ้าพนักงานรบกวนถามท่านว่า "ของนี้งามไหมเจ้าคุณ" ซ้ำซากไม่รู้จักหยุด ถ้าเป็นคนอื่นถูกถามดังนี้น่าเบื่อรำคาญ ส่วนท่านเปล่าท่านตอบเฉย ๆ ว่า "ถ้าท่านอยากทราบว่าของนี้จะงามเป็นที่ถูกใจข้าพเจ้าหรือไม่นั้น ท่านต้องควรถามตัวเองเสียก่อนว่าสิ่งนี้งามจริงไหม แล้วหากท่านคิดตอบตัวของตัวเองว่า "งาม" แล้วไซร้ ท่านพึงเข้าใจเสียเถิดว่าสิ่งนี้เป็นของงามจริง และข้าพเจ้าคงเห็นเป็นของงามด้วยคนหนึ่งเหมือนกัน เพราะว่าใจท่านนึกชมสิ่งใดฉันใด ใจข้าพเจ้าก็นึกชมด้วยเช่นเดียวกัน"

บทที่ ๒๘
ว่าด้วยโรงเรียนสตรีชื่อแซงต์ซีร์

ต่อไปนี้ข้าพเจ้าขอย้อนไปเล่าถึงตอนเมื่อท่านราชทูตดำเนินมาจากเมืองท่าจะเข้าไปพระนครปารีส ซึ่งข้าพเจ้าลืมกล่าวในลำดับอันควร คือพอขบวนเดินมาถึงตำบลชื่อแมงตนงเจ้าพนักงานก็ได้เชิญพวกทูตานุทูตให้ไปดูโรงเรียน

สตรี ซึ่งมีอยู่ในตำบลนั้น เพราะเห็นว่าเป็นโรงเรียนพิเศษ ควรราชทูตจะไปดูไปชมบ้าง

โรงเรียนนี้ชื่อ แซงต์ซีร์ เป็นตึกยาว ๒๑๖ เมตร (๑๐๘ วา) ด้านหน้าหันไปสู่ทิศใต้ มีมุขยื่นออกมาทางหน้าตึก ๒ มุข แต่มุขนั้นมิได้อยู่ตรงปลายสุดของตึกและพื้นที่นับตั้งแต่ปลายตึกทั้ง ๒ ข้างมาถึงมุข และระหว่างมุขต่อมุขทั้ง ๒ นั้นทำเป็นสนามหญ้าสลับกับสวนดอกไม้บ้างเป็นแห่ง ๆ โบสถ์สำหรับนักเรียนไปสวดนั้นอยู่ในโรงเรียนหลังใหญ่ข้างสุดปลายข้างหนึ่งยาว ๕๒ เมตร (๒๖ วา) กว้าง ๑๒ เมตร (๖ วา) ห้องนักเรียนเรียนนั้นอยู่ชั้นบน ชั้นล่างแบ่งเป็นระเบียงใน เป็นบันได ห้องรับประทานอาหารและห้องใช้สอยเบ็ดเตล็ด

เมื่อท่านราชทูตได้แลเห็นโรงเรียนแซงต์ซีร์นั้น ต่างก็แสดงความพิศวง เพราะเหตุที่ใหญ่สง่างามยิ่งกว่าโรงเรียนใด ๆ ซึ่งเคยได้แลเห็นมาแต่ก่อน ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้พาราชทูตไปนั้นจึงชี้แจงอธิบายให้ท่านทราบว่า โรงเรียนแซงต์ซีร์นี้เป็นโรงเรียนหลวงซึ่งพึ่งจะทรงสร้างขึ้นใหม่สำหรับบุตรีขุนนางข้าราชการซึ่งขัดสน

ไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะให้ธิดาของตนได้เล่าเรียนวิชาความรู้ชั้นสูงสมกับชั้นตระกูลของตน ธิดาข้าราชการชั้นต้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงอุปถัมภ์ค้ำชูด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์

(คำอธิบาย – โรงเรียนสตรีชื่อ แซงต์ซีรน์ จะมีขึ้นก็เพราะอาศัยพระนางมาดาม เดอ แมงตนง พระนางมาดาม เดอ แมงตนงนี้เมื่อสมเด็จพระนางอันโตนีโดตรีชพระมเหสีของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ สิ้นพระชนม์ลงจึงได้เป็นพระชายาของพระองค์ แต่มิได้ราชาภิเษก พระนางนี้มีศรัทธาทูลเตือนพระราชสามีให้ทรงสถาปนาโรงเรียนนั้นขึ้น และตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ หลุยส์ที่ ๑๕ หลุยส์ที่ ๑๖ โรงเรียนนั้นก็ได้เป็นโรงเรียนสำหรับธิดาข้าราชการที่ขัดสน แต่ครั้นต่อมาเมื่อได้เกิดขบถกลางเมืองฝรั่งเศสล้างวงศ์กษัตริย์เสียหมด รัฐบาลประชาธิปไตยได้อุทิศโรงเรียนแซงต์ซีรน์นั้นให้เป็นโรงเรียนนายร้อย และทุกวันนี้ยังเป็นสำนักนักเรียนยุทธสงครามอยู่นั่นเอง)

เมื่อราชทูตไทยได้ยินท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานอธิบายเรื่องสร้างโรงเรียนสตรีนั้น ท่านราชทูตก็สรรเสริญพระ

ปรีชาญาณและพระราชศรัทธาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นอเนกประการว่า "นอกจากผู้มีศรัทธาและใจกรุณาเป็นอันยิ่งแล้ว เป็นไม่มีใครจะได้นึกสร้างโรงเรียนชนิดนี้ขึ้น น่าสรรเสริญพระราชศรัทธาและพระปรีชาญาณของพระองค์ผู้ทรงสร้าง เพราะเป็นสถานที่มีประโยชน์แก่แผ่นดินอย่างยิ่ง"

บทที่ ๓๐

ราชทูตไทยสนทนากับเสนาบดี เดอครัวซี่

บัดนี้ข้าพเจ้าจะขอกล่าวถึงลำดับความเป็นไปของราชทูตสยามในเมืองฝรั่งเศสต่อไป เพราะเรื่องต่าง ๆ ซึ่งข้าพเจ้าได้กล่าวมาใน ๒ บทที่ล่วงแล้วนั้น ล้วนแต่เรื่องซึ่งข้าพเจ้าลืมกล่าวมาก่อน

ครั้นถึงวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน ท่านเสนาบดีเดอครัวซีก็ได้มาเยี่ยมตอบราชทูตที่สำนักของท่าน ซึ่งเรียกว่าสถานทูตพิเศษ

พอราชทูตไทยได้ข่าวว่าท่านเสนาบดี เดอ ครัวซีจะมาเยี่ยมตอบนั้น ท่านก็ให้ขุนนางไทย ๖ นายลงไป

คอยรับท่านที่เชิงบันได และส่วนท่านอัครราชทูตกับอุปทูต ตรีทูตนั้น ก็ออกมายืนรับที่นอกชาน ตรงบันไดที่ท่านจะขึ้นมา

เมื่อทั้งสองฝ่ายได้แสดงคำอวยพรคำนับกันที่นอกชานแล้ว ท่านอัครราชทูตสยามได้เชิญท่านเสนาบดีมาพักที่ห้องรับแขก ในห้องนั้นมีที่ยกพื้นอยู่แห่งหนึ่ง ข้างบนปูด้วยเครื่องประดับต่าง ๆ คล้ายพระราชบัลลังก์ และบนที่ยกพื้นข้างล่างนั้นมีเก้าอี้อยู่ ๔ ตัว ตั้งอยู่ข้างขวามือเก้าอี้ ๑ และอีก ๓ เก้าอี้ตั้งเรียงกันอยู่ข้างซ้ายมือ พอท่านอัครราชทูตเชิญให้ท่านเสนาบดีนั่งลงที่เก้าอี้เดียวอยู่ข้างขวามือแล้ว ท่านเองกับอุปทูตตรีทูตก็นั่งลงที่เก้าอี้ ๓ ตัวซึ่งเรียงอยู่ข้างซ้าย

เมื่อทั้งสองฝ่ายนั่งเสร็จสรรพเป็นปกติแล้ว ท่านเสนาบดีเดอครัวซีจึงเอ่ยขึ้นก่อนว่า "ข้าพเจ้าขอแสดงความเสียใจต่อท่านที่มาเยี่ยมช้าไปหน่อย เป็นเพราะหาเวลาว่างราชการไม่ค่อยได้ ขอท่านได้โปรดอภัยแก่ข้าพเจ้าด้วยเทอญ แต่ถึงมาเยี่ยมช้าดังนี้ก็มิได้ลืมท่านเลย พระราชสาส์นที่ท่านให้ข้าพเจ้านำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายนั้น ข้าพ-

เจ้าได้นำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายให้ทรงทราบตามประสงค์เสร็จแล้ว และข้าพเจ้ามีความยินดีเป็นอันมากที่จะเรียนเจ้าคุณว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยที่พระเจ้ากรุงสยามมาขอเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงฝรั่งเศสนั้นเป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงรับสั่งกับข้าพเจ้าว่าพระองค์ทรงยินดีที่จะให้ช่วยความเป็นมิตรในระหว่างสองพระนครนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้นทุกวัน

อนึ่งพระองค์ยังทรงรับสั่งถึงท่านเองว่า เดิมก็มีผู้มากราบทูลสรรเสริญท่านอยู่ว่า ท่านเป็นผู้เฉลียวฉลาดสามารถในราชการและบัดนี้พระองค์ได้ทรงพบท่านด้วยพระองค์เองและทราบด้วยพระเนตรพระกรรณของพระองค์ว่าท่านเป็นคนดีสมดังคำเขาเล่าลือกัน การที่ท่านประพฤติมาตั้งแต่แรกที่ได้เหยียบแผ่นดินฝรั่งเศสนั้น เป็นที่พอพระทัยของพระองค์เป็นอันมาก ฉะนั้น ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้มีโอกาสนำข่าวอันน่าชื่นใจเหล่านี้มาเรียนให้ท่านทราบ"

เมื่อราชทูตได้ฟังท่านเสนาบดีกล่าวคำยกย่องสรรเสริญท่านฉะนี้ ท่านก็มิได้สะทกสะท้านอันใด ท่านตอบ

ด้วยนิสัยอันเยือกเย็นและสุขุมคัมภีรภาพของท่านดังที่เคยมาในคราวอื่น ที่เจ้าคุณมีความเมตตามาหาข้าพเจ้า เพื่อนำข่าวอันประเสริฐมาให้ข้าพเจ้าทราบนี้ เป็นที่พอใจของข้าพเจ้าอย่างยิ่ง ขอขอบพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ด้วยว่า ถ้าทุกวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงพอพระทัยในเราชาวสยาม ก็ย่อมเป็นเพราะเจ้าคุณได้นำความจริงขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเท่านั้น อนึ่งท่านว่าใครๆ ย่อมพอใจในความประพฤติของเรานั้น แท้จริงมิใช่เป็นเพราะคุณวุฒิปรีชาสามารถในส่วนตัวเราหามิได้ เป็นเพราะบารมีของพระเจ้าแผ่นดินสยามคุ้มครองรักษาเสมอมิได้ขาดตกหาก ก่อนที่เราจะได้ออกมาเมืองฝรั่งเศสนี้ สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงกำหนดให้พวกเรากระทำอย่างไร พวกเราก็ทำตามทุกอย่างทุกประการ ฉะนั้น ท่านทั้งหลายข้างนี้จึงชอบใจเรา

แท้จริงทุกเช้าค่ำ พวกเราทั้งหลายบรรดาราชทูตสยามนี้ ได้มีความจำนงใจอยู่แต่ที่จะปฏิบัติมิให้เป็นที่ขุ่นเคืองพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนคร

และยิ่งกว่านี้ มิอยากกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นที่เดือดร้อนแก่ชาวชนพลเมืองฝรั่งเศส แม้แต่คนต่ำที่สุดซึ่งมีอยู่ในบ้านเมืองนี้ น่าเสียดายอยู่อย่างเดียวแต่ที่พวกเรายังไม่ชำนาญในขนบธรรมเนียมแห่งบ้านเมืองนี้ ถ้าทราบละเอียดดีแล้วข้าพเจ้ากล้ารับทีเดียวว่า บรรดาชาวฝรั่งเศสทั้งหลายคงไม่มีใครที่จะมีความรังเกียจในพวกข้าพเจ้า เพราะถ้ารู้แล้วจะปฏิบัติให้ถูกใจเป็นแน่"

ที่นี้ท่านเสนาบดีจึงได้กล่าวต่อไปว่า "ถ้าท่านอยากได้รับคำชมเชยอันแท้จริงของชาวฝรั่งเศสทั่วไป และถ้าพระเจ้ากรุงสยามมีพระราชประสงค์อยากจะบำรุงความไมตรีให้สนิทสนมถาวรไปในระหว่างสองพระนครแล้ว ควรเจ้าคุณจะทูลให้พระองค์ทรงทราบว่า ไม่มีทางอื่นที่จะให้ดีเท่ากับอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาคริสตังในเมืองไทยให้เจริญ ควรที่พระองค์จะทรงบ้องกันท่านบาทหลวงที่ไปสั่งสอนพระศาสนาในเมืองไทยนั้น และบ้องกันรักษาคนไทยที่นับถือพระศาสนาคริสตังด้วย อย่าให้เดือดร้อน เพราะความเลื่อมใสของเขาเป็นอันขาด นั่นแหละ ถ้าพระเจ้า

กรุงสยามทรงจัดการให้เป็นไปได้ดังกล่าวในเรื่องนี้แล้วไม่ต้องสงสัยเลย เจ้าคุณคงเป็นที่ชอบใจของคนฝรั่งเศส และทางพระราชไมตรีก็จะมีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป นอกนั้นไม่เห็นมีทางอื่นที่จะดีเท่ากับวิธีนี้"

ท่านราชทูตจึงตอบว่า "เรื่องนี้ขอเจ้าคุณจงอย่าได้มีความวิตกไปเลย ถึงทุกวันนี้คริสตังสยามก็ไม่น้อยหน้าพลเมืองอื่นเลย ท่านบาทหลวงอาเบ เดอ ลิยอน ซึ่งได้เป็นล่ามมาในคราวนี้ก็อาจเป็นพยานแห่งความจริงในเรื่องนี้ได้ ขอเจ้าคุณโปรดสืบถามท่านดูเถิด คงทราบได้ดี อนึ่งบัดนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระนครทรงเจริญทางพระราชไมตรีกันอย่างสนิทสนม ถึงกับส่งทูตไปเยี่ยมเยือนกัน ความเจริญแห่งพระศาสนาคริสตังในเมืองสยามคงเจริญวัฒนาการต่อ ๆ ขึ้นไปเป็นลำดับ ขอเจ้าคุณได้เชื่อเถิดว่าการนี้คงสำเร็จสมตามพระราชประสงค์ทุกอย่างทุกประการ"

เมื่อบรรดาท่านทั้งหลายซึ่งอยู่ในที่ประชุมได้ยินท่านราชทูตสยามกล่าวดังนี้ก็ชอบใจถึงกับตบมืออวยชัยว่า "ดีแล้ว ๆ"

แล้วต่างคนก็ปรารภถึงท่านเสนาบดีว่า "แปลกจริงหนอ ท่านเสนาบดีเดอครัวซีซึ่งเราไม่เคยได้ยินพูดดังนี้เลยแต่ก่อนมา วันนี้พูดเอียงเพื่อศาสนาราวกับสงฆ์ทีเดียว" ความจริงในเรื่องนี้ คือว่าถึงตัวเสนาบดีเองไม่มีศรัทธา นักท่านก็ยังพูดเหมือนคนมีศรัทธาได้ เพราะว่าใคร ๆ รู้อยู่ว่าเหตุที่พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยากจะเชื่อมไมตรีให้ติดต่อกับกรุงสยามก็เพื่อจะชักนำพระเจ้ากรุงสยามและพลเมืองของพระองค์ให้เป็นคริสตังเข้ารีตเหมือนพระองค์ จะได้เป็นเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งแก่พระองค์ต่อนานาชาติ ซึ่งนับถือพระคริสต์ศาสนา ฉะนี้ท่านเสนาบดีจึงพูดกับราชทูตดังนั้น เพื่อจะให้การนั้นสำเร็จไป จะได้เป็นความชอบแก่ตนบ้างเท่านี้เอง

เมื่อสนทนากันไปมาตามสมควรแก่การแล้ว ท่านเสนาบดีกล่าวลาราชทูตว่า "แท้จริงข้าพเจ้าก็อยากจะอยู่สนทนากับท่านอีก แต่ว่าวันนี้เป็นวันที่ท่านจะไปดูละครโอเปรา และเวลานี้ก็จวนจะถึงเวลาที่ท่านจะไปอยู่แล้ว ข้าพเจ้าจึงต้องขอลาไปก่อน เพราะว่าถ้าขืนหน่วงให้ช้าตามความสนุกของข้าพเจ้าทางนี้ ก็จะตัดความสนุกของท่านใน

ทางนั้น ซึ่งเป็นการมิบังควร ฉะนั้นจึงต้องขอลาไปก่อน"

ว่าเท่านี้แล้วท่านก็ลุกออกไป และคณะราชทูตก็ตามไปส่งถึงเชิงบันได เป็นหมดการเยี่ยมตอบของเสนาบดีฝรั่งเศสในคราวนั้น

บทที่ ๓๑

ราชทูตไทยไปดูละครโอเปรา

ก่อนที่จะกล่าวถึงการที่ราชทูตไปดูละคร ข้าพเจ้าจะขอโอกาสกล่าวถึงความเป็นไปในตอนเช้าวันที่ได้ไปนั้นบ้าง ว่านายลี เจ้ากรมมหรสพได้ออกมาเยี่ยมราชทูตไทยยังที่พัก เมื่อเจ้าคุณราชทูตได้ทราบว่าท่านอาจารย์ลีคนนี้เป็นผู้มีคุณวุฒิชำนิชำนาญในทางวิชาดนตรี และเป็นกวีในทางนิพนธ์แต่งบทเพลงบทละครโอเปราเป็นต้น ทั้งทราบว่าเป็นคนโปรดของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย เจ้าคุณราชทูตจึงได้ต้อนรับท่านอาจารย์อย่างแข็งแรง ทั้งได้เชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน

(ผู้แปลหนังสือเรื่องราชทูตไทยนี้เคยได้ยินผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคนน่าเชื่อถือกล่าวกันหลายปากว่า บทสรรเสริญพระ-

บารมี คือเพลงชาติไทยซึ่งร้องกันทุกวันนี้ เป็นเพลงที่ท่านอาจารย์ลีลีได้ผูกไว้ เป็นเพลงตามแบบดนตรีฝรั่งโดยเอาบทเพลงไทยเก่าเป็นเค้ามูล แต่เสียดายจนบ่านนี้ยังหาหลักฐานประกอบกับคำเล่าสืบ ๆ กันมานี้ยังไม่ได้)

ครั้นตกเวลาเย็น เมื่อสิ้นการสนทนากับท่านเสนาบดีเดอครัวซีแล้ว อัครราชทูตไทยและขุนนางไทยอื่น ๆ ที่มาด้วยกัน ก็พากันไปดูละครโอเปราที่ท่านอาจารย์ลีลีเจ้ากรมมหรสพเป็นผู้จัดการ พอรถราชทูตจอดหน้าโรงละครโอเปรา ท่านอาจารย์ลีลีก็ออกมาต้อนรับและเชิญให้เข้าไปข้างใน

บทละครโอเปราที่แสดงในคืนวันนั้นเรียกว่า "อาซีซเอคาลาเต" เป็นเรื่องนางผีเสื้อซึ่งคาลาเตอยู่ในห้องเกษียรสมุทรได้มาทำความรักใคร่กับบุตรของมนุษย์ชื่ออาซีซึ่งเป็นชายงามน่ารักที่สุด จนได้สัญญาจะแต่งงานการวิวาห์ด้วยกัน แต่ก็หาสำเร็จตามความประสงค์ไม่ เพราะอ้ายยักษ์ชื่อ ปอลีเฟม เป็นชาติผีทะเล มีตาดวงเดียวอยู่ตรงกลางหน้าผาก อ้ายยักษ์ปอลิเฟมนั้นอิจฉานายอาซีซไม่ยอมให้เขาแต่งงานกับนางคาลาเตได้ ครั้นเกือบถึงเวลา

กระทำการวิวาหะ อ้ายยักษ์ปอลิเฟมขึ้นไปบนยอดภูเขาสูง แลเห็นอาซีซเดินไปอยู่ที่เชิงเขา ก็เอาก้อนศิลาอันมหึมาขว้างลงมาข้างล่างทับเจ้าอาซีซนั้นตาย

โอเปราที่เล่นนั้น เป็นโอเปราสั้น ๆ ไม่เปลี่ยนฉากเลย เจ้าพนักงานผู้กำกับราชทูตจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า โอเปรานี้เป็นโอเปราอย่างสั้น เดิมตั้งใจจะให้เล่นกลางแปลง ฉะนี้ จึงไม่ใช้ฉากเหมือนละครโอเปราธรรมดาๆ มักจะยาวกว่าโอเปรานี้ และมักจะมีภาษีกว่าโอเปรานี้ด้วย เพราะมีเครื่องพร้อม ท่านอัครราชทูตจึงแสดงความเห็นในคราวนั้นโดยตอบว่า "เมื่อบทโอเปราสั้น ๆ ไม่มีเครื่องประกอบ ยังน่าฟังและน่าดูถึงปานนี้แล้วไซร้ ถ้าเป็นบทที่พร้อมเพียงไปด้วยเครื่องเครา เสร็จจะน่าดูน่าฟังสักเพียงไหนเล่า เพราะเท่าที่เห็นที่ฟังกันอยู่นี้ก็เป็นยอดเยี่ยมอยู่แล้ว"

ใจความในเรื่องที่เล่นนั้น ท่านราชทูตเข้าใจเงื่อนเป็นแน่เพราะการสนทนาของท่านต่อไปภายหลังทำให้เห็นว่าท่านเข้าใจดีหาไม่ท่านคงพูดไม่สมกับเรื่อง ซึ่งในเวลาเย็นตอนเมื่อละครเลิกแล้วนางสาวราชัวร์ตัวละครที่แต่งเป็น

นางผู้เสือคาลาเตนนั้นได้มาคำนับราชทูตยังที่สำนักของท่าน และท่านอัครราชทูตได้ออกปากสรรเสริญนางสาวราชวัรนั้นว่า "ดีแล้วที่ธิดาพระมหาสมุทรออกมาหาถึงที่ดังนี้ ดีแล้วเป็นที่หวังเป็นอันมั่นคงว่าคณะราชทูตไทยจะได้กลับบ้านเมืองโดยสวัสดิภาพปราศจากคลื่นลมร้ายแรงเป็นแน่แล้ว เพราะที่ไหนเล่าพระสมุทรจะไม่อนุโลมตามใจพระธิดาอันน่ารักนี้ ดีแล้ว ๆ"

บทที่ ๓๒

ราชทูตไปชมหอดูดาว

รุ่งขึ้นวันหลัง ราชทูตได้พากันไปชมหอดูดาว "ออบแซรวาตัวร์" ซึ่งตั้งอยู่บนเนินข้างทิศใต้แห่งกรุงปารีส ห่างจากละแวกบ้านและโรงทำงานใหญ่ ๆ ออกไป เพราะตามธรรมดาเป็นที่มีประชุมชนอยู่กันมาก และมีโรงงานตั้งอยู่มากอากาศไม่ค่อยโปร่ง พอไปถึงท่านคาชีนี เจ้ากรมก็ออกมาต้อนรับราชทูตถึงนอกชาน ชานของหอดูดาวนั้นแล้วด้วยศิลาทั้งนั้น ข้างล่างเป็นราวกับบ้านเรือนใหญ่ ๆ สำหรับเก็บเครื่องวัดแดดและดูดาวต่าง ๆ และข้างบนก็เป็นหอสูงสำหรับดูดาว

หอดูดาวนี้รูปทรงสัณฐานกลมสูง ๆ แล้วด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ๆ ทั้งหลัง กำแพงหอนั้นหนาถึง ๓ เมตร สูง ๒๓ เมตร นับตั้งแต่ลานศิลาหรือชานซึ่งกล่าวถึงนี้เป็นที่ตั้ง ชานนี้คนธรรมดาเห็นก็น่าจะเข้าใจว่าเป็นพื้นล่าง แต่ที่จริงไม่เป็นเช่นนั้น เป็นแต่เพียงชั้นกลางเท่านั้น ส่วนชานข้างล่างนั้นแต่เดิมเมื่อยังไม่มีหอก็เป็นถ้ำลึกเข้าไป ที่เขาเคยระเบิดศิลาไปใช้ในการก่อสร้าง และเดี๋ยวนี้เป็นห้องสำหรับทดลองเครื่องต่าง ๆ แต่ห้องเหล่านี้คนข้างนอกรู้ไม่ได้ว่าเป็นห้อง น่าจะนึกเห็นว่าเป็นพื้นล่างของหอเท่านั้น ต่อเข้าไปข้างในจึงจะรู้

หอที่ปรากฏนอกชานนั้นสร้างเป็นสองชั้น และชั้นบน ๆ นั้นไม่มีหลังคาเป็นพื้นที่เดินเหมือนชั้นล่างที่เรียกว่านอกชานชั้นนี้มีเสาตั้งกลางใหญ่สูง ๒๓ เมตร ข้างในหอนั้นมีกระไดเวียนลงจากชั้นบนที่สุดถึงชั้นล่างที่สุดข้างใต้ดินซึ่งว่าเมื่อกี้ว่าเดิมเป็นถ้ำขุดศิลา กระไดนั้นเป็นของแปลกที่ไม่พึงพาดกับอะไร วนเวียนหมุนไปตลอดและข้างในกลวงดูดังกระบอกไม้ไผ่ใหญ่ ๆ ซึ่งจะมีสะกรูไว้ข้างในคือข้างหนึ่งเป็นฝา และอีกข้างหนึ่งเป็นราวสำหรับยึด

จับ และพ้นออกไปจากราวนั้นก็เป็นช่องว่างเวิ้งสูงละลิ่ว ก้มลงดูจากข้างบนก็ใจหาย ค่าที่เห็นเป็นช่องว่างลึกลงไปถึง ๔๘ เมตร คือเส้นเศษ

ที่เขาสร้างกระไดให้สูงละลิ่วดังนี้ ไม่ใช่สร้างไว้เล่นๆ เพื่อให้ดูแปลก ๆ เท่านั้น แท้จริงเขาสร้างให้มีประโยชน์ในการทดลองวิทยาต่าง ๆ อันเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เช่น เขาอยากทราบว่าอาการตกของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเร็วช้าเท่าใด เขาเอาสิ่งนั้นปล่อยทิ้งไว้ในช่องว่างระวางกระไดเวียนนั่นก็รู้ ทั้งทราบว่าอากาศข้างบนเบากว่าลมอากาศข้างล่างเท่าใด เพราะความหน่วงเหนี่ยวสิ่งที่ทิ้งลงไปนั้นข้างบนกับข้างล่างมีอาการไม่เหมือนกัน อนึ่งเขาใช้สำหรับทดลองดูว่าอากาศยิ่งสูงยิ่งหนาวเท่าไร แปลงเปลี่ยนจากร้อนและหนาวเร็วช้าอย่างไร ลูกตุ้มนาฬิกาถ้าสายยาวก็แกว่งช้า ถ้าสั้นก็แกว่งเร็วเป็นธรรมดา แต่ถ้าลูกตุ้มถูกลมอากาศก็อาจเปลี่ยนแปลงเร็วเป็นช้า หรือช้าเป็นเร็วได้แล้วแต่ลมอากาศที่มากระทบนั้น แต่ครั้นได้มาทดลองในช่องหว่างกระไดกลวงนี้ดูแล้วก็คิดคำนวณแรงแกว่งได้แน่ชัด เพราะลมอากาศไม่มีมาเป็นเครื่องอุปสรรคหรือช่วยเหลือประการใด เกี่ยว

จำเพาะแต่เรื่องสายจะยาวสั้นเพียงไรเท่านั้น อนึ่งยังใช้สำหรับวัดดูลมอากาศหนักเบาผิดกันอย่างไรตามวันและเวลาจึงอาจทายพายุได้ ตกลงช่องกระได้นี้ซึ่งถ้าไม่รู้อาจนึกว่าสร้างไว้ดูเล่นแปลก ๆ ที่จริงก็เป็นสิ่งสำคัญอันหนึ่งซึ่งเกี่ยวกับวิชาโหร

อย่าว่าแต่ช่องว่างนั้นเลย ถึงแม้ห้องลึก ๆ ที่อยู่ภายในใต้ดิน ดังที่ได้อธิบายมาแล้วนั้น ก็มีประโยชน์เป็นอเนกประการเหมือนกัน คือเขาใช้รักษาผลไม้เมื่อหน้าหนาว แล้วทำความแนะนำให้ราษฎรรู้วิธีเก็บงำรักษาผลไม้ของตนมิให้เน่าเสียเก็บไว้ได้นาน ๆ ทั้งเป็นเบื้องต้นแห่งวิชาทดลองสร้างยุ้งฉางให้ถูกต้องด้วย

หอดูดาวนั้นสร้างไว้ถูกต้องตรงกับทิศทั้ง ๔ ด้านเหนือก็หันไปข้างเหนือ ด้านใต้ก็หันไปข้างใต้ไม่มีผิดสักองศาเดียว ทั้งนี้เพื่อเป็นที่สะดวกในการตรวจตราท้องฟ้าอากาศหน้าต่างเล่าก็ทำไว้ทั้งกว้างทั้งสูง เพียงเปิดออกก็เห็นท้องฟ้าได้ถนัดเทบเท่ากับอยู่ข้างนอกทีเดียว

นอกจากที่เป็นหอสำหรับดูดาว จะว่าเป็นหอมิวเซียมหอพิพิธภัณฑ์ด้วยก็ไม่ผิด เพราะภายในนั้นไม่ว่าเครื่อง

แผนที่โบราณแต่ครั้งไหน ครูไหน เป็นต้องมีรวบรวมอยู่ในนั้นทั้งสิ้น สรรพเครื่องที่เกี่ยวกับการเดินเรือ กับภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฯลฯ ย่อมมีอยู่ในนั้นหมด

นายช่างผู้ที่ได้คิดแบบหอดูดาวนี้ชื่อ แปรโรล์ต์ คือคนเดียวกันกับผู้ที่ได้คิดแบบพระที่นั่งวังลูฟร์ เมื่อราชทูตเดินดูทางภายนอกหอเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานจึงเชิญเข้าไปดูข้างใน เพราะของน่าดูที่ยังไม่ได้เห็นยังมีอีกมาก ในชั้นต้นเขาพาไปดูห้องที่อยู่ฝ่ายด้านทิศตะวันออก ในห้อง "ตะวันออก" นี้ของที่แปลกสำหรับราชทูต คือ

กระจก สำหรับดูดแสงแดดรูปกลม ศูนย์กลางกว้างเกือบ ๒ เมตร (เกือบ ๑ วา) เวลาราชทูตไปถึงเจ้าพนักงานได้หันหน้ากระจกให้เหมาะกับแสงแดดแล้วเอาไม้กระดานทึบแผ่นหนาหลายนิ้วฟุตมาตั้งไว้ข้างล่างกระจกให้ได้ศูนย์กัน พอได้ศูนย์กันแล้วก็เกิดเป็นไฟลุกขึ้นทันทีไหม้ไม้กระดานราวกับตกอยู่ในกองเพลิง พอไหม้ไม้กระดานแผ่นนั้นแล้วเจ้าพนักงานก็เปลี่ยนเอาตะกั่วทึบก้อนมาวางไว้แทน ในบัดเดี๋ยวนั้นก้อนตะกั่วก็ละลายเหลวกว้าง

ไป ทั้งนี้เพราะอำนาจแห่งแสงอาทิตย์ซึ่งส่องเข้ามากลางกระจกนั้นนั่นเอง

ถัดจากกระจกไปแล้ว ราชทูตได้ไปดูแผนที่ดาวในท้องฟ้า ซึ่งเจ้ากรมคาซ์ซีนีได้ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ๆ อาศัยแผนที่นี้ไม่ว่าดาวดวงใดซึ่งปรากฏในท้องฟ้าอากาศแล้วก็เห็นแจ้งอยู่ในนั้นหมด รูปร่างสัณฐานและสถานที่ไม่คลาดเคลื่อนเลย ราชทูตเห็นก็ชอบใจ จึงขอท่านคาซ์ซีนีเจ้ากรมว่า "แผนที่อย่างนี้ดีจริง ขอท่านได้โปรดคิดทำขึ้นอีกแผ่นหนึ่งสำหรับพระเจ้ากรุงสยาม แต่ขอให้ถูกต้องกับดวงดาวซึ่งปรากฏในท้องฟ้าทางบูรพทิศเมืองไทย"

เมื่อราชทูตดูแผนที่นั้นแล้ว ท่านคาซ์ซีนีก็ได้พาไปดูกล้องยาวต่าง ๆ ที่พวกโหรใช้ในการดูดาว ท่านอัครราชทูตมาติดใจเครื่องหนึ่งซึ่งมีลำกล้องยาวตั้ง ๘ เมตร (๔ วา) เพราะถึงว่าลำกล้องใหญ่ยาวพะรุงพะรังถึงเพียงนี้ก็เห็นสิ่งของแจ่มแจ้งชัดดีกว่าที่จะดูด้วยตาเปล่าแต่ใกล้ ๆ เสียอีก ไม่รู้สึกว่ามีลำกล้องเลย

ท่านอัครราชทูตจึงเลยเตือนท่านคาซ์ซีนีว่า "ถึงเมื่อลำกล้องยาว ๆ ดังนี้ไม่เป็นที่กีดขวางในการดูแล้ว ทำไม

ท่านจะไม่คิดทำให้ยาวใหญ่กว่านอกเล่า เช่นจะให้ยาวตั้งเส้นสองเส้นจะไม่ได้แลหรือ จะได้แลเห็นของไกลได้ชัดขึ้นกว่านอก" แท้จริงเรื่องนี้ พวกโหรทั้งหลายก็ได้เคยดำริกันมาแล้วเหมือนกัน คือต่างอยากสร้างลำกล้องให้ยาวที่สุดที่จะทำได้ เพื่อจะให้กระจกข้างปลายกระบอกนั้นใกล้เข้ากับสิ่งของที่ต้องการจะดู แต่ก็ทำไม่ค่อยสำเร็จได้ง่าย เพราะถ้าทำให้ลำกล้องยาวเกินไปก็มักจะเขยื้อนไปมา ทำลายความสามารถของกล้องที่จะเห็นได้ถนัดชัดเจน เพราะกล้องไม่คงที่กระจกเขยื้อนเลยไม่เห็นถนัด ท่านคาซีนีจึงตอบเจ้าคุณราชทูตว่า "เครื่องอย่างที่เจ้าคุณว่านี้ ที่จริงเราก็ดำริจะสร้างขึ้นเหมือนกัน แต่ยังคิดวิธีไม่สำเร็จ เพราะเครื่องอย่างนั้นจะมีน้ำหนักมาก จะเป็นการยากมากในการหันไปหันมา ยกขึ้นหรือหย่อนลงให้ได้ศูนย์ซึ่งล้วนเป็นของจำเป็นสำหรับให้เห็นชัด แต่ถึงกระนั้นในระวางที่ยังคิดไม่ตกลงเราได้นึกแก้ไขไปทางอื่นเสียแล้ว คือในกรมโหรนี้มีโหราจารย์คนหนึ่งเป็นคนสามารถชื่อคาเมียร์พึ่งได้คิดประดิษฐ์กล้องอย่างแรงขึ้นชนิดหนึ่งมีกระจกใหญ่ แต่กล้องใหม่นี้ลำกล้องที่เป็นรูปกระบอกนั้น

ไม่มี มีแต่กระจกเท่านั้น ได้ทดลองแล้วใช้ได้ดีเหมือนกัน เรื่องกล้องใหม่ไม่มีกระบอกนี้ ท่านคาเมียรส์เองได้เคยอธิบายไว้ในหนังสือโหราศาสตร์คราวหนึ่งแล้ว และในราว ๒—๓ ศกมานี้เองก็ได้อธิบายซ้ำไว้ในหนังสือพิมพ์รัฐบาลกลาย ๆ ที่เรียกว่า "แมรกร" อีกคราวหนึ่ง

เมื่อพูดอย่างนี้แล้ว ท่านคาซ์ซีก็เอาแผ่นกระจกอย่างแรงมาตั้งไว้ตรงหน้าต่างแห่งหนึ่ง แล้วท่านเอาแผ่นกระจกเล็กประมาณเท่าแว่นตาอีกแผ่นหนึ่ง ถอยหลังออกไปตั้งไว้ห่างจากแผ่นใหญ่ราว ๙๐ ฟุต แล้วท่านจึงได้เชิญให้ราชทูตมองดูที่แผ่นกระจกเล็กนั้น พอตั้งได้ที่ ได้สายศูนย์กันพอดีแล้วราชทูตดูเห็นสิ่งที่อยู่ห่างออกไปไกลอะโขได้ถนัดราวกับกล้องมีกระบอกเหมือนกัน

อาศัยกล้องส่องชนิดไม่มีกระบอกนี้แหละ ท่านอาจารย์คาซ์ซีนี้ได้ค้นพบดาวบริวารพระเสาร์ดวงเล็ก ๆ อีก ๒ ดวง ซึ่งดาราจารย์แต่ก่อนยังไม่เคยพบเห็นเลย ดาวบริวารพระเสาร์นี้ท่านได้ตั้งชื่อเรียกว่าสิลเวราลาออดีเซรา

พอดูกล้องนี้เสร็จแล้ว ท่านอาจารย์คาซ์ซีนี้ได้นำเจ้าคุณราชทูตเข้าไปดูเครื่องอีกเครื่องหนึ่งในห้องของท่าน

เครื่องนั้นแล้วด้วยทองเหลือง รูปสัณฐานกลมเหมือนผลส้มโอใหญ่ ๆ สมมุติว่าเป็นดวงโลกที่มนุษย์เราอาศัยอยู่นี้ รอบลูกกลมนั้นมีเส้นพาดขึ้นพาดลงและผ่านไปทางซ้ายขวาทั้งนี้สำหรับกะเนื้อที่และคำนวณได้สะดวกว่าตำบลใดอยู่เหนือใต้เท่าไร ห่างไปทางทิศตะวันออก ตะวันตกเท่าไรแน่ ข้างในลูกโลกทองเหลืองนั้น มีเครื่องจักรบังคับให้ลูกโลกนั้นหมุนไปเหมือนกับโลกหมุนไปนั้นเอง ไม่เร็วไม่ช้ากว่ากันคือพอหมุนรอบตัวก็เป็นเวลาวัน ๑ กับคืน ๑ พอดี และหมุนรอบดวงอาทิตย์สมมุติอีกดวงหนึ่งก็สิ้นเวลาปีหนึ่งพอดี อนึ่งบนลูกโลกทองเหลืองนั้นมีกระจกแผ่นใหญ่อยู่แผ่นหนึ่งสำหรับรับแสงอาทิตย์ แล้วฉายแสงนั้นให้มากระทบกระจกแผ่นเล็กอีกแผ่นหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ห่างออกไปจากกันระยะทางประมาณ ๑๔๐ ฟุต เมื่อตั้งเครื่องกับกระจกทั้งสองนี้ในที่เหมาะแล้ว ถ้าใครจะเข้าไปมองดูที่แผ่นกระจกเล็กก็จะเห็นวิถีโคจรของโลกได้ถนัดชัดเจน และจะรู้สึกว่าหมุนได้ส่วนกันอย่างไรกับดวงอาทิตย์และดาวอื่น ๆ ด้วย เช่น เมื่อพระอาทิตย์แรกอุทัยขึ้น เครื่องนั้นก็ตั้งต่ำไปหน่อยแล้วก็ค่อย ๆ เลื่อนขึ้นไปพร้อมกับดวง-

อาทิตย์ได้ส่วนสูงต่ำกันพอดีอยู่ตลอดทั้งวัน ส่วนคนที่มองดูเล่าก็จำเป็นต้องค่อย ๆ หันไปตามด้วย มิฉะนั้นจะแลไม่เห็นอะไร เพราะว่าถ้าจะดูให้ดีแล้วนัยน์ตาของคนที่ดูนั้นต้องคอยเพ่งดูให้ได้เส้นศูนย์กับกระจกแผ่นเล็ก และกระจกแผ่นเล็กนั้นก็ต้องให้ได้สายศูนย์กับกระจกแผ่นใหญ่ และกระจกแผ่นใหญ่ก็ต้องให้ได้สายศูนย์กับเครื่องโลกทองเหลือง เครื่องโลกทองเหลืองก็ต้องให้ได้สายศูนย์กับดวงพระอาทิตย์อย่างตรงดิกหมดทุก ๆ เครื่อง ถ้าเป็นคนใหม่ยังไม่เคยดูเลยก็แลไม่ค่อยจะเห็น เพราะหันหาศูนย์ไม่ถูก แต่ถ้าเป็นคนเคยหน่อยก็ง่ายนิดเดียว

นอกจากโลกทองเหลืองนี้ ราชทูตยังได้ถูกล้องใหญ่อีกกล้องหนึ่ง ซึ่งเขาใช้สำหรับพิสูจน์เวลา อาศัยกล้องนี้เขารู้วัน เวลานาที วินาทีได้อย่างแม่นยำ ดีกว่าดูนาฬิกาอย่างดี ๆ เสียอีก เพราะธรรมดานาฬิกาอาจคลาดเคลื่อนไปบ้าง แต่ส่วนพระอาทิตย์ซึ่งเขาเอามาเป็นเกณฑ์ในการพิสูจน์นี้เที่ยงตรงอยู่เสมอไม่ผิดเวลาเลย กล้องนี้ยังใช้ประโยชน์ที่สำคัญมากอีกอย่างหนึ่งคือใช้สำหรับคนเดินเรือในท้องทะเลหลวง เป็นเครื่องพิสูจน์ดูว่าแม่เหล็กซึ่งใครๆ

ย่อมรู้ว่าชี้ไปข้างทิศอุดรเสมอนั้นมันเขวไปข้างซ้ายขวาของขั้วโลกเหนือเท่าไร เพราะที่จริงแม่เหล็กเป็นแต่ว่าชี้ไปทางเหนือเท่านั้น จะถือว่าเที่ยงตรงทีเดียวยังไม่ได้ตลอด

ถัดจากตู้กล้องทั้งสองนี้แล้ว ราชทูตได้ดูแว่นตาพิเศษสำหรับหาระดับน้ำ แว่นตาชนิดนี้พอจับใส่แล้วก็รู้ทันทีว่าของที่เราดูเห็นนั้นได้ระดับน้ำหรือไม่ ถ้าได้ระดับเที่ยงตรงแล้วก็เห็นของนั้นได้แจ่มแจ้ง ถ้าเห็นเอียงซ้ายขวาเท่าไรก็เป็นอันแปลว่าสิ่งนั้นยังผิดระดับน้ำเท่านั้นเท่านี้

ถัดจากดูแว่นตาทดลองระดับนี้แล้วราชทูตก็ได้ไปดูแผนที่ดวงพระจันทร์ ซึ่งเขาทำให้เหมือนจริง คือว่าในดวงพระจันทร์มีหลุมมีดอนมีเหวมีเขาที่ไหน ในแผนที่นี้ก็มีเหมือน ๆ กัน

พอดูของต่าง ๆ เหล่านี้เสร็จแล้วท่านอาจารย์คาซีซีนี้ได้พาท่านราชทูตไปดูแผนที่กลม ที่ท่านได้จารึกไว้ตามฝาห้องที่อยู่ข้างด้านตะวันตก เมื่อท่านอาจารย์คาซีซีนจะทำแผนที่นี้ ท่านได้สอบสวนสถานที่อยู่ในอัมพรวิถีแห่งดวงดาวบริวารของดาวพฤหัสบดีอย่างหนึ่ง ทั้งได้เอาจันทรคราสที่เมืองฝรั่งเศสเมื่อศก ๑๖๘๓ และจันทรคราสที่

เมืองละโว้ในกรุงสยามเมื่อศก ๑๖๙๕ มาสอบสวนประกอบให้สมกันเสียก่อน เห็นเป็นที่ถูกต้องกับแผนที่เก่าซึ่งฝรั่งเศสเคยใช้ แต่ผิดกันกับแผนที่ของชาวฮอลันดา ถ้าจะเชื่อแผนที่ฮอลันดาแล้ว เมืองไทยซึ่งเป็นเมืองอยู่ห่างจากเมืองฝรั่งเศสอะโขกยังจะกลายเป็นห่างออกไปอีกตั้ง ๑๒๐๐ กิโลเมตร ซึ่งมิใช่หนทางเล็กน้อยเลย

ที่ข้าพเจ้าจะขออธิบายถึงแผนที่ใหม่นี้ให้เห็นว่ามีพิเศษกว่าแผนที่ที่แขวนไว้ตามฝาผนังอย่างไร ในเบื้องต้นข้าพเจ้าได้บอกแล้วว่า แผนที่นี้กลมไม่เป็นสี่เหลี่ยมอย่างแผนที่ธรรมดา ข้อ ๒ แผนที่ธรรมดาเขาเขียนไว้บนผืนผ้าหรือแผ่นกระดาษ แต่แผนที่นี้จารึกไว้ในแผ่นศิลาตามพื้นห้องของหอโหราศาสตร์ออบแซร์วาตัวร์ ขนาดของแผนที่นี้ถ้าวัดตรงเส้นศูนย์กลางตั้งแต่ขอบขวาไปซ้ายหรือซ้ายไปหาขวาก็ดีก็ยาวถึง ๒๘ ฟุต อนึ่งแผนที่ธรรมดาสมมุติตั้งทิศเหนือไว้ข้างบน ทิศใต้ไว้ล่าง ฯลฯ แต่แผนที่กลมนี้สมมุติตั้งทิศอุดร คือขั้วข้างเหนือของโลกว่าอยู่ตรงศูนย์กลางของแผนที่ อนึ่งแผนที่ธรรมดากับแผนที่นี้ยังผิดกันอีก คือแผนที่กลมนี้ถ้าจะดูให้ถูกแล้วต้องสมมุติ

ว่าคนที่มองดูนั้นไม่ได้อยู่ในมนุษยโลก ไพล่ไปอยู่หลังดาวหลังเดือนกลางอากาศ จำเพาะตรงกับขั้วโลกเหนือโน้น แล้วหันตามาดูแผนที่โลกกลมดังนี้จึงจะเข้าใจได้ หาไม่จะหลงเป็นแน่ เพราะว่าแผนที่เมืองใดซึ่งเราเคยรู้เคยเห็นในแผนที่ธรรมดา ว่าเป็นรูปอย่างนั้นอย่างนั้น ขนาดเท่านั้นขนาดเท่านั้น ครั้นดูในแผนที่กลมนี้จะกลายดูเป็นอื่นไปหมด เมืองเล็กจะกลายเป็นเมืองใหญ่และเมืองใหญ่จะกลายเป็นเมืองเล็กฉันใด ก็เหมือนว่าถ้าเรามองดูภูเขาสองลูก ลูกหนึ่งอยู่ใกล้และอีกลูกหนึ่งอยู่ห่างออกไป ภูเขาลูกหน้าดูใหญ่ไป และลูกหลังดูเล็กไป แต่แท้จริงถ้าเราไปดูใกล้ลูกที่สองที่ดูเหมือนเล็กกลายเป็นใหญ่กว่าลูกต้นก็ได้ ดังนี้เป็นตัวอย่าง อนึ่งขอจงสังเกตด้วยว่า ธรรมดาของกลมเรามองดูรอบในพริบตาเดียวไม่ได้ เราดูได้จำเพาะแต่ซีกเดียวนี่ฉันใด ส่วนแผนที่กลมนี้ก็ฉันนั้น คือมีปรากฏอยู่เพียงประเทศบ้านเมืองและทะเลที่อยู่ในซีกเหนือของมนุษยโลก อีกครึ่งหนึ่งนั้นคือซีกข้างทิศใต้เรามองไม่เห็น

บัดนี้ท่านผู้อ่านเข้าใจแล้วว่า แผนที่กลมของท่านอาจารย์คาซ์ซีนี้เป็นอย่างไร ข้าพเจ้าจะขอกลับกล่าวถึง

ราชทูตไทยให้รู้ว่าท่านเองได้รู้สึกอย่างไร เมื่อท่านได้มา แลเห็นแผนที่นั้นซึ่งเป็นแผนที่พึ่งคิดทำขึ้นใหม่ ๆ แต่ก่อนยังไม่มีใครเคยทำ

ในชั้นแรก ควรต้องบอกให้ทราบอีกชั้นหนึ่งว่า อักษรภาษาฝรั่งที่เขียนไว้ในแผนที่นั้น เจ้าคุณท่านอ่านไม่ออก แต่ถึงกระนั้นก็ดี พอท่านได้แลเห็นแผนที่นั้น ท่านก็รู้เข้าใจเอาเองว่าเป็นแผนที่อะไร ตัวอย่างซึ่งจะชี้ให้เห็นว่าเป็นจริง คือ ณ ทันใดนั้นท่านชี้ไปตรงที่เมืองสยามอยู่แล้วว่า "นั่นแน่ะเมืองไทย โน่นแน่ะเมืองอเมริกา... นี่แน่ะหนทางที่เราได้โดยสารมาเมืองฝรั่งเศส..." พลางท่านชักกะไปว่า "เรือของเราแล่นไปทางนี้ แล้วเลี้ยวไปทางโน้น..." พอชี้แหลมแอฟริกาได้แล้วท่านกลับชี้ไปทางเหนือตรงกับหมู่เกาะอาซอร์ ซึ่งอยู่ตรงเมืองโปรตุเกสข้าม แล้วท่านว่า "นี่แน่ะที่ชาวเรือหลงเข้าใจว่าเป็นเมืองฝรั่งเศส ที่จริงยังเป็นเพียงเมืองโปรตุเกสเท่านั้น" เจ้าคุณชี้ไปพลาง คุยไปพลางเป็นที่น่าพึงหามีผิดมีหลงไม่ ดูราวกับท่านเคยท่องขึ้นใจมาก่อน

เมื่อข้าพเจ้าได้กล่าวถึงวิธีทำแผนที่กลมนี้ ข้าพเจ้าได้อ้างว่าท่านอาจารย์คาซ์ซีนีได้ทำสำเร็จถูกต้องดี เพราะท่านได้สอบสวนดูจันทรุปราคาในเมืองฝรั่งเศสกับจันทรุปราคาซึ่งได้ปรากฏในกรุงสยามในสมัยนั้น ที่ตรงนี้บางทีผู้ช่างคิดจะพากันนึกฉงนอยู่บ้างว่า "ท่านได้สอบสวนอย่างไรกัน ท่านได้มาเมืองไทยหรือ หรือคนไทยได้ส่งข่าวไปบอก" ขอตอบว่า "หามิได้ ท่านคาซ์ซีนีไม่เคยเข้ามาเมืองไทยและคนไทยไม่ได้บอกให้ท่านรู้อะไร ในเรื่องจันทรุปราคา ผู้ที่ได้สอบสวนดูจันทรุปราคาแทนแล้วนำสรรพกรณียกิจอันเนื่องด้วยการนั้นไปให้ท่านทราบ คือท่านบาทหลวง เยซูวิตสององ์ คุณพ่อเดอฟงต์แน และคุณพ่อตาชาร์ดในปี ๑๖๘๕ ซึ่งเป็นปีที่ได้มีจันทรุปราคาปรากฏในเมืองไทยนั้น ขณะนั้นท่านบาทหลวงทั้งสองนี้อยู่สอนวิทยาศาสตร์และศาสนศาสตร์ในเมืองไทยเป็นหลายปีมาแล้ว ท่านบาทหลวงสององ์นี้สมเด็จพระนารายณ์พระเจ้าแผ่นดินสยามทรงโปรดมาก เพราะท่านเป็นปราชญ์และพระองค์ทรงโปรดปราชญ์เป็นอันมาก และในวันที่ได้เกิดจันทรุปราคานั้น ทั้งสมเด็จพระนารายณ์

ทั้งบาทหลวงสองท่านนี้ก็ได้เฝ้าดูอยู่หน้าพระที่นั่งในกรุงละโว้ (ลพบุรี) ยิ่งกว่านั้นทราบว่าสมเด็จพระนารายณ์ทรงชอบพระทัยบาทหลวงสององค์นี้มาก ถึงกับทรงอาราธนาขอบาทหลวงชนิดนี้จากเมืองฝรั่งเศสอีก ๑๒ รูป ก็เป็นโชคลาภอันดีแก่ศาสนาเป็นอันมาก และเป็นพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ ที่ ๑๔ ด้วยเป็นอันมาก เพราะเป็นโอกาสอันดีเมื่อกำลังสืบสวนสั่งสอนวิชาโหราศาสตร์ดังนี้ ก็จะได้เป็นช่องให้ชี้คุณความดีของศาสนาและของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย สมด้วยความปรารถนาอันร้อนรน ซึ่งเป็นธรรมดาต้องมีผังอยู่ในหัวใจของผู้ที่มีความศรัทธาและจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าและพระเจ้าอยู่หัว เช่นบาทหลวงนี้เป็นต้น นานไปข้างหน้าเมืองไทยอาจกลายเป็นประเทศคริสตังในฝ่ายบุรพทิศอีกด้วยประเทศหนึ่งก็ได้"

ขอกลับกล่าวถึงเจ้าคุณราชทูตไทยต่อไปอีกว่า เมื่อท่านได้แลดูแผนที่ศิลาดังที่กล่าวมานั้นแล้ว ก็ได้ออกไปดูกรุงปารีสที่นอกชาน เพราะที่นั่นเป็นที่สูงแลเห็นเมืองได้ถนัด ท่านราชทูตและขุนนางไทยที่ไปด้วยกับท่านได้

ดูรอบเมืองทั้งด้วยตาเปล่าและด้วยอาศัยกล้องต่าง ๆ เป็นที่พอใจ เมื่อยืนดูครู่หนึ่งเจ้าคุณราชทูตจึงถามท่านอาจารย์คาซ์ซันว่า "สำนักเดอแบร์นซึ่งเคยเป็นที่พักมาก่อนตั้งอยู่แถวทางไหน ขอท่านโปรดชี้หน่อย" ท่านอาจารย์คาซ์ซันก็ชี้ให้ตามประสงค์ เมื่อเจ้าคุณทราบว่าสำนักนั้นอยู่ตรงไหนแล้วท่านจึงได้ค้นจนเห็นสำนักอีกหลายตำบลโดยลำพังตนเอง เช่นได้พบเห็นสำนักแวงแซน วัดมงมารตร์ สำนักโซ และตำบลสำคัญ ๆ อีกหลายแห่งซึ่งได้เคยไปมาแล้ว ดูช่างจำแม่นยำทีเดียว

พอดูกรุงปารีสแล้ว ราชทูตได้เข้าไปดูห้องบอกเวลาเที่ยงอธิบายคือว่าในห้องนั้นมีแผ่นทองเหลืองอยู่แผ่นหนึ่งที่เขาตั้งไว้ให้ถูกทิศเหนือทิศใต้ ตอนกลางวันเมื่อพระอาทิตย์ผ่านส่องจำเพาะตรงเหนือเส้นทองเหลืองนั้นจึงรู้ว่าเป็นเวลาเที่ยง ก็เลยตั้งนาฬิกาให้ถูกต้องกับพระอาทิตย์ตลอดทั่วพระราชอาณาจักรฝรั่งเศส นอกจากเส้นทองเหลืองสำหรับบอกเที่ยงนี้ ยังมีเครื่องวัดแดดอีกหลายอย่าง ซึ่งท่านราชทูตได้ดูด้วยแสดงความพอใจและท่านได้บอก

กับท่านอาจารย์คาซ์ซีนีเป็นหลายหนว่า "เมืองสยามน่าที่จะได้โหรสำคัญเช่นอย่างท่านนี้ไว้เป็นศรีพระนครบ้าง"

ครั้นแล้วก็ได้พากันไปดูเครื่องสำหรับค้นหาและพิสูจน์สุริยุปราคาและจันทรุปราคา อาศัยเครื่องนี้จึงรู้ได้ว่าเมื่อไรจะมีสุริยคราสและเมื่อไรจะมีจันทรคราส จะเห็นได้ที่ประเทศไหนเมืองไหนและช้านานเท่าใด สุริย-คราสและจันทรคราสนี้จะเป็นสรรพคราส หรือเป็นแต่แหว่งไปบ้างก็รู้ได้หมด โดยแต่เพียงหมุนเครื่องนี้ให้เดินเป็นวัน ๆ พอหมุนไปนี้เดี๋ยวก็เห็นดวงโลก ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์เกิดบดบังกันข้างละหนสองหน เดี๋ยวส่องสว่างเดี๋ยวก็มืดเป็นพัก ๆ เหมือนกับมีสุริย์มีจันทร์ฉะนั้น ถ้าคนหมุนเครื่องอ่านหนังสือออกก็รู้ได้ว่าเมื่อไรถึงจะมีสุริยคราสมีจันทรคราสด้วย เพราะมีเขียนบอกในตัวเครื่องเสร็จชิ้นสุดแม้อ่านไม่ออกเพราะผิดภาษากันเพียงดูแผนที่ออกก็เดาได้ว่าตรงไหนถึงจะเห็นสุริยคราส และตรงไหนจึงจะไม่เห็น

นอกนี้ถ้าเราอยากรู้ว่าเดือนนี้ ๆ พระอาทิตย์จะส่องแสงตรงหรือเอียงประการใด เราก็หมุนเครื่องให้ถูก

กับเดือนนั้น ๆ ที่เราอยากรู้ เครื่องก็บอกทันทีว่าจะส่องตรงเอียงประการใด หมดท่านอาจารย์คูเปลต์ซึ่งเป็นเจ้าพนักงานกำกับดูแลเครื่องแผนกนี้ยังได้เชิญท่านอัครราชทูตให้ลองหมุนเครื่องนั้นด้วยมือของตนเอง และในบัดใจนั้นท่านอัครราชทูตก็หมุนไปหมุนมาจนได้จันทรุปราคา ซึ่งได้ปรากฏขึ้นมาแล้วในบีนั้นตรงกับวันที่ ๒๑ พฤษภาคม และในขณะนั้นเจ้าคุณราชทูตซึ่งที่จริงอ่านหนังสือฝรั่งไม่ออกก็ยังรู้ได้ทันทีว่าเป็นจันทรคราสหาใช่สุริยคราสไม่ ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่งความพินิจพิเคราะห์อันเฉียบแหลมของท่านนั้นเอง

เครื่องอย่างที่กล่าวมานี้ ใช้ได้แต่เพียงสำหรับสุริยคราสจันทรคราสเท่านั้น หรือเท่ากับว่าเป็นเครื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ จันทร์ และดวงมนุษยโลก ๓ ดวงเท่านั้น แต่ถ้าสำหรับดวงดาวอื่น ๆ แล้วใช้ไม่ได้ เช่นอยากทราบว่าวันนี้ดาวดวงนั้น ๆ ตั้งอยู่ตรงไหน เป็นเหนือใต้ของโลกเราเท่าใด อยู่ใกล้ชิดหรือห่างไกลจากมนุษยโลกเท่าใด เมื่อวานนี้และวันก่อน ๆ มันตั้งอยู่ตรงไหน เหล่านี้เป็นต้น

ก็รู้ไม่ได้ด้วยอาศัยเครื่องสุริยุปราคานั้นเลย ต้องอาศัยเครื่องอีกชนิดหนึ่งของท่านอาจารย์บัรลังต์

เครื่องของท่านอาจารย์บัรลังต์นี้ถ้าจะเทียบแล้วก็คล้ายกับเครื่องเมื่อกันเอง คือว่าถ้าหมุนให้มันเดินแล้วดวงดาวต่าง ๆ ทั้งใหญ่เล็กก็เดินวนเวียนสลับกันไป เร็วบ้างช้าบ้างเทียบให้ได้ส่วนเร็วช้ากัน เหมือนกับที่หมุนจริงในท้องฟ้าอากาศ บางดวงก็หมุนเป็นหนทางวงกลมทีเดียว บางดวงก็หมุนเป็นวงยาวรีบ้างก็เป็นวงเล็ก บ้างก็เป็นวงใหญ่ บางดวงดูเหมือนอยู่กับที่นิ่ง ๆ ไม่วิ่งไม่หมุนอะไร แต่ที่จริงก็หมุนไปมาเหมือนกัน แต่หากกำลังหมุนเข้ามาทางโลกเราบ้าง หนีห่างออกไปจากโลกบ้าง ด้วยหนทางของดาวชนิดนั้น ตรงไปตรงมาเราจึงหลงเข้าใจว่านิ่งอยู่กับที่ แต่ที่เข้าใจดังนี้เป็นเพราะเราดูตรง ๆ นั่นเอง ถ้าเราเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งก็จะเห็นว่าเดินเห็นวนเวียนเหมือนกัน

ดวงดาวที่เจ้าคุณราชทูตได้ดูนานกว่าดวงดาวอื่น ๆ นั้นคือดาวพระเสาร์และดาวพระพุธ ซึ่งเป็นดาวบริวารของพระอาทิตย์ เดินโคจรหมุนอยู่รอบดวงอาทิตย์เป็นนิตย์

เสมอ แต่เดินเร็วช้าไม่เหมือนกัน ดาวพระเสาร์นั้นต้องโคจรอยู่ตั้ง ๓๐ ปีกว่าจึงจะบรรจบรอบดวงอาทิตย์คราวหนึ่ง ส่วนดาวพระพุธนั้นโคจรเพียง ๘๐ วันเท่านั้นก็บรรจบรอบ ตกลงปีหนึ่งของดาวพระเสาร์นานเท่ากับ ๓๐ ปีของเรา และปีหนึ่งของดาวพระพุธเร็วเพียง ๒ เดือนเศษ ๆ ของเราเท่านั้น

เครื่องดูสุริยคราสและเครื่องดูดาว ๒ เครื่องนี้เป็นฝีมือของนายช่างนาฬิกาหลวงชื่อ ทุเรต์ นับว่าสามารถพอใช้ เพราะการที่จะคำนวณดูระยะทางและอาการหมุนของดวงดาวต่าง ๆ ทั้งการที่จะคิดประดิษฐ์เครื่องให้หมุนเร็วช้าได้ส่วนเท่ากันสม่ำเสมอไม่คลาดเคลื่อนนั้น เป็นการยากอยู่มิใช่เล่น

นอกจากเครื่องเหล่านี้ ราชทูตไทยยังได้ดูเครื่องอื่นอีกซึ่งเกี่ยวกับดาวบ้าง ไม่รู้เกี่ยวกันบ้างหลายอย่าง เช่น ได้ดูเครื่องสำหรับสูบลมออกจากหลอดเพื่อทดลองแรงดันของอากาศ และได้ดูเครื่องทอหูกซึ่งปั่นด้ายไหมคราวละร้อยเส้น เหล่านี้เป็นต้น

พอดูเสร็จสมประสงค์แล้ว ท่านราชทูตกำลังเดินจะออกไปจากห้องนั้นก็พอดีท่านได้แลเห็นเครื่องชนิดหนึ่งรูปเหมือนแตรยาว แต่ไม่ใช่แตร ก็ถามผู้ที่นำท่านไปนั้นว่า "แตรนี้แปลกไม่เหมือนแตรที่เคยเห็น เขาใช้เป่าเพลงอะไรกัน" ผู้ที่นำท่านไปก็ตอบว่า "ที่เจ้าคุณดูเห็นเป็นแตรนี้ที่จริงหาใช่แตรไม่เป็นเครื่องสำหรับต่อเสียงพูดให้ได้ยินไกล เช่นตะโกนเรียกใครไม่ได้ยินก็เอาแตรนี้มาติดปากแล้วก็พูดไป คนที่เราต้องการเรียกนั้นถึงแม้เขาอยู่ไกลตั้งหลายเส้นก็ได้ยินชัด ราวกับอยู่ใกล้ ๆ กัน" ขณะนั้นท่านราชทูตอยากจะทดลองเครื่องสำหรับส่งเสียงพูดนั้นดูว่าจะส่งเสียงไปได้ไกลจริงดังว่าหรือไม่ ก็ขอให้เอามาใช้พูดดูในทันใดนั้น ขณะนั้นมีคนกำลังเดินอยู่บนถนนหน้าหอดูดาวคน ๑ ระยะทาง ๕๐๐ เมตร เจ้าพนักงานจึงหยิบเอาเครื่องนั้นมาใส่ปากแล้วหันหน้าออกไปทางที่ผู้นั้นกำลังเดินอยู่แล้วร้องทักถามว่า "นี่แกจะไปไหนกัน หยุดพักสักประเดี๋ยวเถอะ" พอขาดคำลงผู้นั้นก็หยุดแล้วเหลียวซ้ายแลขวาไป ๆ มา ๆ เพื่อให้รู้ว่าใครเรียกตัว ก็ไม่เห็นใครอยู่ในแถวนั้นเลยสักคนเดียวแล้วเขาก็เดินเลยต่อไป

เวลานั้นท่านราชทูตเตรียมจะลาท่านอาจารย์คาซ์ซีนี่อยู่แล้วทั้งท่านก็กำลังเดินออกไปถึงที่นอกชานอยู่แล้วแต่มามีเรื่องเบ็ดเตล็ดเกิดขึ้นเรื่องหนึ่งจึงยังไม่ได้ลาไป เรื่องนั้นพึงดูก็น่าขัน คือที่นอกชานนั้นยังมีกล้องอยู่อีกเครื่องหนึ่งยาวใหญ่ตั้ง ๕-๖ วาใช้สำหรับดูดวงอาทิตย์เป็นต้น ท่านอาจารย์คาซ์ซีนีอยากจะชี้ให้เจ้าคุณราชทูตเห็นจุดดำๆ หลายจุดที่ดวงอาทิตย์ ซึ่งพึ่งสังเกตเห็นกันขึ้นใหม่ๆ จึงเชิญให้เจ้าคุณราชทูตดูบ้าง เจ้าคุณดูอยู่สักครู่ก็เห็นจุดเหล่านั้นได้ดีๆ แต่แทนที่ท่านจะกล่าวถึงจุดเหล่านั้นท่านไปชักคำเปรียบเทียบอะไรที่ไหนไม่ทราบขบขันน่าฟังว่า "อ้อเราพึ่งรู้เดี๋ยวนี้เองว่า ทำไมผู้หญิงฝรั่งเศสเมื่อจะเดินไปไหนมาไหน มีเข้าประชุมสโมสรเป็นต้น ต่างคนจึงต้องพากันเอาผ้าโปร่งมีจุดสีดำๆ บีดบังหน้าเสียชะรอยจะเอาอย่างพระอาทิตย์กระมัง เพราะเป็นความจริงวงหน้าของหล่อนก็กลมเกลี้ยงสดใส แม้นละม้ายคล้ายพระอาทิตย์อยู่แล้ว ฉะนี้เมื่อหล่อนเห็นพระอาทิตย์ทรงเจิมพระพักตร์ด้วยจุดดำ หล่อนก็ต้องเอาผ้าโปร่งมีจุดดำ

มาปกบิดหน้าเสียบ้าง หาไม่ก็จะเกิดตาฟางตาลายกันทั้งเมือง" ว่าเล่น ๆ ล้อ ๆ ดังนี้แล้วเจ้าคุณราชทูตก็อำลาท่านอาจารย์คาซ์ซีน่าว่า "บัดนี้ถึงเวลาแล้วที่ได้กำหนดไว้ว่าจะไปดูพระอารามแคชาร์เตรอว์จึงต้องขอลาท่านไปก่อน" ท่านอาจารย์คาซ์ซีนทราบดังนั้นก็ต้องจำเป็นยินยอมอนุญาตให้ลา เพราะเกรงว่าถ้าหน่วงไว้ท่านราชทูตจะผิดนัด หาไม่ท่านคงได้พาไปดูหอแผนกอื่นต่อไป มีแผนกท่านอาจารย์เดอลาอีร์เป็นต้น เพราะแผนกนั้นเป็นแผนกที่สลักสำคัญเหมือนกัน และไม่ต้องสงสัยถ้าเจ้าคุณราชทูตได้ไปดูคงติดใจ อยากจะดูโดยละเอียดเหมือนแผนกอื่นเป็นแน่ ท่านอาจารย์คาซ์ซีนจึงอำนวยอวยชัยให้พรแก่ท่านราชทูต ขอบใจท่านที่ได้อุตส่าห์มาเยี่ยมดังนี้นับว่าเป็นเกียรติยศอันใหญ่ ส่วนท่านราชทูตก็ว่า "ถ้าว่างเมื่อใดและสบกับโอกาสอันเหมาะ ข้าพเจ้ายินดีจะกลับมาสนทนาเรื่องดาวกับท่านต่อไปอีก เพราะเป็นวิชาน่ารู้ดีน่าฟังอย่างยิ่ง อาจชวนให้คนึงถึงข้อคัมภีรภาพลึกซึ้ง แต่เวลานี้หมดโอกาสแล้ว ข้าพเจ้าขอลาท่านไปก่อน"

บทที่ ๓๓

ราชทูตไปดูพระอาราม

ในเย็นวันนั้น ท่านราชทูตกับพรรคพวกของท่านได้ไปดูพระอาราม "แคชาร์เตอซ์" พอรถไปถึงลานที่หน้าโบสถ์แล้วท่านราชทูตกับขุนนางไทยและคนที่พาไปได้พากันเดินสถานที่ภายในบริเวณของวัดนั้นทั่วไปก่อน แต่ที่วัดนี้หามีผู้ใดออกมารับคำนับราชทูตแต่อย่างใดอย่างหนึ่งดุจสถานที่อื่น ๆ ตามธรรมเนียมไม่ ท่านราชทูตนึกแปลกใจ เจ้าพนักงานที่พาไปดูนั้นจึงอธิบายให้ท่านฟังว่า "เจ้าคุณอย่าแปลกใจเลย อย่าว่าแต่ท่านราชทูตเลย ถึงจะเป็นใคร ๆ ทั้งหมดนักบวชวัดนี้ไม่ออกมาต้อนรับเลย เพราะวินัยห้ามไม่ให้ท่านมาเกี่ยวข้องอะไรกับใคร ใครจะไปจะมาก็ไปมาได้ตามลำพัง ท่านไม่ธุระปะบังอะไรหมด ท่านได้แต่ถือศีลเจริญพรตอดทนภาวนาอย่างเดียว" เมื่อทราบเช่นนี้ท่านราชทูตจึงหายแปลกใจ

ในชั้นแรกท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานผู้นำราชทูตก็ได้นำไปดูโบสถ์แต่เวลานั้นเกือบจะค่ำอยู่แล้ว ข้างในโบสถ์

ยังมีพระสงฆ์ซึ่งคอยประจำเบิดบิดประตูเหลืออยู่องค์หนึ่ง เมื่อเดินเข้าไปข้างในแล้วท่านสตอร์ฟก็คุกเข่าลงไหว้ศีลมหาเสนิทซึ่งตั้งอยู่เหนือพระแท่นใหญ่สักครู่หนึ่ง และขณะนั้นท่านอัครราชทูตและขุนนางที่ตามไปก็ได้ย่อเข่าลงแสดงความเคารพบ้างเหมือนกัน และต่อเมื่อเห็นท่านสตอร์ฟนั้นลุกขึ้นแล้วจึงได้ลุกขึ้นพร้อมกัน

ที่นี้ต่างก็ได้พากันไปชมดูข้าวของต่าง ๆ ในโบสถ์นั้น เช่นพระแท่น ธรรมาสน์และอาสนะที่นั่งของพระสงฆ์ซึ่งเป็นวัตถุที่ขนชื่อลือนามว่าประณีตบรรจง หาที่งดงามเสมอเหมือนในทั่วประเทศบ้านเมืองด้วยยาก แล้วก็ได้พากันไปดูพระรูปนักบุญเทพยดาอรหันต์ต่าง ๆ กับทั้งพระบทซึ่งมีเขียนอยู่ตามฝาผนังโบสถ์ ซึ่งล้วนแล้วด้วยฝีมือนายช่างเอกทั้งนั้น เช่นของอาจารย์เซแปล์เป็นต้น พอเดินต่อ ๆ ไปก็ได้มาถึงรูปทองสัมฤทธิ์ซึ่งตั้งอยู่เหนืออนุสาวรีย์อันหนึ่ง ท่านราชทูตจึงถามว่า "นี่เป็นรูปใคร" ท่านสตอร์ฟตอบว่า "เป็นรูปของเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมซึ่งเดิมทีเป็นมรรคนายกและอุปถัมภกสำคัญของพระอารามนี้ และเดี๋ยวนี้ศพท่านก็ยังฝังอยู่ในนี้ด้วย"

เมื่อดูโบสถ์เสร็จแล้วก็ได้เข้าไปในห้อง "ซาคริส-เตีย" ซึ่งเป็นห้องสำหรับเก็บรักษาบรรดาเครื่องพิธีพระภูษาต่าง ๆ ซึ่งพระสงฆ์ใช้กระทำสังฆกิจกิจศักดิ์สิทธิ์ถวายบูชามิซซาเป็นต้นและไปดูห้องไว้รูปภาพงามๆ ทั้งเก่าใหม่ด้วย ต่อนี้ไปก็ได้ออกไปดูพระระเบียงข้างนอกรอบโบสถ์ ในระหว่างเสาพระระเบียงนั้น มีรูปภาพเขียนแสดงพระประวัติของนักบุญบรูโนซึ่งได้เป็นผู้เริ่มตั้งนิกายนักบวชขึ้น แต่ตามปกติคนเดินไปมาไม่แลเห็นเพราะมีบานประตูปิด แต่เพื่อจะให้ราชทูตเข้าใจในประวัติของท่านผู้ที่ได้เริ่มสร้างนิกายนี้ ก็ได้จัดให้เปิดหมด ท่านราชทูตเห็นแล้วรู้สึกว่างามดีมิใช่น้อย เพราะรูปประวัตินั้นเป็นฝีมือท่านอาจารย์เลอซีเออร์ นับว่าเป็นชั้นเอกทีมีชื่ออยู่ในกระบวนช่างเหมือนกัน

เมื่อราชทูตดูเสร็จแล้วก็พอดีได้มาพบกับท่านอธิการรองและพระสงฆ์อื่น ๆ ในอารามนั้นอีกบางองค์ ต่างจึงได้แสดงความเคารพต่อกันและกันตามธรรมเนียมประหนึ่งว่าท่านมิได้เป็นนักบวชถือวินัยเคร่งครัด และโดยเห็นแก่ท่านราชทูตซึ่งเป็นผู้มาแต่ไกล ท่านอธิการรองจึงได้เป็นธุระนำท่านไปดูอะไรต่ออะไรที่เป็นของน่าดูอันมีอยู่ภายใน

พระอารามนั้นต่อไป มีที่ห้องกินข้าวเป็นต้น อันว่านักบวช
ชาวเดรอชนั้นถึงว่าอยู่ร่วมอาวาสกันตั้งหลายสิบองค์ก็ดี ก็มิ
ได้รวมกันสำหรับกิจปฏิบัติต่าง ๆ เว้นแต่เมื่อจะทำสังฆกิจ
กลงโบสถ์พร้อมกัน หรือกระทำภัตตกิจก็ไปห้องกินข้าว
ด้วยกัน นอกนั้นต่างอยู่ตามกุฏิเล็กน้อยของตน ๆ ขณะ
เวลาที่ราชทูตไปถึงคราวนั้นพอเป็นเวลารับประทานอา-
หารของพวกนักบวชเหล่านั้น และสำรับกับข้าวก็ตั้งอยู่
บนโต๊ะเสร็จแล้วก็เป็นโอกาสอันดีที่จะให้ราชทูตดูเห็นกับ
ตาว่านักบวชฝ่ายตะวันตกบริโภคอาหารกันอย่างไร

ข้อต้นที่ท่านราชทูตได้สังเกตนั้น คือบนโต๊ะกินข้าว
ซึ่งมีภาชนะเครื่องใช้สอยต่าง ๆ ตามธรรมเนียมทุกห้องกิน
ข้าว หาได้มีถ้วยแก้วสำหรับกินน้ำไม่ กลับเป็นมีหม้อดิน
ขอบหนา ๆ แทน ท่านอัครราชทูตจึงถามว่า "ทำไมบาท-
หลวงเหล่านี้จึงใช้แต่หม้อดินใส่น้ำองุ่น ไม่ใช้ถ้วยแก้วใส่
น้ำเล่า" ก็ได้เรียนตอบท่านว่า "กินน้ำด้วยถ้วยแก้วไม่ได้
วินัยห้ามว่าเป็นของสวยเกินฐานะของนักธรรม นักธรรม
ควรต้องตัดกังวลในสิ่งของโลก ฉะนี้ท่านจึงใช้หม้อดิน
ต่างถ้วยแก้ว"

พอดูห้องกินข้าวเสร็จแล้วก็ได้ออกไปข้างนอก พบเครื่องสำหรับสูบน้ำราชทูตจึงถามว่า "เครื่องนี้ใช้ทำอะไรกัน" ก็ได้รับคำอธิบายว่า "เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำจากบ่อแล้วส่งขึ้นไปแจกทั่วทุกกุฏิพระสงฆ์ในพระอารามนี้ ฉะนี้พระสงฆ์ไม่ต้องเป็นกังวลเรื่องตักน้ำหาบน้ำมาแต่ไกล" เจ้าคุณราชทูตก็ชอบใจมาก เพราะสูบน้ำนั้นในสมัยนั้นก็นับว่าเป็นของแปลกอยู่ ท่านราชทูตไม่เฉพาะแต่ชอบใจเท่านั้น ท่านยังอุตส่าห์เล็ดลอดไปดูทางช่องเล็กช่องน้อยต่างๆ เพื่อจะให้รู้เห็นว่าวิธีท่อน้ำนั้นติดต่อกันอย่างไร เป็นวิธีไหน

เมื่อดูเครื่องสูบน้ำหมดก็พอเป็นเวลาค่ำมืดจะเที่ยวดูอะไรต่อไปไม่ได้ ท่านจึงหันหน้าไปทางประตูจะกลับ พอเดินออกพ้นระเบียงวัดท่านราชทูตเหลียวหลังมาดูจึงได้รู้ในเวลานั้นว่า ท่านอธิการรองกับพระสงฆ์อันกับที่ได้ชี้แจงอธิบายอะไรต่ออะไรในวัดนั้นหาได้ติดตามไปส่งถึงประตูวัดตามธรรมเนียมทุกบ้านที่เขาเคยส่งท่านแต่ก่อนไม่ เจ้าพนักงานเห็นท่านราชทูตฉงนใจจึงอธิบายว่า "ข้อที่คุณพ่อนิกายนี้ไม่ตามมาส่งเจ้าคุณ ขอเจ้าคุณจงอย่ารู้สึกแปลกใจเลย เพราะเป็นธรรมเนียมของนักบวชนิกายนี้ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับ

แขกเมืองใดซึ่งมาเยี่ยมวัดวาอารามของท่าน" เมื่อทราบความนี้แล้ว ท่านราชทูตก็ชอบใจมากว่า "วินัยนี้เคร่งครัดดี" แล้วท่านก็อุตส่าห์เดินกลับไปหาคุณพ่อเหล่านั้นถึงที่ๆ ท่านยืนอยู่นั้น เพื่อจะแสดงความขอบใจและอำลาท่านด้วย ดูเป็นที่พออกพอใจด้วยกันทั้งสองฝ่ายมิใช่น้อย ส่วนคนทั้งหลายเมื่อเห็นท่านราชทูตกลับไปลาท่านเจ้าอธิการนั้น เป็นที่แสดงความสัมมาคารวะต่อ ท่านผู้มีศีลกัลยาณสรรเสริญท่านเป็นอเนกประการ แท้จริงข้าพเจ้าได้สังเกตมาหลายหนแล้ว ถ้าท่านราชทูตเห็นพระสงฆ์ยิ่งเคร่งแล้ว ท่านยิ่งเคารพมากขึ้น

บทที่ ๓๔

ราชทูตไทยไปดูห้างขายเพชร

รุ่งขึ้นจากวันที่ได้ไปดูพระอารามนั้นเจ้าคุณราชทูตกับพรรคพวกได้ไปดูห้างขายเพชร และเครื่องเงินทองของรูปพรรณของท่านอาจารย์ช่างทองเดอมงตาร์ซีส์ ซึ่งเป็นหัวหน้าช่างทองหลวงและที่มีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นผู้ที่มีเพชรเม็ดใหญ่และแพงที่สุดในทวีปยุโรป เครื่องเพชรพลอยที่ประดับพระมาลามหามงกุฎพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่

๑๔ กับเครื่องทรงอื่นๆ ซึ่งทรงใช้ในงานใหญ่ล้วนแล้วด้วยฝีมือของนายช่างคนนี้ทั้งนั้น

ที่ห้างขายเพชรนี้ท่านราชทูตได้มีโอกาสชมรัตนะเครื่องเพชรพลอยอันมีค่าตั้งหลายๆ ล้านบาท อย่างที่เรียกกันว่า อนัคฆมณีแก้วหาค่ามิได้หรือราคาค่าควรเมืองฉะนั้น การดูเพชรนี้ท่านราชทูตเพ่งพิศดูไม่ผิดแบบกับที่ดูสิ่งอื่นคือดูดูจริงๆ ที่ห้างขายเพชรนี้มีรัตนะก็อย่างกระนั้นเอง ท่านราชทูตดูจนทั่ว และทุกๆ เม็ดที่สำคัญท่านจับตรวจดูน้ำดูแวว ดูฝีมือเจียระไนถ้วนถี่ทุกอย่าง แล้วถามถึงวิธีใช้และราคาและความนิยมของบุคคลพร้อมเสร็จ ที่จริงท่านนี้ก็เป็นผู้ชำนาญในทางดูเพชรพลอยเก่งทีเดียว เพราะท่านพูดถูกต้องว่าน้ำชนิดนั้นชนิดนี้เป็นราคาเท่านั้นเท่านี้ และชนิดนั้นเขานิยมใช้ทำแหวน ทำเครื่องประดับอื่นๆ เช่น สายสร้อยเป็นต้น ดูท่านพูดถูกต้องคล่องแคล่วราวกับพ่อค้าเพชรหรือช่างทองคนหนึ่งก็ว่าได้

เมื่อได้ดูเครื่องเพชรพลอยเครื่องเงินทองของรูปพรรณเสร็จแล้ว ท่านเดอมงตาร์ซีส์ได้พาท่านราชทูตไปดูหอพิพิธภัณฑ์ของท่านซึ่งเต็มไปด้วยโบราณวัตถุชนิดเดียว คือ

แผ่นเสมาที่ระลึกและเหรียญเงินตรา เหรียญทองตราต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลทั้งหลายเคยทำใช้แลกเปลี่ยนซื้อสิ่งของแต่ครั้งโบราณกาลลงมาจนถึงรัชสมัยปัจจุบันนั้น

หอเก็บเสมานี้มีตู้สำหรับเก็บรักษาตั้ง ๔๐ ตู้ด้วยกัน มีแผ่นเงิน แผ่นทอง ทองแดง ตะกั่วดีบุก แทบทุกรัชกาลและทุกประเทศที่มีชื่อเสียงในโลกในสมัยนี้ เช่นเมืองฝรั่งเศส เมืองสเปน เมืองเยอรมันนี เมืองอิตาลี เมืองอังกฤษ เมืองปอลอญ เมืองสวิส เมืองฮอลันดาและอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก

ท่านเดอมงตาร์ซีส์นั้นเป็นคนน่าชมจริง คือว่าท่านไม่ใช่คนมัวแต่เล่นเก็บอยู่เก็บสตางค์ไว้เพื่ออวดเพื่อนฝูงว่ามีแปลกๆ หลายร้อยหลายพันชนิดเท่านั้นๆ แผ่น(อย่างพวกเล่นบอนและกล้วยไม้เป็นต้น) ท่านสะสมไว้เพื่อเป็นประโยชน์ในทางสอบสวนโบราณคดีมีตำนานพงศาวดารเป็นต้น เหตุให้รู้ว่าท่านเดอมงตาร์ซีส์เป็นนักโบราณคดีรู้พงศาวดารในสากลโลกละเอียดสุขุมนั้น คือว่าเมื่อท่านราชทูตหยิบแผ่นเหรียญไหนถามว่า "นี่สร้างมาแต่ครั้งไร เพื่ออะไร" ท่านก็ตอบทันควันว่า "สร้างมาแต่ครั้งแผ่นดินพระราชาองค์นั้น ๆ เมืองนั้น ๆ เนื่องด้วยมงคลและเหตุเศร้าโศกนั้นๆ"

ดังนี้ทุกแผ่นไม่มีติดหรือฉงนเลย ดูราวกับท่านอ่านในพงศาวดารก็ว่าได้ ฉะนี้จึงได้รู้ว่าท่านเป็นนักโบราณคดีรู้ข้อความในพงศาวดารแห่งโลกดีจริงผู้หนึ่งหาผู้เสมอยากฝ่ายท่านราชทูตเล่า นอกจากพินิจดูด้วยตาและตั้งกระทู้ถามท่านยังได้แสดงความจงรักภักดีซึ่งท่านมีไว้ต่อเจ้านายหรือตนอย่างน่าชม และโดยไม่ต้องพูดสักคำเดียว เพราะเหตุนี้จึงเป็นการแปลก ถ้าเป็นแต่ยอสรรเสริญพระบารมีด้วยปากธรรมดาก็ไม่แปลกอะไร แต่นี่ท่านนิ่งไม่พูดไม่จาสักคำเดียวและถึงกระนั้นการดุษณีภาพนี้เป็นที่สรรเสริญบารมีของเจ้านายดีกว่าคำพูดตั้งหลายเท่า เรื่องได้เกิดขึ้นดังนี้คือเมื่อท่านราชทูตกำลังดูแผ่นเหรียญเหล่านั้นเผอิญมีอยู่แผ่นหนึ่งซึ่งท่านหยิบขึ้นมาพิจารณาด้านหน้ามีรูปอะไรต่ออะไรไม่แปลกอะไรนัก แต่ด้านหลังมีคำจารึกมากมายและยืดยาวกว่าแผ่นเหรียญอื่น ๆ เป็นอันมาก ท่านราชทูตจึงถามว่า "คำจารึกเหล่านี้มีใจความอย่างไร ทำไมจึงยาวยืดพิสดารดังนี้เล่า" ท่านเดอมงตาร์ซีอธิบายว่า "เหรียญแผ่นนี้เป็นเหรียญที่พวกขบถได้หล่อขึ้นเมื่อศก ๑๖๗๒ เมื่อสงครามได้เกิดขึ้นในระหว่างประเทศยุโรป รูปข้างหน้า

เป็นรูปเปรียบเสียๆ หายๆ ต่อพระมหากษัตริย์ต่าง ๆ และคำจารึกที่ด้านหลังก็ล้วนคำติเตียนว่ารัฐบาลของพระมหากษัตริย์เหล่านั้นทั้งสิ้น"

เมื่อท่านราชทูตได้ฟังคำอธิบายนั้นท่านก็โยนทิ้งเหรียญแผ่นนั้นลงทันทีโดยอาการแค้นใจและเกลียดชังอย่างที่สุด และอาการอันนี้ของราชทูตก็เป็นการแสดงความจงรักภักดีต่อเจ้านายและความเกลียดชังต่อคนพาลที่ได้ปรากฏขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมอย่างเปิดเผยดีกว่าใช้วาจาสามิภักดิ์ และติเตียนเป็นอันมาก

ในบรรดาเหรียญและเสมาที่ระลึกซึ่งให้ท่านราชทูตดูนั้นมีอยู่หลายแผ่นซึ่งเป็นเหรียญซึ่งได้สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีหลายแผ่นที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏอยู่ในนั้นด้วย แผ่นที่มีพระบรมรูปนั้นสังเกตดูท่านราชทูตพิเคราะห์แล้วพิเคราะห์เล่าเป็นกาลนาน ไม่ค่อยจะวางลงได้ ดูเหมือนมีเสน่ห์อะไรอันหนึ่งดลใจท่านราชทูตให้ชอบดูยิ่งกว่าแผ่นอื่น ๆ

ต่อเมื่อท่านราชทูตได้ตรวจดูแผ่นเหรียญเหล่านั้นเสร็จหมดแล้ว ท่านก็ได้กล่าวชมเชยความคิดและธรรมเนียมของผู้ที่สร้างเหรียญชนิดนั้นว่า "เป็นธรรมเนียมอันดีอย่าง

ยิ่ง เพราะเป็นเหมือนหนึ่งประกาศคุณความดีของคนในสมัยหนึ่ง ให้คนในสมัยหลังได้รู้ถึงด้วย หาไม่เมื่อคนสมัยปัจจุบันล่วงลับไปแล้ว ชื่อเสียงและเกียรติคุณความดีมักหายสูญไปเร็ว หามีพยานปรากฏให้คนชั้นหลังทราบทั่วถึงกันไม่ เพราะความทรงจำของมนุษย์ย่อมไม่ยืดยาวเป็นธรรมดา ถึงกระนั้นก็ดี ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กฤษดาภินิหารและพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์มากเหลือล้น ถึงแม้จะไม่สร้างเหรียญที่ระลึกขึ้นไว้ เกียรติศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ก็คงแผ่เผยพุ่งซ่านไปเองจนชั่วกาลปาวสาน เพราะพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ย่อมทรงฝังในจิตใจของพลเมืองฝรั่งเศสทั่วทุกคนในพระราชอาณาจักรของพระองค์ ฉะนี้จึงเข้าใจว่าแม้นไม่มีเสมาที่ระลึกก็คงไม่มีวันสูญเป็นแน่ แต่เมื่อยังมีเสมาเตือนให้ระลึกถึงด้วยก็ยิ่งดี เพราะเป็นเหมือนหนึ่งส่งเสริมคุณความดีของพระองค์ให้ยิ่งแผ่ซ่านออกไกลสืบกาลนาน ซึ่งไม่เป็นการเกินสมควรหามิได้ เพราะพระบารมีของพระองค์นำสรรเสริญหาที่สุดมิได้"

เมื่อดูแผ่นเหรียญเสร็จแล้ว ท่านราชทูตได้แสดงความขอบใจต่อท่านเดอมงตาร์ซีส์ในการที่ท่านได้โปรดอธิบายฐานที่เกิด และพงศาวดารของเหรียญเหล่านั้นโดยละเอียดลออจนเข้าใจดี แล้วต่างก็ได้พากันไปดูรูปต่าง ๆ ซึ่งแขวนอยู่ในบ้านของท่านเดอมงตาร์ซีส์พร้อมทั้งคำอธิบายถึงรูปภาพที่แขวนไว้รอบห้องนั้นด้วย เมื่อท่านราชทูตได้เห็นรูปพร้อมทั้งคำอธิบายฉะนี้แล้วจึงได้รู้เข้าใจถึงการที่ไปพบประเทศอเมริกา เพราะในจำนวนรูปเหล่านั้นมีรูปท่านคริสโตบาลโกลำโบนายเรือเอกสเปนอยู่รูปหนึ่ง ซึ่งได้ไปพบปะเมืองอเมริกาเป็นคราวแรกเมื่อคริสตศก ๑๔๙๒

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งท่านราชทูตชมแล้วชมเล่าถึงกับซักถามชื่อของนายช่างผู้ที่เขียนหมดทุกรูป ท่านยังได้ดูอีกสิ่งหนึ่ง ในห้องของท่านเดอมงตาร์ซีส์ซึ่งควรจะต้องกล่าวถึงบ้าง คือนาฬิกาเรือนหนึ่ง ซึ่งไขคราวเดียวแล้วก็เดินไปได้ตลอดถึง ๓ เดือนไม่หยุด พอดูนาฬิกานี้แล้วก็นับว่าราชทูตได้ดูหมดในของน่าดูซึ่งมีอยู่ที่ห้างขายเพชรนั้น ท่านราชทูตจึงได้ขอบใจและอำลาท่านเดอมงตาร์

ซีส์กับภรรยาอีกคำรบหนึ่งแล้วก็ได้ออกไปขึ้นรถซึ่งรอคอยอยู่หน้าห้าง

บทที่ ๓๕

ราชทูตไปพักอาศัยที่พระตำหนักเดอคลาญี

วันที่ท่านราชทูตได้เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินที่วังแวร์ซายส์นั้น ท่านยังหาได้ทันไปเที่ยวชมดูพระราชวังตลอดไม่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานกระทรวงวัง จัดการให้ราชทูตไปพักที่พระตำหนักเดอคลาญี ซึ่งอยู่ไม่สู้ห่างจากวังแวร์ซายส์เท่าไร เพื่อจะเปิดโอกาสให้ท่านราชทูตได้ไปเที่ยวชมดูตามชอบใจ

ฉะนี้เมื่อรุ่งขึ้นจากวันที่ท่านได้ไปดูห้างขายเพชรนั้น คณะราชทูตไทยก็ได้ย้ายไปพักอาศัยอยู่ที่ตำหนักเดอคลาญีตามกระแสพระบรมราชโองการ พระตำหนักเดอคลาญีนี้จำลองแบบวังโบราณที่เมืองกรีก (Gréce) มาสร้างไม่มีแบบอื่นมาเจือปนเลย และจะเรียกว่าวังกรีกก็ไม่ผิด แต่อาศัยเหตุที่วังนี้ตั้งอยู่ริมบ้านขุนนางโบราณชื่อ "บารงเดอ-คลาญี" (หรือหลวงเดอคลาญี ถ้าจะเทียบกับตำแหน่งขุนนางเมืองไทย) จึงได้ทั้งชื่อเรียกว่า "พระตำหนักเดอคลาญี"

พระตำหนักนี้หันหน้าไปทางทิศเดียวกันกับพระที่นั่งวังเดอแวร์ซายส์ ทางด้านหน้าของพระตำหนักนี้มีมุขยื่นออกมาในที่สุดทั้งสองข้าง และมุขนั้นทำหักเข้ามาทางหน้าตำหนักอีกหน่อย ท้องสนามหน้าลานพระตำหนักวัดตามยาวได้ ๖๐ เมตร วัดตามกว้างตั้งแต่หน้ามุขไปถึงรั้วนอกประตูใหญ่ได้ ๖๔ เมตร หน้ามุขกลางนั้นทรวดทรงกลมเป็นวงพระจันทร์ครึ่งซีก ยื่นออกมาข้างหน้าดูเหมาะเจาะเข้าที่มาก ค่าที่ทำให้ดูเห็นพระตำหนักซึ่งเข้าไปที่ด้านหน้านั้นมีบันไดขึ้นลงปูด้วยศิลาอ่อน ๕ บันได ทำเป็นรูปสี่เหลี่ยมเตี้ย ๆ ประมาณ ๕ ฟุตเท่านั้น

ชั้นล่างของพระตำหนักนี้งามกว่าชั้นอื่นหมด มีที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดินอยู่เหนือมุขหน้าที่ยื่นออกไปหน้าลาน และเหนือมุขหลังที่ยื่นออกไปในสวนกับทั้งสองข้างแห่งมุขนั้น และมีท้องพระโรงใหญ่อยู่ตรงกลาง ในท้องพระโรงใหญ่นั้นมีเสาศิลาสำหรับพิงเพดานโดยรอบ และเพดานนั้นพอพ้นเสาออกมาทางกลางห้องก็ต่ำลงมากว่ารอบ ๆ หน่อย ลวดลายเครื่องประดับทำล้วนแต่ทรวดทรงตรง ๆ ไม่มีวงไปมาอย่างลวดลายธรรมดา เป็นวิธีประ

ดับอย่างพื้น ๆ อย่างที่เรียกว่าแบบ "อัตติก" ของชาวเมืองกรีกโบราณ

ห้องอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ข้างซ้ายมือเมื่อขึ้นมาจากบันไดใหญ่หน้าพระลานก็แต่งตามแบบ "อัตติก" นี้ทั้งหมด แต่ห้องด้านขวามือนั้นก็แต่งเป็นแบบกรีกโบราณเหมือนกันแต่เรียกชื่อว่าแบบ "คอรินเทียน" คือผิดกันกับแบบ "อัตติก" ที่เพิ่มลวดลายกนกวนเวียนเข้าบ้าง เพิ่มภาพต่าง ๆ เช่น สัตว์และใบไม้และรูปเปรียบเข้าบ้าง ส่วนแบบ "อัตติก" นั้นเป็นแต่เพียงเส้นตรง ๆ เท่านั้น เครื่องประดับอื่นไม่มีเลย ห้องที่สร้างตามแบบคอรินเทียนนี้เป็นห้องเล็กห้องน้อยหลายห้อง เป็นห้องสรงและห้องชนิดคาเลอรีแต่ไม่มีฝากั้น พื้นเพดานของห้องคาเลอรีนี้ยังไม่แล้วเสร็จดี ถ้าแล้วเมื่อใดคงงามเป็นที่จับตาจับใจมาก เพราะที่บนเพดานนั้นรับสั่งให้เขียนเป็นราชประวัติของพระเจ้าเอเน่ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าจับใจมาก (พระราชประวัติของพระเจ้าเอเน่นั้นปรากฏดังนี้คือ เมื่อพระเจ้าเอเน่ได้ทรงครอบครองพระนครตรัวแทนพระราชบิดาซึ่งทรงพระชราชิณแล้ว พระเจ้าอุลิสกีกรีธาทัพมาตีเมืองตรัว พระเจ้าเอเน่เห็นเหลือกำลังที่จะ

ด้านทานก็ต้องทิ้งบ้านทิ้งเมืองเสด็จหนีไปและทรงแบกพระราชบิดา ซึ่งทรงพระชราภาพขึ้นเหนือพระปฤษฎางค์พาหนีไปด้วย เป็นการแสดงความกตัญญูตาคุณต่อพระราชบิดาอย่างสันสุดกำลังซึ่งพระองค์สามารถจะทำได้ ฉะนี้ถ้าเขียนเรื่องภาพนี้สำเร็จลงเมื่อไรจึงเข้าใจว่าคงงามเป็นแน่)

ที่มุมเพดานข้างล่างนั้น บันเป็นรูปหมู่กำลังก้มหน้าลงทำท่าแบกเพดานไว้มิให้ตกลงข้างล่าง และใต้ลงมาอีกหน่อยบันเป็นรูปเทพธิดาบ้าง ยักษีบ้าง ถือกระเช้าดอกไม้และพวงมาลัย ทั้งช่วยกันยกโค้งศิลาทั้ง ๘ โค้งซึ่งไปบรรจบกัน ตรงกลางพื้นเพดาน

ที่เหนือบัวเสาซึ่งเป็นที่เกิดแห่งโค้งทั้ง ๘ โค้งที่เป็นเหมือนซี่โครงของเพดานนั้น ก็มีเป็นรูปเทพบุตรเทพธิดาและพระ ๆ เจ้า ๆ ตามลัทธิพวกกรีกโบราณกำลังแผลงฤทธิ์แสดงเดชกันทั้งนั้น เช่น มีรูปพระนางธรณีผู้บำรุงโลกให้ชุ่มชื่น รูปเทพบุตรผู้ประจำธาตุไฟ ธาตุลม ดินและน้ำเป็นต้น รูปเทพยดาผู้ประจำจักรราศี และดาวนพเคราะห์ซึ่งถือกันว่าล้วนแต่อาจยังฤดูให้ผลัดเปลี่ยนกันได้ ให้ฝนฟ้าอากาศดีร้ายตามพระทัย กับมีรูปพระภูมิ

เจ้าที่และเทพยดาประจำทิศ สำหรับกันผีร้าย ป้องกันบ้านเมืองมิให้เป็นอันตราย เหล่านี้เป็นต้น

ถ้าจะออกจากพระตำหนักโดยทางประตูห้องคาเลอรี ก่อนว่ามานี้ถึงสวนอุทยาน "โอรังเซอรี" คือสวนส้มซึ่งทำเป็นโรงใหญ่ปลูกต้นไม้ไว้ข้างใน ค่าที่ต้นส้มในเมืองฝรั่งเศสไม่อาจขึ้นกลางแจ้งได้เหมือนในเมืองไทย ต้องปลูกไว้ในโรงและปฏิบัติอย่างดีบ้างจึงจะเผล็ดดอกออกผลได้บ้าง หรือถึงโบสถ์หรือโรงสวด ขอกล่าวถึงสวนส้มและโรงสวดนี้อีกหน่อยเพราะเห็นเป็นของแปลก คือตามธรรมดาโบสถ์มักมีสัณฐานยาวมากกว่ากว้าง ทั้งทรวดทรงมักเป็นดังรูปกางเขน แต่โบสถ์นี้ไม่เป็นเช่นนั้น ทรวด-ทรงกลมเหมือนจอมปลวก ที่เป็นอย่างนี้เพราะจะเลียนแบบกรีกทั้งนั้น คือศาลเทพารักษ์ของกรีกทรวดทรงกลม โบสถ์นี้จึงทำทรวดทรงกลมด้วยมิให้เสียแบบแผนความนิยมแห่งเจ้าของเดิม ลวดลายข้างในเป็นไปตามแบบคอรินเทียนทั้งนั้น ขนาดของโบสถ์วัดตามศูนย์กลางจากข้างหนึ่งไปหาข้างหนึ่งได้ ๑๐ เมตรพอดี เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงประทับอยู่ในพระตำหนักนี้ ถ้าทรงหมายพระทัยจะไปฟัง

มิซซาไม่ต้องเสด็จออกจากพระตำหนักก็เข้าโบสถ์ได้ เพียงเสด็จตามระเบียงพระตำหนักก็ถึงโบสถ์ สะดวกดี ส่วนสวนส้มนั้น มีแปลกดังที่ได้กล่าวแล้วคือเป็นสวนสร้างไว้ในโรง หาใช่สร้างโรงไว้ในสวนเหมือนเมืองไทยไม่ ที่คิดทำเช่นนี้ก็เพราะเมืองฝรั่งเศสเป็นเมืองที่มีอากาศค่อนข้างหนาว ต้นไม้ผักหญ้าบางอย่างซึ่งขึ้นดีในเมืองร้อนถ้าจะปลูกตามสวนในเมืองฝรั่งเศสคงไม่งอกงาม (อย่างเดียวกับต้นไม้ที่ชอบขึ้นงามในเมืองหนาวมาปลูกในเมืองไทยก็ไม่งอกงามเหมือนกัน) ก็ในจำพวกต้นไม้ในเมืองร้อนซึ่งปลูกไม่ขึ้นที่กลางแจ้งในประเทศฝรั่งเศสตอนเหนือเช่นที่แถวพระนครปารีสนั้น ต้นส้มก็เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งซึ่งไม่ชอบหนาวปลูกไม่ขึ้น ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ จึงได้ทรงดำริปลูกสวนอุทยานไว้ในที่กำบังดังนี้ เพื่อจะบำรุงอากาศในนั้นให้ร้อนหนาวจำเพาะ พอเหมาะแก่ความต้องการของต้นส้มนั้นเอง เพื่อให้งอกงามเผล็ดผลออกผลได้

สวนส้มนี้หลังคาและฝามุงบังด้วยแผ่นกระจกทั้งนั้น แต่ถึงเวลาระบายลมเข้าออกแผ่นกระจกเหล่านั้นปิดเปิดได้

ตามชอบใจ ถ้าอากาศหนาวก็ปิดเสีย ถ้าอากาศร้อนอับเกินไปก็เปิดออกดังนี้ อากาศภายในจึงเป็นปกติอยู่เสมอ ถ้าฤดูหนาวที่เดียวเพียงปิดแผ่นกระจกเท่านี้ก็ยังอุ่นไม่พอ จึงต้องคิดทำให้อบอุ่นไปด้วยวิธีสุมไฟข้างใน ดังนี้ ต้นไม้จึงไม่ตาย

สวนส้มที่ตำหนักเดอคลาญีนี้จัดอย่างประณีต ถนนรนแคมสำหรับเดินเหินไปมาภายในโรงสวนนั้น ล้วนแต่ปูด้วยศิลาอ่อนขาวบริสุทธิ์ทั้งนั้น และถ้าจะวัดตามยาวก็ได้ ๔๘ เมตร วัดตามกว้างได้ ๘ เมตรเศษ ท่านราชทูตเที่ยวดูจนทั่วเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง

บทที่ ๓๖

ราชทูตไปดูลำคลองที่แวร์ซายส์

เย็นวันต้นที่ราชทูตไปพักที่ตำหนักเดอคลาญีนั้น ท่านสตอร์ฟซึ่งเป็นเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตเสมอ ได้เข้าไปหาท่านราชทูตแล้วพูดว่า "ขอเรียนเจ้าคุณได้ทราบด้วยว่า พรุ่งนี้ข้าพเจ้าจะเข้าไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถ้าเจ้าคุณมีความประสงค์อยากให้ข้าพเจ้าทูล

สิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ทรงทราบบ้างแล้ว ขอเชิญเจ้าคุณบอกแก่ข้าพเจ้าเถิด จะได้นำขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า "หามิได้ เราจะมิบังอาจถึงกับให้ท่านนำความอันใดขึ้นกราบบังคมทูลให้ลำบากพระทัยเลย เราอยู่เป็นสุขในสำนักนี้ ก็เพราะพระองค์ได้ทรงจัดให้มาอยู่พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ อยู่แล้ว ถ้าเมื่อใดพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงทราบความเป็นไปของเรา พระองค์คงทรงใต่ถามถึงเรา เราจึงจะกราบทูลให้ทรงทราบเมื่อนั้น แต่ที่จะให้เรารบกวนพระองค์ก่อนดังนั้นหาเป็นที่ชอบไม่ แต่ข้อที่ท่านให้โอกาสแก่เราเช่นนี้ เราขอบใจท่านเป็นอันมาก"

ตั้งแต่วันนั้นมาท่านสตอร์ฟก็มิได้ถามถึงความประสงค์กับราชทูตอีกต่อไป แต่ทุกวันต้องไปหารือกับท่านอัครมหาเสนาบดีเดอเซเญอเลว่า "วันนี้ควรจะพาท่านราชทูตไทยไปดูอะไรบ้าง" เพราะเกรงว่าแต่ลำพังท่านราชทูตจะไม่กล้าออกปาก ขอดูอะไรเลย และหากว่าจะเว้นเสียบ้างจะไม่พาไปดูทุกวันท่านราชทูตก็จะไม่ทันได้ดูได้ชม

ของที่น่าดูน่าชมอีกหลายอย่าง จะต้องกลับไปเมืองไทยเสียก่อน

วันต้นนั้น ท่านเสนาบดีมีคำสั่งให้พาราชทูตไปดูเรือกัญญาและลำคลองต่าง ๆ ในบริเวณวังแวร์ซายส์ว่า "มงเซียร์สตอร์ฟท่านควรพาราชทูตไปดอยที่ท่าราชวรดิตถ์ศิลาลายก่อนเถิด แล้วที่นั่นจะได้พบมงเซียร์เลอแฟฟร์ชาวพนักงานอุทยานหลวง มงเซียเลอแฟฟร์ก็จะได้รับภาระนำทางต่อไป เพราะมีรับสั่งว่ามงเซียเลอแฟฟร์นั้นเป็นคนชำนาญทางพระราชนิเวศน์วังแวร์ซายส์มากกว่าใครๆ ควรมอบธุระให้อธิบายความเป็นไปในนั้นได้ดีกว่าใคร ๆ หมด" เหตุที่พระองค์ทรงเพิ่มเจ้าพนักงานพิเศษขึ้นฉะนี้ก็โดยพระราชประสงค์ว่าเมื่อราชทูตานุทูตกลับไปเมืองไทยแล้วจะได้ทำรายงานความเป็นไปของเมืองฝรั่งเศสขึ้นกราบบังคมทูลโดยละเอียดตามความเป็นจริง ดีกว่าทิ้งให้เลือกไปดูเอาเองตามอำเภอใจโดยไม่มีผู้แนะนำ แล้วทำรายงานขึ้นกราบทูลสมเด็จพระนารายณ์โดยคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงตามความเข้าใจของตนเอง

วันนั้นก่อนหน้าที่จะลงเรือไปเที่ยวชมสวนและลำคลอง ท่านราชทูตได้แวะเข้าไปดูสระ "อาปอล์โล" ซึ่งอยู่ตามทางที่จะไป ชมสระเสร็จแล้วก็ได้พากันไปดูพระตำหนักน้ำ ซึ่งเป็นท่าที่เรือมาคอยรับ

พอดีขณะนั้นขบวนเรือ "คงดอลา" คือเรือกัญญาหลวงกำลังเทียบท่าพร้อมด้วยเจ้าพนักงานและพวกผีพายทนายเลือก ซึ่งล้วนแต่งตัวเต็มยศเช่นในวันพระราชพิธีใหญ่ ๆ ฉะนั้น เรือทุกลำก็ล้วนชักธงทิวปลิวไสวสะบัดตามกระแสลมอยู่ไปมา พอราชทูตมาถึงท่าบรรดาเครื่องมหรสพฆ้องกลองมโหรีและดนตรีต่าง ๆ ซึ่งมีประจำอยู่ในลำเรืออย่างเดียวกับเรือพระที่นั่ง ก็บรรเลงเพลงต้อนรับราชทูตสยาม พอได้เวลาราชทูตลงเรือ พนักงานดนตรีก็บรรเลงเพลงอย่างวิเวกเยือกเย็นแล้วก็เคลื่อนกระบวนไป

เมื่อขบวนเรือแล่นไปได้สักครู่ก็มาเทียบ อยู่ตรงหน้าสวนมิสกวันและสวนเลี้ยงสัตว์ป่าต่าง ๆ มีสัตว์ต่างประเทศเป็นต้น ท่านราชทูตไทยก็พากันขึ้นบก เดินไปตามถนนใหญ่ที่มีต้นไม้ใหญ่ใบร่มชิดเรียงรายไปทั้งสองข้างถนน แล้วก็เข้าไปในสวนเลี้ยงสัตว์ "เมนาเญอรี"

สิ่งที่ทำให้ท่านราชทูตดูแปลกใจไม่น้อย ในสวนนั้น คือ สัตว์บางอย่างซึ่งท่านทราบว่าจำเพาะมีอยู่แต่ในประเทศ-สยาม ก็ยังกลับมามีอยู่ในสวน "เมนาเญอรี" นั้นด้วย

พอดูสัตว์ตามสมควรแก่กาลแล้ว ต่างก็ได้พากันไปดูพระที่นั่งโรงนาช้อตรียานง ซึ่งตั้งอยู่ตอนท้ายบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น พระที่นั่งโรงนานี้ดูเป็นที่ติดอกติดใจของคณะราชทูตเป็นอันมาก ดูแล้วดูเล่าจนแทบประหนึ่งว่าจะไม่อยากออกไปจากพระที่นั่งโรงนานั้น

ครั้นราชทูตออกจากพระที่นั่งโรงนาแล้ว นั่นก็ถึงเวลากลับเสียแล้ว แต่ขากลับนี้หาได้กลับโดยกระบวนเรือเหมือนเมื่อขามาไม่ กลับโดยขบวนรถหลวงซึ่งเจ้าพนักงานได้จัดไว้คอยรับที่ปลายทางสวนหลวงนั้น ในที่นี้หากว่าท่านผู้อ่านอยากจะใคร่ทราบว่าราชทูตได้แลเห็นของมากน้อยสักเท่าไร ข้าพเจ้าจะกล่าวเพียงแต่ว่า เมื่อท่านราชทูตกลับมายังที่พักแล้วท่านได้เขียนรายงานสิ่งที่ท่านได้เห็นสำหรับนำไปกราบทูลสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามนั้น ท่านลงมือตั้งแต่หัวค่ำจนเกือบย่ำรุ่งจึงได้ลุกจากที่นั่งเขียนนั้น ว่าเท่านี้แล้วท่านผู้อ่านคงอาจเดาเอาเองได้ว่าราชทูต

ได้ไปเห็นของแปลกตามาในวันนั้นมากน้อยสักเท่าไร จึงต้องนั่งเขียนรายงานอยู่ช้านานถึงเพียงนี้

บทที่ ๓๑๗

ราชทูตไปเที่ยวดูสวน

รุ่งขึ้นเวลาเช้าจากวันที่ได้ไปเที่ยวตามลำคลองนั้น มงเซียร์เลอแฟฟร์เจ้าพนักงานรักษาพระอุทยานก็ได้มารับราชทูต แล้วพาท่านไปดูสวนส้ม "โอรังเชอรี" ซึ่งเป็นสวนอยู่ในโรงกระจกคล้ายสวนส้มที่พระตำหนักเดอคลาญีนั้น โรงสวนส้มนี้นายช่างเอกชื่อมังซารต์เป็นผู้สร้างพึ่งจะสำเร็จลงไม่สู้นานนัก แต่ก็มีชื่อเสียงปรากฏรู้กันทั่วทุกประเทศว่า เป็นสถานที่แปลกประหลาดใหญ่โตมโหฬารพิเศษกว่าโรงสวนชนิดเดียวกันมาก

เมื่อราชทูตเที่ยวดูโรงสวนส้มโอรังเชอรีนี้แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูสวนไม้มีผลชนิดอื่นและสวนผัก "เลอปอตาเยร์" ซึ่งอยู่ติดกันกับโรงสวนส้มแต่ต่างขนัดกัน สิ่งที่ท่านราชทูตได้สังเกตด้วยความแปลกใจในสวนนี้คือการจัดบรรดาไม้มีผลและต้นผักไว้เป็นชนิดๆ เป็นพวกๆ

ไม่ปะปนกันเลยล้วนเป็นหมวดหมู่น่าดู ที่ตรงนี้ไม่จำเป็นต้องกล่าวว่าท่านราชทูตได้พิเคราะห์ดูพืชพันธุ์ผลไม้ด้วยความเจาะจงอย่างไร จะขอบอกเพียงว่าสิ่งที่น่าดูอื่น ๆ ท่านเคยพิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างไร สิ่งในสวนนี้ท่านก็ได้พิเคราะห์ด้วยความตั้งใจอย่างนั้น

วันที่ท่านราชทูตไปเที่ยวชมสวนนี้ เผอิญท่านเดอลาแคงคีนี ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่เฝ้าพิทักษ์รักษาสวนนั้นมาป่วยลงออกมาต้อนรับราชทูตไม่ได้ บุตรชายของท่านจึงได้ออกมาทำปฏิสันถารต้อนรับแทนบิดา และได้เอาผลไม้ต่าง ๆ มีลูกองุ่น "มิสกาต์" เป็นต้นให้ท่านราชทูตและพวกขุนนางไทยลองชิมดู ท่านราชทูตและขุนนางไทยก็ได้ชวนกันชิมดูทุกคน แล้วต่างก็พากันออกปากชมผลองุ่นมิสกาต์ว่ามีโอชารสอร่อยและหอมน่ากินเป็นเสียงเดียวกันไปหมด

ในวันนั้นนอกจากที่ได้ไปดูสวน คณะราชทูตก็ยังได้ไปดูสถานที่สำหรับเล่นลูกบอลไม้ชนิดหนึ่ง ซึ่งทอยด้วยมือคล้ายเด็กเล่นโมราฉะนั้น สถานที่นั้นมีต้นไม้ปลูก

รายเป็นแถวไปสองข้างดูราวกับเป็นซุ้ม ภายใต้มีเงาร่มสนิทเล่นได้สบายไม่ร้อน ใกล้สถานที่เล่นลูกบอลไม้นั้นมีสระใหญ่อยู่สระหนึ่งยังไม่แล้วจึงยังไม่มีชื่อตั้งว่าเป็นสระอะไร แต่ชาวสวนด้วยกันตั้งชื่อเรียกกันเองว่าสระสวิส เพราะใช้พลอาสาชาวสวิสเป็นคนขุด

พอดูสระสวิสเสร็จแล้วก็ได้พากันขึ้นไปดูบนยอดภูเขาดินย่อม ๆ และไม่สู้สูงนัก ซึ่งตั้งอยู่ตรงกลางสวน ถึงแม้ว่าภูเขาดินนั้นจะเตี้ยก็จริง แต่เมื่อได้พากันขึ้นไปถึงยอดเขาแล้วก็แลเห็นบริเวณพระราชวังแวร์ซายส์ได้ถนัด ท่านอัครราชทูตจึงเอ่ยขึ้นว่า "แล้วกันชิเรา เดิมก็เข้าใจว่าได้เห็นพระที่นั่งวังแวร์ซายส์เกือบ ๆ ทั่วแล้ว พึงจะรู้สึกเดียวนี้เองว่าสถานที่ซึ่งเราเที่ยวชมมามากต่อมากแล้วนั้น ยังน้อยกว่าที่เรายังไม่ได้ไปเที่ยวชมอีกมากต่อมากไม่รู้กี่เท่า ช่างใหญ่โตมโหฬารจริง"

ตำบลภูเขาดินนี้ มีนกไก่ฟ้าผสมมาก ถ้าวันใดไม่สำราญพระทัยก็เสด็จประพาสมาเที่ยวทรงยิงเล่นพอให้เป็นที่สำราญพระทัย เมื่อเล่าเหตุการณ์นี้ให้ท่านราชทูตฟัง

ยังมีบุรุษผู้หนึ่งแสร้งถามขึ้นมา โดยหมายจะให้ราชทูตจนแต้มว่า "นี่แน่ะเจ้าคุณ ต่างว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานไก่พ้าตัว ๑ ที่พระองค์ทรงยิงด้วยพระหัตถ์ เจ้าคุณจะเอาไปทำอะไร จะกินหรือไม่กิน" ที่แสร้งถามดังนี้ก็เพราะธรรมดาไก่บ้าที่ตายไปแล้วถ้าไม่กินก็ต้องทิ้ง เพราะบัดเดี๋ยวเน่า แต่จะทิ้งอย่างไรได้ด้วยเป็นของพระราชทาน จะเป็นทางหมิ่นประมาทพระบรมเดชานุภาพไป ถ้าจะไม่ทิ้งก็ต้องกิน แต่จะกินอย่างไรได้ด้วยเป็นของสำหรับพระองค์ทรงเสวย จะเป็นการละโมภเกินฐานะของตนผู้เป็นราษฎรไป รวมความก็ถามเพื่อจะให้ราชทูตจนแก่ปัญหา เพราะเห็นเป็นสองเงื่อนอยู่ แต่ที่ไหนได้เล่า พอถามจบประโยคลงท่านราชทูตก็ตอบทันทีว่า "อย่าว่าแต่จะกินเนื้อเลยท่าน ถึงกระดูกก็จะไม่ทิ้ง เพราะขนาดว่าของพระราชทานแล้วไม่ยอมให้เสียเลยสักชิ้นเดียว" ที่ตรงนี้เล่นเอาคนถามเองจนแก่ถ้อยคำไปเอง ไม่รู้จะต่อประโยคราชทูตได้อย่างไร ได้แต่ตอบสรรเสริญราชทูตว่า "เจ้าคุณช่างมีไหวพริบเฉลียวฉลาดและความจงรักภักดีสัมมาคารวะต่ออำนาจราชศักดิ์จริง ๆ"

บทที่ ๓๙

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๓

รุ่งขึ้นในวันคำรบ ๓ ราชทูตได้ไปชมสวนอุทยานวังแวร์ซายส์อีก ชั้นแรกท่านเข้าไปดูสวนเล็กก่อน สวนนี้ที่จริงก็ใหญ่โตรโหฐานมากทีเดียว ไม่น่าจะเรียกว่าสวนเล็กเลย แต่เพราะมันไม่ใหญ่โตเท่ากับสวนใหญ่ในบริเวณวังแวร์ซายส์นั้น จึงเรียกกันว่าสวนเล็ก

ในสวนเล็กนี้มีแปลกเป็นพิเศษที่มีรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ตั้งอยู่ทุกมุมสวน รูปเหล่านี้จำลองตามแบบอิตาลีบ้าง ตามแบบกรีกบ้าง สุดแต่ว่าท่านเสนาบดีเดอลูวัวส์ได้ยินว่าที่ไหนมีรูปฝีมือดีของอาจารย์โบราณ ท่านก็สั่งให้ช่างไปจำลองแบบมาทำไว้ประดับวังแวร์ซายส์ ตกว่าเฉพาะแต่ในวังแวร์ซายส์แห่งเดียวเท่านั้นมีรูปโบราณและสมัยปัจจุบันทั่วไปในโลกพิภพประดับทุกชนิด อนึ่งนอกจากรูปหล่อซึ่งมีมากมายดังนี้ยังมีรูปอื่นซึ่งทำด้วยศิลาอ่อนสลับกันไปกับรูปหล่อเหล่านั้นอีกอเนกอนันต์

นอกจากรูปเหล่านั้นซึ่งเป็นของน่าชมแล้ว ราชทูตยังได้แปลกใจในเรื่องน้ำอีกไม่น้อย คือสวนแวร์ซายส์ตั้งอยู่ที่ดอนซึ่งน่าจะหาน้ำยากตามธรรมดา แต่อาศัยพระบารมีกลับเป็นตรงกันข้ามที่ดอนได้กลายเป็นที่บริบูรณ์ไปด้วยน้ำอย่างเดียวกับที่ลุ่มเหมือนกัน ธรรมดาที่ลุ่มนั้นย่อมมีน้ำพุขึ้นมาจากที่ดินอย่างไร ที่สวนแวร์ซายส์นั้นก็มีน้ำพุออกจากที่ดินอย่างนั้น บัดเดี๋ยวน้ำไหลออกจากแง่ศิลา บัดเดี๋ยวพุออกจากพุ่มไม้ จนน้ำไหลย้อยไปตามกิ่งบ้างตามใบบ้าง บัดเดี๋ยวก็ไหลออกมาจากปากของรูปที่ตั้งไว้ในสวนนั้นก็มีต่าง ๆ นานา ล้วนแต่ดูเหมือนกับเป็นมาเองตามธรรมดา ที่แท้ก็เป็นขึ้นมาโดยฝีมือนายช่างประดิษฐ์ขึ้นทั้งนั้น คือเขาทำท่อน้ำต่าง ๆ ล้วนแต่ให้เป็นรูปเหมือนต้นไม้บ้าง ทั้งสีสรรวรรณก็ทำให้เหมือนกับเป็นของจริง เมื่อคนที่ไม่เคยเห็นได้มาเห็นเข้าจึงไม่รู้ว่าเป็นของประกอบกัน เข้าใจไปเสียว่าเป็นอยู่อย่างนั้นเองตามธรรมดาของโลก

ในบรรดาน้ำที่พุออกมาจากที่ต่าง ๆ นั้น มีรูปอีกแผนกหนึ่งซึ่งน่าจะกล่าวถึงบ้างสักนิดหน่อย เพราะเป็น

เรื่องที่ใคร ๆ ได้ยินได้ทราบอยู่ทั่วกัน คือว่าในระหว่างพุ่มไม้ต่าง ๆ ที่น้ำไหลนั้น มีรูปหมู่เป็นสัตว์บ้าง มนุษย์บ้าง นรสิงห์บ้าง เทพยดาบ้าง ตั้งอยู่เป็นหมวดหมู่กันตามเค้านิทานของท่านอาจารย์อิสป อันว่าบรรดาสัตว์ทั้งเปรียบกับความเป็นไปของมนุษย์ ซึ่งเป็นท้องนิทานของท่านอาจารย์อิสปนั้น ล้วนมีรูปปรากฏกำลังทำท่าสมกับท้องเรื่องในนิทานนั้น ๆ และตามฐานของรูปที่สำคัญในหมู่หนึ่ง ๆ ก็มีอักษรจารึกบอกกิริยาอาการและความเป็นไปตามท้องนิทานไว้อีกด้วย สำหรับผู้ที่ยังไม่รู้เข้าใจความอุปมาอุปมัยจะได้เข้าใจเนื้อความดี

เมื่อท่านราชทูตได้เห็นของแปลกประหลาดเหล่านั้น โดยที่ท่านเกรงว่าจะลืม ท่านให้เสมียนซึ่งติดตามมาด้วยจดเรื่องราวที่ได้เห็นมาเป็นล่ำดับเสมอ

เย็นวันนั้นตอนเมื่อกลับจากเที่ยวดูสวนเจ้าพนักงานถามราชทูตว่า "อย่างไรเจ้าคุณราชทูต พระราชอุทยานกับของที่มีอยู่ในนั้นเป็นที่ถูกใจเจ้าคุณหรือไม่ มีอะไรบ้างที่เจ้าคุณเห็นเป็นของน่าดูยิ่งกว่าสิ่งอื่น ในสิ่งที่ดูมาแล้วในวันนี้" ท่านราชทูตก็ไม่ตอบเป็นแต่ก้มลงกำทรายขึ้นมา

กำหนึ่ง แล้วชี้ให้เจ้าพนักงานผู้ถามนั้นดูว่า "นี่แน่ะท่าน สิ่งที่น่าดูน่าชมในพระราชอุทยานแวร์ซายส์นี้มีอยู่มากต่อมากราวกับเม็ดทรายที่เรากำลังกำอยู่ในมือเดียวนี้ และการที่เราจะตอบท่านว่าอะไรเป็นสิ่งที่น่าดูน่าชมมากกว่าสิ่งอื่นนั้น เป็นการยากที่จะบอกได้เพราะว่าแต่ละสิ่งละอย่างก็ราวกับเม็ดทรายเม็ดหนึ่ง ๆ เมื่อกำรวมกันไว้ให้แน่นมาก ๆ เข้า แต่พอคว่ามือลงก็พอดีไหลร่วงออกจากระวางน้วจนแทบหมดเกือบไม่เหลือฉันใดก็ฉันนั้น ฉะนี้จึงว่าเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าสิ่งนี้งามกว่าสิ่งนั้น เพราะความจริงเราเห็นว่าประเสริฐสิ้นด้วยกันทุกสิ่งทุกอย่างทั้งนั้น"

บทที่ ๓๙

ราชทูตไปชมพระราชอุทยานที่วังแวร์ซายส์เป็นครั้งที่ ๔

ในวันที่ ๔ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายที่ราชทูตจะอยู่ดูวังแวร์ซายส์นั้นเจ้าพนักงานได้พาท่านไปดูสวนที่ประชุมมุขมนตรีสภาก่อน สวนมุขมนตรีสภานี้เป็นที่งดงามยิ่งนัก แต่ไม่อาจจะบรรยายให้ผู้อ่านรู้ได้ง่าย นอกจากจะเอารูปภาพมาคลี่ให้ดูซึ่งเป็นการเหลือวิสัยที่จะกระทำได้

ครั้นชมสวนมุขมนตรีสภาแล้วก็ได้พาราชทูตไปดูสระที่เรียกว่าสระอังชลัด ซึ่งล้อมไปด้วยเครือเขาเถาวัลย์ดูตระการตา แต่ก็ไม่แปลกเท่ากับสะพานสำหรับข้ามคลองซึ่งอยู่ในบริเวณสระนั้น เพราะสะพานเหล่านั้นล้วนทำเป็นสะพานหัน สะพานหกกันทั้งนั้น แต่แทนที่จะหันไปซ้ายย้ายมาขวาหรือหกขึ้นไปแหงนค้างอยู่ข้างบน กลับหกหงายแล้วพับราบเสมอกับพื้นดิน ราวกับไม่มีสะพานดูน่าพิศวงจริง ๆ

อนึ่งหมู่รูปที่ประดับสระนั้นล้วนทำเป็นรูปเด็ก ๆ ยืน ๆ นั่ง ๆ ทำท่าต่าง ๆ กัน และล้วนทาเป็นสีทองทั้งนั้น

และที่กลางสระนั้น มีรูปอสุรยักษ์ตนหนึ่งเรียกว่ายักษ์อังชลัด ซึ่งเป็นยักษ์มีชื่อปรากฏมาแต่ครั้งโบราณ มีเรื่องราวกล่าวกันว่า วันหนึ่งมันพยายามจะขึ้นไปสวรรค์ให้จงได้ มันขนเอาศิลาก้อนใหญ่ ๆ ทับถมกันตั้งแต่โลกของมันจนถึงสวรรค์ แต่ลงปลายกลับได้ผลตรงกันข้าม คือเมื่อเกือบ ๆ จะแล้วเสร็จนั้นหมู่ก้อนศิลาเหล่านั้นได้พังทลายลงมา ทับยักษ์อังชลัดเองแทบปางตาย

รูปยักษ์อังชลัดที่นายช่างได้ประดิษฐ์ขึ้นไว้นี้มีอาการกำลังนอนอ้าปากพ่นน้ำออกมาเป็นสายใหญ่ ๆ แลเห็นแต่

ปลายแขนปลายเท้าและศีรษะของมันเท่านั้น ส่วนร่างกายนั้นมีก้อนหินทับให้แบนอยู่เกือบตาย ดูน่าเวทนาและแปลกพิลึก ขนาดหัวยักษ์นั้นใหญ่กว่าหัวคนธรรมดาตั้ง ๔—๕ เท่าจึงดูเห็นถนัดทีเดียว

เมื่อดูสระยักษ์อังชลัดแล้วราชทูตได้ไปดูของแปลกอีกหลายอย่าง แต่จะขอเล่าแต่เรื่องละครน้ำพุ ที่เรียกว่าละครน้ำพุนั้น เป็นเพราะว่ารูปต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในนั้นแลดูเป็นเหมือนตัวละครกำลังรำทำท่าต่าง ๆ เหมือนพวกละครและรูปตัวละครนั้นทุก ๆ รูปล้วนแต่เล่นน้ำทั้งนั้น ตัวน้ำพ่นมาทางปากบ้าง ตัวนั้นเทจากเครื่องใดเครื่องหนึ่งบ้าง ต่าง ๆ นานา ดูราวกับละครน้ำแท้ ๆ

ถัดจากละครน้ำราชทูตได้ไปดูหนองประดิษฐ์ซึ่งดูไม่ผิดกับหนองและบึงธรรมดาเลย แต่ที่จริงหนองและบึงธรรมดาจะมีอยู่ในที่ดอนเช่นนี้ไม่ได้อยู่เอง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จากหนองนี้ก็ได้ไปดูสวนสามพุเพราะมีน้ำพุในที่นั้น ๓ แห่งแล้ว ก็ได้ชมสระ ชมสวน ชมโคก และเดินชมตำหนักอื่น ๆ อะไรต่ออะไรอีกเหลือที่จะพรรณนา

ได้ ต้องได้แลเห็นด้วยตนเองจึงจะเข้าใจโดยถ้วนถี่ได้ ว่างดงามใหญ่โตมโหฬารและเป็นอเนกอนันต์สักเท่าใด

ตอนนี้ ราชทูต ได้แสดงความขอบใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำทางไปและต่อเจ้าพนักงานผู้ดูแลสวนอุทยานนั้นว่าเป็นบุญแท้ ๆ ที่ท่านได้พาเรามาดูสวนอุทยานนี้ เพราะน่าดูจริง อนึ่งก็เป็นบุญอันใหญ่หลวงที่จะได้เป็นเจ้าพนักงานดูแลพิทักษ์รักษาสถานที่อันงดงามถึงเพียงนี้ แท้จริงนอกจากผู้ที่เป็นข้าราชการของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แล้วไม่มีใครที่อื่นแล้วในโลกซึ่งจะอาจได้ดำรงตำแหน่งเป็นคนดูแลรักษาของประณีตงดงามเช่นวัตถุเหล่านี้ ขอขอบใจเป็นอันมากที่ท่านได้เอื้อเฟื้อพาเราไปและชี้แจงอธิบายทุกสิ่งซึ่งเกี่ยวกับวัตถุและสถานที่ที่เราได้มาแลเห็นขอท่านจงเจริญ ๆ เทอญ

บทที่ ๔๐

ราชทูตไปดูหอน้ำประปาที่มาร์ลี

รุ่งขึ้นวันหน้า ราชทูตได้ไปดูหอน้ำประปาที่เมืองมาร์ลีซึ่งเป็นที่สำหรับทำการสูบน้ำจากแม่น้ำแซนส่งขึ้นไป

ตามท่อต่าง ๆ จนถึงพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ หอน้ำประปา
นี้สำหรับสมัยนี้นับว่าเป็นงานอัศจรรย์ใหญ่ซึ่งหาคู่มิได้ในทั่วโลกพิภพ ทั้งเป็นของงามน่าดูเป็นสิ่งอันประเสริฐ ซึ่งได้เกิดจากสติปัญญาของมนุษย์

หอน้ำประปานี้ข้อต้นถ้าใครไม่รู้แล้วก็ไม่น่าเชื่อว่าเป็นหอน้ำประปาเลย น่าที่จะเข้าใจไปว่าเป็นพระราชสถานคล้ายกันกับวังแวร์ซายส์อีกแห่งหนึ่งนั่นเอง มีพระตำหนัก มีพระที่นั่ง มีสวนเลี้ยงสัตว์ มีสวนผัก สระน้ำ เหมือนกับที่แวร์ซายส์เหมือนกัน แต่ละแห่ง ๆ มิใช่แกล้งว่าดูพอสมกับที่จะใช้ต่างพระที่นั่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ก็ว่าได้ คงมีพระเจ้าแผ่นดินหลายประเทศ ซึ่งมิได้ประทับสู้หอน้ำประปาและบริเวณนี้ไม่ได้

สิ่งประหลาดสำหรับราชทูตในห้องประปานี้ คือท่านได้แลเห็นสรรพเครื่องราชบรรณาการทั้งหลาย ซึ่งท่านได้นำมาถวายแต่เมืองไทย เจ้าพนักงานเก็บรักษาไว้ในที่นี้แทบทุกอย่าง

สิ่งที่ราชทูตได้ชมด้วยความพอใจนั้นคือรูปภาพของอาจารย์เดอแวร์เมอแลงซึ่งมีอยู่ในนั้นเป็นอันมาก ท่าน

ชอบจนถึงกับออกปากว่า ถ้าท่านได้รูปภาพชนิดดังนี้สำหรับนำไปอวดที่เมืองไทยท่านจะชอบมิใช่น้อย

นอกนั้นท่านยังได้แสดงความแปลกใจอีกข้อหนึ่ง ที่ตรงว่าสำนักนี้แม้จะมิใช่ที่เสด็จมาทรงประทับเนือง ๆ ก็ดี ก็ยังประดับประดาให้วิจิตรงดงามและมีเครื่องราชูปโภคเครื่องใช้ไม้สอยเหมือนในพระราชสำนักพร้อมทุกอย่าง ถ้าแม้ว่าเมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จมาประทับแรม พร้อมด้วยราชบริพารมากมายสักเท่าใด ๆ อย่าว่าแต่จะต้องวุ่นวายจัดหาที่ประทับและเครื่องเสวยสำหรับพระเจ้าแผ่นดินแต่พระองค์เดียวเลย ที่พักที่กินที่นอนสำหรับหมู่อำมาตย์ราชบริพารก็มีอยู่บริบูรณ์ เหมือนในพระราชสำนักที่ทรงประทับอยู่ทุกวัน

เมื่อได้เวลาแล้วท่านราชทูตได้รับเชิญจากท่านมัรกีส์เดอมงเชอเวรย ผู้สำเร็จราชการต่างพระเนตรพระกรรณที่จังหวัดพระที่นั่งแซงต์แยร์แมงอังเลย์ พระที่นั่งแซงต์แยร์แมงนี้เริ่มสร้างตั้งแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์ที่ ๑ เป็นวังที่สวยสมกับพระเกียรติยศของ

พระมหากษัตริย์นั้นทุกอย่างอยู่แล้ว แต่กระนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงินรายพิเศษสำหรับจะสร้างเพิ่มเติมและแก้ไขให้สวยสมยิ่งกว่านั้นขึ้นไปอีก

ข้อที่น่าสังเกตคือพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้น มิจำเพาะแต่พอพระทัยสร้างวังและอะไรต่ออะไร ซึ่งนับว่าเป็นของคู่แผ่นดินและบุญบารมีของพระองค์เท่านั้น พระองค์ยังทรงสถาปนาปฏิสังขรณ์สถานที่โบราณต่าง ๆ ให้ถาวรมั่นคงและงดงามยิ่งกว่าเดิมอยู่ทุกสถาน มิได้ทิ้งปล่อยปละละเลยไว้ให้ชำรุดทรุดโทรม โดยทรงถือทิฐิมานะว่ามิใช่ของพระองค์ทรงสร้างเองหามิได้ พระองค์ทรงพระอุตสาหะบำรุงรักษาเหมือนกับว่าพระองค์ทรงเป็นเจ้าของสร้างมาเอง ของเดิมมีอยู่อย่างไรก็ให้คงอยู่ไม่รื้อไม่ถอน ไม่ทอนไม่ตัด มีแต่จะทรงจัดเพิ่มเติมทวีคูณอย่างกับเจ้าของเดิมยังอยู่ ๆ เสมอ เช่นที่วังแซงต์แยร์แมงนั้นพระองค์ทรงดำรัสให้เพิ่มเติมมุขขึ้นอีก ๕ มุข ทำให้พระราชสถานนั้นดูงามสมทรวดทรงเข้าอีก ที่วังแซงต์แยร์แมงนี้ราชทูตได้ดูหลังคาพระราชวังด้วยความแปลกใจ เพราะหลังคานั้น

มุงด้วยแผ่นศิลาสันทั้งหลัง ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหนจึงเห็นเป็นของแปลก

เมื่อดูวังเสร็จแล้ว ก็ได้กลับไปดูเครื่องสูบน้ำเดอมาร์ลซึ่งสูบน้ำเข้าหอประปาสำหรับจำหน่ายไปยังสวนอุทยานวังแวร์ซายส์เครื่องนี้เป็นเครื่องแปลกน่าอัศจรรย์ดังที่ได้ว่าแล้ว แต่สำหรับการก่อทำนบกั้นน้ำจากแม่น้ำเท่านั้นได้ยินว่าต้องตัดต้นไม้สันทั้งป่าจึงได้ซุงเสาเพียงพอแก่ความต้องการ

วิธีสูบน้ำเป็นดังนี้ คืออาศัยเหตุที่หาเครื่องแรงให้พอสำหรับสูบน้ำจากแม่น้ำส่งขึ้นไปถึงเมืองแวร์ซายส์ไม่ได้ โดยเป็นหนทางสูงไกลจากแม่น้ำมาก ก็ใช้วิธีสูบเป็นระยะๆ กันไป ชั้นแรกก็สูบจากแม่น้ำขึ้นไปตามไหล่เนินพอหมดแรงสูบลงที่ไหน ก็มสระรับน้ำทันนระยะหนึ่ง แล้วก็มีสูบใหม่ที่ตรงนั้นรับช่วงสูบน้ำจากสระนั้นส่งขึ้นไปอีกทอดหนึ่ง ก็มีสระอีกแห่งหนึ่งซึ่งอยู่สูงกว่าต่อไป และก็รับช่วงสูบต่อๆ กันไปอีกเป็นทอดๆ ดังนี้จนกว่าจะถึงถังใหญ่ซึ่งตั้งอยู่บนหอน้ำประปา แล้วจากนั้นต่อไปก็มีท่อน้ำสำหรับ

จำหน่ายน้ำไปตามต้องการ ในท้วพระราชสถานวังแวร์-ซายส์ วังแวร์ซายส์ซึ่งเป็นที่ตอนเลยกลายเป็นที่ๆ บริบูรณ์ไปด้วยน้ำราวกับตั้งอยู่ริมผึ่งลำน้ำก็ว่าได้ ทั้งนี้เพราะบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ที่ได้ทรงกะการนี้และได้ทรงอุบัติมาจนเป็นผลสำเร็จ

แท้จริงเท่าที่ได้ทรงจัดการในเรื่องน้ำประปาสำหรับเมืองแวร์ซายส์เท่านี้ ก็เป็นกรณียกิจอันปรีชาสามารถใหญ่หลวงในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อยู่แล้ว ถึงแม้ว่าพระองค์จะได้กระทำเพียงกิจนี้ประการเดียวก็ยังพอนับได้ว่า ในรัชกาลของพระองค์มิได้เป็นไปโดยปราศจากประโยชน์ต่อแผ่นดิน เพราะหอประปานี้ย่อมเป็นไปเพื่อสิริสวัสดิพัฒนมงคลแก่ชาติเป็นมหัศจรรย์อยู่แล้ว แต่อาศัยเหตุที่พระองค์ได้ทรงกระทำพระราชกิจจานุกิจน้อยใหญ่เป็นอเนกประการ กิจแห่งหอน้ำประปานี้จึงเลยไม่สู้มีใครเชิดชูและเชยชมเท่ากับที่ควรชมเท่าไรนัก แต่แท้จริงก็เป็นของน่าชมอย่างอัศจรรย์ใจจริงมิน้อยเลย

ส่วนท่านอัครราชทูต ซึ่งข้าพเจ้าเคยได้กล่าวมาแล้วแต่กาลก่อนว่าท่านประกอบด้วยความเฉลียวฉลาดและ

วิจารณญาณ อย่างหาผู้เสมอยาก ก็ได้พิเคราะห์ดูเครื่องสูบน้ำประปาเตอร์มารลิ้นด้วยความกำหนดจดจำอย่างละเอียดสุขุมยิ่ง ที่จริงการดูเครื่องใหญ่โตดังนี้โดยละเอียดก็มิใช่ของง่ายเลย เพราะเครื่องที่โยงถึงกันและกันตั้งอยู่เป็นแผนก ๆ ห่างกันตั้งหลายสิบเส้น จะเที่ยวเดินตรวจดูก็จะต้องกินเวลาตั้งหลาย ๆ วัน จึงจะเห็นทั่วถึงตลอดได้ เพราะเหตุฉะนี้เจ้าพนักงานจึงได้จัดม้าไว้คอยท่าและได้พากันขี่ม้าเที่ยวดูเครื่องสูบน้ำนั้น ตลอดตามเนินที่อยู่ในระหว่างแม่น้ำแซนและหอน้ำประปานั้น

เมื่อท่านราชทูตไทยได้ตรวจดูเครื่องสูบน้ำเสร็จแล้ว ท่านได้พูดสรรเสริญขึ้นว่า "เครื่องอย่างนี้ดูเป็นของเทวดาทำมากกว่าของคนทำ ช่างน่าชมสติปัญญาความสามารถของผู้คิดขึ้นมาจริง แต่ถึงนายช่างผู้ต้นคิดนั้นจะมีปัญญาความสามารถสักเท่าใดก็ดี ก็ต้องอาศัยพระบรมราชูปถัมภ์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน หาไม่เครื่องวิเศษนั้นคงไม่มีวันสำเร็จลงได้เป็นแน่ เครื่องนี้เราเข้าใจว่าสำเร็จได้เพราะกิตติศัพท์สรรเสริญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งขจร

ไปในนานาประเทศ จนเป็นเหตุชักนำให้นายช่างผู้วิเศษต่างเขตขัณฑสีมาพากันมีความจงรักเข้ามาสวามิภักดิ์ถวายผีมือให้พระองค์ทรงใช้สอย และพระองค์ผู้ทรงญาณอันมหาประเสริฐก็ทรงปูนบำเหน็จรางวัลแก่ผู้มีความชอบตามควรแก่คุณานุรูปและความจงรักภักดีทั่วกันหมด พระเกียรติยศเกียรติคุณยิ่งแผ่ไพศาลไปทั่วทิศานุทิศ ทราบไปถึงไหนต่างก็มีจิตชื่นชมยินดีพากันมาช่วยทะนุบำรุงแผ่นดินของพระองค์ให้บริบูรณ์ด้วยศิลปศาสตร์ต่าง ๆ ฉะนั้น เราจึงได้กล่าวว่า เครื่องอัศจรรย์สำเร็จลงได้เป็นต้นก็เพราะอาศัยพระบารมีของพระองค์เป็นต้นเดิม หาใช่เพราะผีมือและความสามารถของนายช่างผู้ต้นคิดอย่างเดียวไม่ ด้วยว่าถ้ามีแต่คนคิดไม่มีผู้ทรงไว้ซึ่งกำลังช่วยอุปการะ ก็คงจะคิดเสียเปล่านั่นเอง"

ในวันเดียวกันนั้น ท่านราชทูตยังได้ไปดูสวนเพาะปลูกซึ่งอยู่ในที่บริเวณที่เหล่านั้น ในสวนนี้มีถังสำหรับปลูกต้นไม้ถึงสองแสนแปดหมื่นถัง ล้วนแต่เป็นต้นไม้ดอกทั้งนั้น

บทที่ ๕๑

ราชทูตไปเฝ้าในห้องเสวย

รุ่งขึ้นวันหลัง เจ้าพนักงานได้พาราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาที่พระองค์กำลังเสวยพระกระยาหาร เมื่อคณะราชทูตเข้าไปถึงหน้าพระที่นั่ง ถวายบังคมตามธรรมเนียมเมืองไทยเสร็จแล้ว ต่างก็หมอบนิ่งพนมมือเหนือหน้าผากเฉยอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงทรงรับสั่งให้ราชทูตเงยหน้าขึ้นชมพระองค์ ราชทูตจึงได้เงยหน้าขึ้นชมพระบารมีตลอดเวลาที่ทรงเสวยนั้น แต่การชมนั้นท่านกระทำด้วยแสดงความเคารพนับถือเป็นอย่างยิ่งตลอดเวลามิได้ขาด

พระอากัปกิริยาของพระองค์เป็นที่ถูกใจของท่านราชทูตจนถึงกับนายระคนอันนับเข้าในคณะทูตซึ่งอยู่ในที่เฝ้าเวลานั้น ได้ออกอุทานวาจากล่าวกับท่านบาทหลวงเดอลิออน ซึ่งเป็นล่ามประจำอยู่นั้นว่า "คุณพ่อขอรับน่าเสียดายที่ผมพูดภาษาฝรั่งเศสไม่เป็น ถ้าหาไม่ผมรู้สึกกล้าในใจขึ้นมาถึงกับอยากกราบบังคมทูลโดยเฉพาะตัวด้วยมั่นใจว่าพระองค์คงพระราชทานอภัยโทษมิได้ทรงถือ

พระองค์ เพราะผมเชื่อแน่ว่าถึงว่าผมจะมีความทะนงในใจมากเท่าไร พระองค์ทรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาในพระทัยที่จะยกอภัยโทษนั้นมากยิ่งกว่านั้น ดุจหยาดน้ำเปรียบกับมหาสมุทรฉะนั้น ..

ขณะเมื่อกำลังเสวยพระกระยาหารนั้น พนักงานชาวประโคมก็บรรเลงเพลงดนตรีออกเซ็งแซ่จนพูดไม่ค่อยจะได้ยินเสียงกัน จึงมีรับสั่งให้เจ้าพนักงานอธิบายให้คณะทูตไทยทราบว่าในเวลากำลังเสวยนี้ ใช่โอกาสที่จะพูดกับราชทูต ขอให้ราชทูตรอคอยจนกว่าระเสร็จการเสวยแล้วจึงจะทรงยินดีเชิญราชทูตให้ไปนั่งเจรจาด้วยกัน

ครั้นเสร็จการเสด็จลุกจากโต๊ะเสวยแล้วก็ทรงรับสั่งเชื้อเชิญราชทูตให้เข้ามาเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ทีเดียว ท่านอัครราชทูตจึงนำเอาอักษรสาส์นของเจ้าพระยาวิชเยนทร์ขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายพลางทูลว่า

"พระราชอาชญามิพ้นเกล้า ฯ ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระมหากรุณาโปรด อักษรสาส์นกับทั้งเครื่องบรรณาการอันเล็กน้อยนี้ เป็นของท่านเสนาบดีกรุงสยามซึ่งมีความจงรักภักดี มีบัญชาฝากมาให้ข้าพระพุทธิเจ้านำขึ้นทูล

เกล้า ฯ ถวาย ข้าพระพุทธเจ้ามีความหวังใจว่าพระองค์คง ทรงพระกรุณารับอักษรสาสน์กับทูตคดบรรณาการของท่านเสนาบดีกรุงสยาม เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านเสนาบดีและคณะราชทูตกรุงสยามสืบกาลนาน ขอเดชะ"

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงฟังคำกราบบังคมทูลของราชทูตจบลงแล้ว ก็ทรงพอพระทัยทั้งในเชิงโวหาร ทั้งในกิริยาท่าทางของราชทูตเป็นอันมาก รับสั่งตอบกับราชทูตว่า มีความยินดีเป็นอันมากทั้งในสิ่งที่เสนาบดีกรุงสยามส่งมาถวาย ทั้งในวิธีถวายของราชทูตสยามด้วย รับสั่งเท่านั้นแล้วก็เสด็จขึ้น

ครั้นออกจากที่เฝ้าแล้ว ราชทูตต่างก็พากันพิศวงในพระมหากรุณาของพระองค์ สรรเสริญพระบารมีกับผู้ที่ไปด้วยกันว่า "พวกเราก็นับว่ามีบุญมากอยู่จึงเข้าไปเฝ้าเฉพาะพระพักตร์โดยใกล้ชิดพระองค์ได้ หาไม่พระบรมเดชานุภาพของพระองค์ซึ่งเปรียบประหนึ่งว่ารัศมีพระอาทิตย์ก็จะเผาผลาญพวกเราให้เป็นภัสมธุลีในขณะนั้นเอง" แล้วเจ้าพนักงานพร้อมกับท่านอาจารย์เลอแบรงก็ได้พาราชทูตไปชมรูปภาพต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ในห้องอันดับนั้น

แม้ว่าอัครราชทูตจะเห็นรูปในที่นั้นมีอยู่มากมายก็จริง ท่านก็ไม่ค่อยจะผูกใจดูเท่าไร ท่านมัวไปชมแต่พระบรมรูปของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ซึ่งมีอยู่ในนั้นหลายรูป พอเดินมาสักหน่อยก็ถึงรูปภาพรูปหนึ่ง ซึ่งแสดงความกล้าหาญของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ในเวลาเมื่อพระองค์เสด็จไปตีเมืองดังค์ในประเทศเบลเยียม ท่านอาจารย์เลอแบรงได้อธิบายว่าการที่พระองค์ทรงตีเมืองดังค์อันเป็นเมืองมั่นคงแข็งแรง มีทั้งป้อมคูประตูหอรบพร้อมเสร็จได้นี้ ก็เพราะพระราโชบายอันสุขุมของพระองค์ คือพระองค์ทรงจัดให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจะยกไปตีเมืองดังค์นี้ ยกขู่ไปมิให้ข้าศึกศัตรูรู้ตัวว่าตนมีความประสงค์ที่จะมาตีจำเพาะเมืองนั้น และทรงจัดให้ต่างกองต่างไปตั้งแอบแฝงคอยทำอยู่ในที่ต่าง ๆ ทุกทิศทุกด้านของเมืองนั้น และทรงห้ามมิให้ใครเข้าใกล้หรือทำท่าทางรบร้อนที่จะตีเมืองดังค์นั้นด้วยเป็นอันขาด

ส่วนพระองค์ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นจอมพลเล่า ก็หาได้เสด็จประทับในท่ามกลางทหารกองใดกองหนึ่งซึ่งจะรุกเข้าไปตีเมืองดังค์นั้นไม่ ตรงกันข้าม พระองค์ทรงเสด็จ

เที่ยวประพาสไปในหนทางอื่นริมเขตแดนเมืองเยอรมนี กระทำดังว่าทรงเที่ยวสำราญพระหฤทัย ทั้งนี้เพื่อมิให้ข้าศึกศัตรูทันรู้ตัวคิดตระเตรียมป้องกันบ้านเมืองไว้ และซ้ำพระองค์แสร้งให้ประกาศข่าวเลื่องลือทั่วไป ว่าบัดนี้พระองค์ทรงเที่ยวประพาสป่าเพื่อยิงเนื้อตามริมเขตแดนเมืองเยอรมนี

ครั้นทรงเห็นว่าได้โอกาสแล้ว พระองค์ก็รับสั่งให้กองทหารทั้งหลายซึ่งจัดให้ซุ่มรอคอยอยู่ในที่ต่าง ๆ นั้นรีบกรูกันบุกรุกเข้าไปในเมืองดังค์นั้นให้พร้อมกันทุก ๆ กอง ส่วนพระองค์ก็เสด็จทรงรถรีบมาทั้งกลางคืนและกลางวัน พอมาทันกองทัพก็เลยเข้าเมือง เพราะฝ่ายข้างชาวเมืองดังค์ไม่ทันรู้ตัวจึงมิได้จัดแจงป้องกันบ้านเมืองไว้ พระองค์จึงได้บ้านเมืองตามพระราชประสงค์

เมื่อทราบดังนั้น ราชทูตจึงเอามือชี้ไปตรงพระบรมรูปแล้วพูดขึ้นว่า "รูปพระองค์นี้ดูงามสง่าราวกับรูปเทวดาพระองค์ ๑ ก็ว่าได้ แต่ก็ควรอยู่แล้วเพราะว่าพระองค์ทรงดำเนินกลศึกในการตีเมืองดังค์นี้อย่างลึกซึ้งมีอาการประดุจหนึ่งเทวดาเสด็จลงมาตีเมืองเองทีเดียว" แล้วก็หันมาพูด

กับท่านอาจารย์เลอแบรงซึ่งเป็นผู้ที่ได้เขียนรูปนั้นว่า "เจ้านายของท่านสมควรเป็นบรมมหาราชาธิราชเจ้าแห่งบรรดากษัตริย์ทั้งหลายในสมัยนั้นฉันใด ส่วนท่านก็สมควรได้รับเกียรติยศเป็นมหาเชฐกาจารย์ของพวกนายช่างที่มีฝีมืออย่างเอกอุทั้งหลายในสมัยนั้นฉันนั้น"

พอดูรูปภาพในห้องนี้เสร็จแล้ว ราชทูตได้ไปชมตามท้องพระโรงและห้องอื่น ๆ อีกต่อไปเป็นลำดับ แต่ละห้อง ๆ นั้นล้วนมีชื่อพิเศษเรียกตามรูปที่มีอยู่ในห้องนั้น ๆ ทั้งสิ้น และโดยมากรูปเหล่านั้นเป็นรูปแสดงโบราณคดีเป็นปาง ๆ เป็นตอน ๆ และตอนไหนปางไหนอยู่ในห้องไหน ก็เรียกชื่อห้องนั้นตามรูปในปางนั้น เช่นมีห้องปางพระอาทิตย์ ห้องพระจันทร์ ห้องพระอังคาร ห้องพระพุธเป็นต้น

แต่ละห้อง ๆ นั้น ถ้าจะนับว่ามีรูปที่น่าดูเท่าใดราคาเท่าใดก็จะต้องประมาณว่าแห่งละตั้งล้าน ๆ ฟรังค์ขึ้นไปทั้งนั้น หรือแห่งละค่าควรเมืองก็ว่าได้ เพราะบางรูปหาไม่ได้ในโลกนอกจากที่ห้องนั้น จะอธิบายโดยละเอียด

จำเพาะสิ่งจำเพาะห้องเป็นการเหลือกำลัง ขอสรุปเพียงว่า ราชทูตเที่ยวดูตลอดทุกห้องที่เจ้าพนักงานเห็นควรจะพาไป และในที่ต่าง ๆ เหล่านั้นท่านราชทูตซักไซ้ไต่ถามจนรู้พงศาวดาร การเป็นมาแห่งรูปเหล่านั้นว่าเปรียบด้วยสิ่งใดบ้าง เป็นฝีมือใครทำบ้าง เป็นคนชาติอะไรบ้าง ฯลฯ

เครื่องประดับพระบัญชร ประดับเตาไฟ ประดับโต๊ะตู้และอะไรต่ออะไรท่านดู ท่านจับ ท่านยกดูน้ำหนักทุกสิ่ง พระที่นั่งองค์นี้ พระที่นั่งองค์นั้น ทรวดทรงสัณฐานเป็นอย่างไร มีรูปราชสีห์ นรสิงห์ เทพยดาหรือหมู่เด็ก ๆ ตั้งที่ตรงไหนโดยอาการอย่างใด ท่านราชทูตถามจนรู้สิ้นทุกเรื่อง

มาคราวหนึ่ง ราชทูตไปแลเห็นรูปภาพฝีมือนายช่างเอกชาวอิตาเลียนชื่อราฟาแอนรูป ๑ เป็นรูปเทวดามิคาแอลชนะมาร และอีกรูป ๑ เป็นรูปพระเยซูกับแม่พระ และนักบุญโยเซฟรวมอยู่เป็นหมู่ก็พอใจในสองรูปนั้นเป็นอันมาก เจ้าพนักงานเห็นท่านติดใจสองรูปนั้นมากฉะนี้ก็ถามท่านว่า “เจ้าคุณชอบอันไหนในสองรูปนี้ รูปแม่พระหรือ

รูปเทวดา" ราชทูตตอบว่า "เราชอบด้วยกันทั้งสอง และเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าอันไหนเป็นที่ชอบใจกว่ากัน เพราะว่ารูปทั้งสองนี้เป็นฝีมือนายช่างเดียวกันทั้งคู่ ก็ต้องงามวิเศษด้วยกันทั้งคู่เหมือนกัน แต่เอาเถอะเมื่อท่านอยากทราบความเห็นของเราในเรื่องนี้เราก็ต้องตอบว่า รูปหมู่งามกว่ารูปเดี่ยว เพราะแผ่นที่มีรูปเดียวก็จำเป็นต้องงามครั้งเดียวแต่รูปหมู่นั้นยังมีรูปมากอยู่ในหมู่นั้นก็ต้องยิ่งงาม เพราะแต่ละรูป ๆ นั้นก็ต้องงามรูปละครั้ง ๆ ทุก ๆ รูปฉะนี้เราจึงว่ารูปแม่พระมีภาษีกว่ารูปเทวดา"

ดูไปดูมาดังนั้นเป็นนานจนราชทูตต้องบอกกับคนนำไปว่า "พอแล้ว ๆ ถึงแม้จะดูต่อไปตั้งปีคงไม่แล้ว" แล้วก็พากันไปชมบันไดใหญ่ซึ่งใคร ๆ ได้แลเห็นแล้วเป็นต้องชมว่าไม่มีบันไดแก้วบันไดทองที่ไหนจะงามสู้บันไดนี้ได้

× × ×

บทที่ ๔๒

ราชทูตไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้า

วันนี้ก่อนที่จะไปเฝ้าพระชายาของสมเด็จพระยุพราชเจ้าได้ไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวก่อน แต่การไปเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวคราวนี้ข้าพเจ้าไม่ตั้งใจจะกล่าวอะไรนอกจากที่จะว่าเผ้าอยู่นมนานกว่าคราวก่อน และทั้งฝ่ายพระเจ้าแผ่นดินก็ดี ทั้งฝ่ายราชทูตไทยก็ดี ดูต่างพอพระทัยและพอใจซึ่งกันและกันยิ่งกว่าคราวเดิมอีก

วันนี้ข้าพเจ้าตั้งใจจะเล่าสู่กันฟังถึงการที่ราชทูตไทยได้ไปเฝ้าพระชายาแห่งสมเด็จพระยุพราชเจ้าซึ่งงดมาแต่คราวก่อน เพราะในเวลานั้นพระนางพึ่งประสูติพระโอรสใหม่ ๆ จึงไม่เป็นโอกาส

การเฝ้าพระยุวราชินีหรือพระชายาของพระยุพราชนี้ได้ดำเนินเป็นแบบเดียวกันกับคราวที่เข้าไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือว่าราชทูตได้กระทำเกียรติยศแก่พระนางยุวราชินีอย่างเดียวกับที่เคยกระทำสำหรับพระเจ้าแผ่นดินทุกประการไม่มีผิด และแสดงความเคารพเท่า ๆ กัน

ถึงการสนทนาปราศรัยกันในระหว่างสมเด็จพระนางยุวราชินีและราชทูตไทยก็ได้ดำเนินไปในทางปรารภถึงพระราชธิดาของสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงสยาม เป็นต้นว่าพระราชธิดานั้นได้ทรงทราบด้วยความโสมนัสยินดีอย่างยิ่งว่าพระนางเจ้ายุวราชินีฝรั่งเศสนี้มีพระราชโอรสอยู่หลายพระองค์เป็นที่หวังต่อความสุขแห่งประเทศฝรั่งเศสและประเทศสยามในอนาคตเป็นอันมาก ด้วยเหตุว่าเมื่อบรรดาพระราชกุมารของพระนางเจ้านั้นได้เจริญวัยและชีมทราบจากพระชนนีว่าการมิตรไมตรีในระหว่างชาติต่อชาติเป็นของประเสริฐเลิศล้นเท่าใด สำหรับอาณาประชาราษฎร์ทั่วไปไม่ต้องสงสัยว่าพระราชกุมารเหล่านั้นจะไม่ทรงพระอุตสาหะในการที่จะทรงทะนุบำรุงมิตรภาพในระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส ให้ยิ่งสนิทสนมขึ้นทุกที เพราะเมื่อพระองค์ท่านได้ทรงเสาวนาการแต่พระโอษฐ์พระแม่เจ้าอยู่หัวว่าการเป็นมิตรไมตรีเป็นบุญลาภอันมหาประเสริฐอยู่เนืองๆ ดังนี้ พระองค์คงทรงเอาเยี่ยงอย่างคำสั่งสอนแห่งพระมารดาเป็นแน่

ว่าดังนี้แล้วท่านราชทูตก็ทูลถวายเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ นา ๆ ซึ่งพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระนารายณ์

เจ้าได้ทรงจัดส่งมาถวายพลางทูลว่า "สิ่งเหล่านี้เป็นแต่เพียงตัวอย่างแห่งสิ่งของที่มีอยู่ในเมืองไทยเท่านั้น ถ้าพระแม่เจ้าอยู่หัวทรงสังเกตเห็นพระราชโอรสองค์ใดทรงชอบพระทัยในสิ่งใด ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ทราบเกล้าฯ จะได้จัดหามาถวายใหม่ มากน้อยตามแต่จะทรงปรารถนา"

ส่วนพระนางเจ้ายุวราชินีได้ยินบรรดาทูตไทยทูลว่าดังนั้นก็ทรงรับสั่งขอบใจพระราชธิดาแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม และว่าพระนางมีความยินดีเป็นอันมากที่จะอบรมนิสัยของพระโอรสทุกพระองค์ให้ต่างทรงนับถือการเป็นมิตรไมตรีกับกรุงสยามตามพระราชประสงค์ของพระราชธิดาแห่งกรุงสยามนั้น แต่ในเวลานี้ยังทำไม่ได้ดังมือ เพราะว่าพระโอรสของพระองค์ยังเยาว์วัยมากมีอยู่แต่พระองค์เดียวเท่านั้นซึ่งพอรู้เดียงสาบ้าง ฉะนั้นจึงยังไม่เป็นโอกาส แต่เมื่อทรงเจริญวัยพอสมควรแล้ว พระองค์ยินดีที่จะเพียรพยายามให้สำเร็จตามคำทูลของราชทูตทุกประการ" ว่าเท่านี้ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาออกจากที่เฝ้า

บทที่ ๕๓

ว่าด้วยเพชรพลอยของสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔

เมื่อราชทูตสยามเข้ามาเมืองฝรั่งเศสในชั้นแรกทุกคนพากันเชื่อว่า อะไร ๆ ที่งดงามที่สุดเป็นต้องมีอยู่ที่กรุงปารีสทั้งนั้นฉะนั้นราชทูตได้มั่นใจเสียก่อนเข้ามาถึงว่าถึงแม้นจะพบเห็นอะไรที่งามอัศจรรย์ก็จะถือว่าเป็นแต่ของงามธรรมดา ครั้นมาแลเห็นด้วยตาจริง ๆ เข้าสิ ต่างพากันตาลายไปตามกัน เห็นเป็นอัศจรรย์ยิ่งเสียกว่าที่ได้นึกได้ผันอีก เช่นเมื่อท่านเสนาบดีเดอเซเญอแลได้เอาเครื่องสูงของพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยแก้วเพชรหลอยอันหาค่ามิได้ออกมาให้ชมนั้น ถึงได้เตรียมตามาแต่ก่อนที่จะได้ชมที่เม็ดโต ๆ น้ำบริสุทธิ์ใสสะอาด ครั้นมาแลเห็นเข้าก็ตกตะลึงแปลกตายิ่งกว่าที่ได้นึกไปอีก

ราชทูตที่ ๑ จึงกล่าวว่า "ในทั่วบุรพทิศที่ได้เที่ยวดูมาแล้วเช่นที่เมืองจีน เมืองอินเดียและญี่ปุ่นเป็นต้น จะหาเพชรเม็ดใหญ่ ๆ ที่มีแววงามเท่ากับของพระบาทสมเด็จ

พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้นเป็นไม่มีแล้ว ทั้งมักไม่มากมายเท่านั้นด้วย ได้ยินแต่เขาลือว่าพระเจ้ามงโคลมีเม็ดที่โตและงามยิ่งแต่ก็ยังไม่ได้เห็น จึงจะมาเปรียบกับเพชรเหล่านั้นไม่ได้ แต่เข้าใจว่ามีแต่จะแพ้เปรียบเสียโดยมาก ส่วนไข่มุกนั้นในเมืองอินเดียเคยเห็นที่งามกว่านี้อีก แต่ส่วนเพชรพลอยรัตนะต่าง ๆ ไม่มีที่ไหนจะสู้เหล่านี้เลย แต่ก็ไม่น่าจะอัศจรรย์ใจเลย ด้วยว่าเมื่อใดเทพยดาเชิญพระมหาราชาซึ่งทรงพระอภินิหารเสมอเท่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นั้นให้เสด็จลงมาสมภพในโลกแล้ว เครื่องแก้วทองนพรัตน์ชัชวาลย์ทุกอย่างก็ย่อมทรงบันดาลให้บังเกิดมาเป็นคู่พระบารมีของพระองค์ด้วย"

ฉลองพระองค์ที่พระองค์ทรงสวมเมื่อราชทูตไปเฝ้านั้นราชทูตได้ชมดูในคราวนั้น ท่านจึงได้แลเห็นว่าฉลองพระองค์นั้นหาค่ามิได้ ด้วยว่านอกจากทองและเพชรนิลจินดาซึ่งมีโดยธรรมดาท่านได้นับเพชรเม็ดใหญ่โตซึ่งประดับฉลองพระองค์นั้นมีอยู่ถึง ๗๐ เม็ด ถึงจะตีราคาฉลองพระองค์นั้นสักกี่ล้าน ๆ ก็ได้ เพราะเป็นสิ่งประมาณราคามิถูก

นี่ว่าแต่เพชรพลอยจำเพาะของพระราชาองค์เดียว ถ้าท่านราชทูตได้เห็นของบรรดาเจ้านายมีพระยุพราชเป็นต้นจะพิศวงสักเท่าไร ด้วยเขาลือกันว่าไม่มีผู้ใดในโลกที่จะร่ำรวยด้วยเครื่องเพชรพลอยเท่ากับสมเด็จพระยุพราช และซ้ำในเร็ว ๆ นี้พระองค์ยังได้ทรงรับเพชรพลอยที่เป็นมรดกของพระมารดาซึ่งสิ้นพระชนม์ลงไว้อีกเป็นอันมาก เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยกพระราชทานให้สมเด็จพระยุพราชทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เครื่องไข่มุกพระองค์ทรงเก็บไว้เป็นส่วนของพระองค์เอง แต่อย่างไรก็ดี เท่าที่ได้นำออกมาให้ราชทูตชมคราวนี้ก็นับว่าพอที่จะทำให้ท่านราชทูตได้รู้สึกพิศวงมิใช่น้อยอยู่แล้ว

บทที่ ๔๔
ราชทูตไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัขของพระเจ้าแผ่นดิน

ในเวลาที่ราชทูตยังอยู่ที่แวร์ซายส์นั้น วันหนึ่งเจ้าพนักงานได้พาไปดูสถานที่เลี้ยงสุนัข ซึ่งใช้ในการไล่เนื้อเมื่อพระองค์ทรงเสด็จไปเที่ยวประพาสป่า ชั้นแรกที่ราชทูตเข้าไปถึงก็ไม่เชื่อว่าเป็นที่สำหรับเลี้ยงสุนัขเลย ไพล่ไป

เข้าใจว่าเป็นตำหนักอีกหลังหนึ่งต่างหาก เพราะสร้างอย่างประณีตบรรจงอย่างกับวังเจ้านายก็ว่าได้ เป็นตึกใหญ่หลายชั้นหลายหลังและมีสวนและสนามเช่นสวนและสนามหลวงล้อมอยู่โดยรอบ ตกว่าเมื่อดูภายนอกก็ไม่มีใครอาจบอกได้ว่าเป็นพระราชวังหรือเป็นอะไร แต่เข้าใจว่าเป็นวังเสียมาก

ในวันที่ราชทูตไปดูสุนัขหลวงนั้น เจ้าพนักงานแผนกนั้นก็ได้พาท่านไปดูจนทั่ว แต่น่าเสียดายท่านมิได้มีโอกาสแลเห็นจำนวนสุนัขนั้นเต็มบริบูรณ์ตามที่มีอยู่จริงโดยปกติธรรมดา เพราะเจ้าพนักงานได้พาตามเสด็จเจ้านายบางพระองค์เข้าไปเที่ยวบำเสียเป็นอันมาก แต่กระนั้นเพียงที่เหลืออยู่ก็ยังพอที่จะให้ราชทูตเข้าใจได้ดี ๆ ว่าการเป็นไปอย่างไร ครั้นเที่ยวดูจนรอบแล้วเจ้าพนักงานได้เชิญท่านราชทูตนั่งเก้าอี้ที่สนามในที่ควรแห่งหนึ่ง แล้วท่านจึงได้ปล่อยสุนัขตั้งสอง หรือ สามร้อยที่ยังเหลืออยู่นั้นออกจากห้องที่ขัง แล้วเอาเนื้อสัตว์สด ๆ มาเลี้ยงสุนัขเหล่านั้นต่อหน้าราชทูต

เมื่อดูเสร็จแล้วท่านราชทูตกล่าวว่า "แท้จริง แต่ลำพังความคิดของคน ๆ เดียวก็เหลือกำลังที่จะนึกฝันว่าภายในบริเวณแวร์ซายส์นี้มีข้าวของแปลกประหลาดสักกี่อย่าง"

พอดูศาลาเลี้ยงสุนัขแล้วก็ได้พาไปดูศาลาเลี้ยงม้าหลวงต่อไป เพราะเป็นที่ ๆ น่าดูเหมือนกัน แต่ที่ตรงนี้ราชทูตก็เสียโอกาสอีกเหมือนกัน คือราชทูตไม่ได้ดูพันธุ์ม้าทุกม้าทุกชนิดที่เลี้ยงอยู่ในนั้น เพราะในเวลานั้นมีเจ้านายหลายพระองค์ได้เอาไปใช้ไล่เนื้อเสีย แต่ที่เหลือก็ยังพอที่จะให้ท่านราชทูตเข้าใจดีบ้างในการเลี้ยงม้าผสมม้าว่าดำเนินการเป็นอย่างไร

ชนิดม้าที่ท่านราชทูตพอใจมากเป็นต้นคือม้าดำเชื้อสายเปนกับม้าเชื้อบรังเดอบูร์ ซึ่งเจ้าประเทศบรังเดอบูร์ถวายล้วนเป็นม้าสีเทา ๆ เหมือนกันหมดทุกตัว นอกนั้นราชทูตยังได้ชมอีกหลายชนิด เป็นพันธุ์ม้าฝรั่งเศสบ้างพันธุ์ม้าอังกฤษบ้าง

ในโอกาสที่ราชทูตไทยได้ไปดูกรมอัศวราชนี้ เจ้าพนักงานได้แต่งม้าเหล่านั้นเหมือนกับที่เคยแต่งในเวลาที่มี

งานหลวง คือม้าขี่แต่งเครื่องขาวเครื่องแดงเฉพาะที่หัวเท่านั้น ส่วนม้าเทียมแต่งเครื่องขาวเครื่องแดงทั้งหัวทั้งหางด้วย พอดูม้าเสร็จแล้วก็ได้ไปดูเครื่องอานม้าเบาะเมาะและเครื่องเครามาต่าง ๆ พร้อมทั้งอาวุธซึ่งเป็นเครื่องมือของคนขี่ขับ อันล้วนแล้วไปด้วยเงินด้วยทองทั้งนั้น

ในกรมอัศวราชนี้ ราชทูตได้แสดงความพอใจใน ๓ สิ่งซึ่งเป็นข้อใหญ่ คือ ๑ ท่านได้ชมระเบียบว่าสะอาดสะอ้านเรียบร้อยดีเป็นอย่างยิ่ง ๒. ได้ชมว่าเป็นที่สง่าผ่าเผยและใหญ่โตมโหฬารยิ่ง ๓. ได้ชมว่าพระองค์มีรถม้ามากมายเหลือที่จะพรรณนาได้

ครั้นแล้วเจ้าพนักงานได้พาไปดูม้าพระที่นั่งต้น ซึ่งเป็นราชพาหนะจำเพาะพระองค์ ในโรงม้าต้นนี้มีตู้เก็บเครื่องทรงล้วนทำด้วยไม้งาผีมืออย่างเอกมีเงินมีทอง มีผ้าก่ำมะหยี่และอะไร ๆ ประดับอย่างงดงามยิ่ง ในตู้เหล่านั้นมีสรรพเครื่องอลงกตทั้งหลาย ซึ่งพระองค์ทรงประดับในเวลาที่ทรงม้าเต้นช่น ฉลองพระบาท พระแสงบั้นโก๊ พระแสงขรรค์ ฯ ล ฯ ทั้งเครื่องทรงของเจ้านายฝ่ายในเมื่อจะเสด็จประพาสป่าในการไล่เนื้อด้วยเป็นต้น

ดูกรมอัศวราชเสร็จแล้วราชทูตก็กลับเข้ากรุงปารีสมหานครแต่ในระหว่างทางเมื่อได้ผ่านหน้าวังในกรมดึกเดอชาร์ตร์ ท่านราชทูตได้แสดงความประสงค์ที่จะเข้าไปดูอีกวาระหนึ่ง แต่ในเวลานั้นเสด็จในกรมไม่อยู่ มีแต่คนเฝ้า คนเฝ้าจึงได้ต้อนรับราชทูตเป็นอย่างดี ได้เปิดน้ำประปาซึ่งมีอยู่ในวังนั้นเหมือนกับในวันมีงานและราชทูตก็ได้ดูด้วยความพอใจเป็นอันมาก ถึงได้เคยเห็นมาแล้วคราวหนึ่งเมื่อคราวไปเฝ้านั้นท่านก็ยังได้แสดงว่าคราวนี้ท่านพอใจยิ่งกว่าคราวแรกอีก และหากว่าวันยังมิได้ค่ำลงน่าที่ราชทูตจะอยู่ดูอีกเป็นนาน แต่อาศัยเหตุที่ค่ำลงแล้วดูได้หน่อยเดียวก็พากันกลับเข้ากรุงปารีส

บทที่ ๔๕

ราชทูตไปรับประทานอาหารที่

พระอารามมงต์หลุยส์

รุ่งขึ้นวันหลังพวกราชทูตได้ไปที่พระอารามของคณะนักบวชเยซุิตที่มงต์หลุยส์ คือที่ภูเขาของพระเจ้าหลุยส์ พอเดินเที่ยวดูอะไรต่ออะไรในบริเวณของพระ

อารามนั้นแล้ว ท่านบาทหลวงเดอลาแชสซึ่งเป็นหัวหน้าของคณะและเป็นพระอาจารย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ด้วย ก็ได้เชื้อเชิญท่านราชทูตให้รับประทานอาหารที่วัดนั้น ราชทูตก็อนุโลมตาม

การเลี้ยงที่พระอารามของคุณพ่อเยซุิตนี้ จัดอย่างประณีตสมด้วยเกียรติยศแห่งราชทูตของพระมหาราชาแท้ ๆ ตลอดเวลาที่นั่งรับประทานอาหารนั้น ได้มีนักเรียนนักบวชและนักร้องนักดนตรีอื่น ๆ ทำเพลงร้องและเพลงแตร เพลงชอจนตลอดเวลา นับว่าเป็นการรื่นเริงซึ่งนาน ๆ จะมีในวัดสักครั้ง

ในบรรดาพระสงฆ์สามเณรซึ่งมีสมณศักดิ์ในประชุมการเลี้ยงวันนั้น ท่านบาทหลวงเดอลาแชสพระอาจารย์ของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับท่านสังฆราชเมืองโบแวส์ก็นั่งเป็นประธานอยู่ในที่นั้นด้วย ราชทูตได้แสดงความพอใจในพวกบาทหลวงเยซุิตเหล่านั้นว่าชำนาญในการปฏิสันถารต้อนรับแขกผู้ไปมาหาสู่ให้อยู่สบายใจดีเป็นอย่างยิ่ง นอกนั้นราชทูตยังได้แสดงว่าทำบลที่ตั้งแห่งพระอารามนั้นเป็นทำเลเหมาะดี โดยที่สูงกว่าพื้นที่รอบนอกทุก ๆ ด้าน

ไม่ว่าข้างทิศใดก็แลเห็นบริเวณพระอารามได้ไกล ๆ โดยสะดวก แท้จริงนอกจากเวลาที่นั่งรับประทานอาหารนั้น ราชทูตได้แก่แลดูรอบ ๆ อยู่เสมอ และข้อน่าชมคือไม่ว่าที่ไหนซึ่งท่านเคยได้ไปมาแต่ก่อนนั้น ท่านเห็นเข้าที่ไรมาจากทิศใด ท่านก็จำได้โดยแม่นยำไม่มีผิดเลยซึ่งเป็นพยานให้เห็นว่าราชทูตช่างจำแม่นจริงมิใช่เล่น เพราะที่ ๆ ท่านได้ไปเที่ยวมาก่อนนั้นแล้วมิใช่น้อยแห่งเมื่อไร มีหลายสิบแห่งทีเดียว แต่กระนั้นท่านยังทรงจำดีจนอาจเล่าให้ฟังได้ว่า มีสิ่งนั้นสิ่งนั้น เป็นดังนั้นดังนั้น

ครั้นคุยไปคุยมาและเที่ยวดูข้าวของอันมีอยู่ในวิหารนั้นแล้วก็เป็นเวลาบ่าย ๕ นาฬิกาแล้ว ราชทูตจึงได้อำลาพวกคุณพ่อบาทหลวงเหล่านั้นว่า "ที่คุณพ่อจักรับรองคราวนี้ทำใหญ่โตเหลือขนาดนัก" แต่คุณพ่อเดอลาแชสตอบทันทีว่า "เท่าที่ทำสำหรับราชทูตคราวนี้ถึงแม้จะมากมายสักพันสักแสนก็ยังไม่เทียมถึงซึ่งพระเจ้ากรุงสยามกระทำสำหรับบรรดาคุณพ่อบาทหลวงทั้งหลายซึ่งอยู่ประจำในเมืองไทย ฉะนี้ เจ้าคุณอย่าว่าเราทำการใหญ่โตเกินขนาดอะไรเลย ว่าตามจริงก็ไม่เพียงพอเสียอีกซ้ำ"

พูดไปพูดมาทั้งสองฝ่ายก็เกิดความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกันอย่างสนิทสนมทีเดียว

บทที่ ๔๖

ราชทูตไปดูวัดแซงต์เมเดอริก

ตอนเมื่อกลับจากสำนักเยซวิตนั้นราชทูตได้แวะเข้าไปที่โบสถ์แซงต์เมเดอริก ซึ่งเป็นวัดมีชื่อว่ามีหีบเพลงอยู่ในนั้นทั้งใหญ่ทั้งเสนาะอย่างที่หายากในทั่วประเทศ ทั้งประจวบกับคราวที่ผู้เป็นครูเอกในทางดนตรีกำลังบรรเลงอยู่ที่นั่นด้วย

เมื่อย่างเข้าไปในโบสถ์ พอได้ยินเสียงหีบเพลงนั้นไม่ต้องบอก ใคร ๆ ได้แลเห็นท่านราชทูตก็รู้สึกอยู่ว่าถูกใจของท่านเป็นแน่ อยากจะใคร่อยู่ฟังอีกนาน แต่เกิดรำคาญเรื่องราชฎรมีมากมายกำลังประชุมทำกิจวัตรอยู่ในเวลานั้นด้วย แต่เมื่อรู้ว่าราชทูตสยามมาถึงต่างก็กรูเกรียวกันมามองจนอย่างเหลือทน ราชทูตก็จำเป็นต้องถอยออกมานอกวัด เพราะเสียงเกรียวกราวโกลาหลนั้นเป็นอุปสรรคห้ามมิให้ฟังเพลงอีกต่อไป เพราะการฟังเพลงย่อม

ต้องการความวิเวกเงียบสงัดเป็นธรรมดา จึงจะเกิดความศรัทธาหรือเพลินใจ

ครั้นกลับเข้าบ้านแล้ววันนั้น เจ้าพนักงานได้เตรียมอาหารเย็นสำหรับเลี้ยงราชทูตตามธรรมเนียม แต่อาศัยที่ราชทูตได้รับประทานอาหารกลางวันพึ่งเลิกมาไม่นาน ต่างก็ยังอิ่มหน้าอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ต่างท่านจึงได้แสดงความประสงค์ที่จะไม่รับประทานอาหารในเย็นวันนั้นอีก แต่ต่อมาราชทูตได้ทราบว่าได้มีผู้ใหญ่หลายท่านได้ขออนุญาตจากเจ้าพนักงานเพื่อมาดูราชทูตในเวลารับประทานอาหาร อย่างที่เคยเป็นธรรมเนียมมาสำหรับผู้ใหญ่ชั้นสูงและทั้งเจ้าพนักงานได้เชื้อเชิญให้ท่านผู้ใหญ่เหล่านั้นรออยู่รับประทานอาหารกับท่านราชทูต เพื่อเป็นเกียรติยศด้วยกันทั้งสองฝ่ายท่านอัครราชทูตจึงว่า "ถึงแม้เรายังอิ่มอยู่ก็จริง เราก็ยินดีจะนั่งรับประทานอาหารด้วยกันกับแขกผู้ใหญ่ซึ่งมาหาให้ท่านเหล่านั้นมาเก้อเสียใจเพราะเราฝ่ายเดียว" ว่าแล้วท่านราชทูตและขุนนางไทยทั้งปวงก็เข้ามานั่งโต๊ะตามธรรมเนียม เลยเป็นโอกาสให้ท่านผู้ใหญ่เป็นอันมากที่มาในงานเย็นวันนั้นไม่ต้องเก้อกลับไป แต่ที่ท่านราชทูต

ทำดังนี้ ก็เพราะท่านเป็นผู้เอื้อเฟื้อต่อขนบธรรมเนียมของแขกผู้มา หายิ่งกว่าธรรมเนียมหรือความสะดวกสบายฝ่ายตน เพราะสังเกตดูตลอดเวลาที่ท่านอยู่ที่โต๊ะ ท่านเป็นแต่นั่งคุย พอเป็นกิริยามิได้รับประทานอาหารอะไรเลย

บทที่ ๔๗

ราชทูตไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการ

เมื่อราชทูตได้ไปเฝ้าบรรดาเจ้านายชายหญิงเสร็จแล้ว ท่านก็ได้เริ่มไปเยี่ยมขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่อีกหลายนาย และส่วนขุนนางข้าราชการเป็นอันมากเหล่านั้นต่างก็ได้ผลัดเปลี่ยนเวียนมาเยี่ยมเยียนตอบตามธรรมเนียม

ในบรรดาท่านที่ราชทูตได้ออกไปเยี่ยมเป็นทางราชการที่ควรจะระบุชื่อนั้น คือมาดามลาแปรงแซซ์ เดอคารีญัง และมาดามเดอซีล์ลี ซึ่งเป็นสตรีมีชื่อเสียงในเชิงจรรยาวิชาความรู้อันเป็นลักษณะของนารีครบบริบูรณ์ หาสตรีอื่นเสมอได้ยากในสมัยนั้น

ส่วนผู้ที่มาเยี่ยมเยียนตอบนั้นเล่า มีมากต่อมากจนนับไม่ถ้วน จนภายหลังเจ้าพนักงานประจำอยู่กับราชทูตต้อง

กำชับสั่งคนเฝ้าประตูที่พักอาศัยอยู่นั้นว่า "อย่าให้ใครเข้ามาต่อไป ถ้าขืนมีคนมามากต่อมากอย่างนี้ ท่านราชทูตไม่มีเวลาพักผ่อนเลย ชั้นที่สุดจะกินข้าวแต่ลำพังก็ไม่ได้ ต้องมีผู้มารบกวนอยู่เสมอ อย่าเลย แต่นี้ไปห้ามอย่าให้ใครเข้ามา"

ครั้นออกคำสั่งดังนี้แล้วนานก็มีภรรยาข้าราชการผู้ใหญ่หลายคนมาเยี่ยมราชทูตขณะเมื่อกำลังรับประทานอาหารเย็น คนเฝ้าประตูจะไม่ให้เข้า แต่เผอิญท่านอัครราชทูตทราบก็ถามว่า "ใครมาหรือ" ก็ได้รับคำตอบว่า "เป็นภรรยาข้าราชการ" ท่านอัครราชทูตจึงซักว่า "ภรรยาข้าราชการตำแหน่งไหนบ้างเล่า" ก็ได้รับคำตอบว่า "เป็นภรรยานายจอมพล คน ๑ ภรรยาขุนนางชื่อเลอมาร์กีส์ เดอ เครกี คน ๑ และอีกคน ๑ เป็นภรรยาข้าราชการหัวเมืองชื่อ เดอ ลาวาร์แดง" แต่พอท่านราชทูตได้ยินชื่อ เดอ ลาวาร์แดง นึกจำได้ว่าเมื่อคราวท่านเดินทางผ่าน มณฑลเบรอตาญจะเข้ามากรุงปารีสนั้น ท่านและคณะทูตเคยได้รับความเอื้อเฟื้อทุกอย่างจากท่านเดอลาวาร์แดงข้าหลวงผู้สำเร็จราชการในมณฑลนั้น ท่านเดาว่าคงเป็นภรรยาข้าราชการผู้นั้นกระมัง

ท่านจึงตอบว่า "ถ้าเป็นมาตาม เดอ วาร์แดงแล้วเป็นไม่มีห้าม ไม่ว่าเวลาไหนเวลาใดหมด อยากเข้ามาหาเมื่อไรก็เชิญท่านมาเถิด เพราะว่าถึงเราจะปรนนิบัติท่านดีสักเท่าไร คงไม่เท่ากับที่สามีของนางได้ต้อนรับเรา เมื่อได้ผ่านมณฑลเบลอต๊าญนั้นมา ส่วนท่านที่เป็นภรรยาของท่านจอมพลนั้นเล่าสามีของนางอยากจะเข้าบ้อมค่ายของศัตรูเมื่อไรก็เข้าได้เมื่อนั้น ไม่มีใครจะต้านทานได้สักคน ก็เมื่อเป็นดังนั้นแล้ว ควรภรรยาจะเข้าไหนเข้าได้ตามชอบใจเหมือนกันจึงจะคู่วาสนากัน" พอว่าเท่านั้นแล้วสตรีเหล่านั้นก็ได้รับอนุญาตเข้ามาสนทนาปราศรัยชมเชยราชทูตได้ตามความปรารถนา คืนวันนั้นราชทูตรับประทานอาหารค่อยสบายหน่อย เพราะนอกจากไม่มีผู้คนมามองดูมากนักแล้ว ยังมีภรรยาข้าราชการหลายนางนั่งวิสาสะอยู่ด้วย ล้วนแต่เป็นขวัญตาเครื่องบำรุงใจชวนกินเพลิดเพลินจนตลอดเวลา หาเป็นเครื่องรำคาญไม่

ในบรรดาผู้ที่ออกมาเยี่ยมเยียนนั้นยังมีอีกสองท่านซึ่งควรจะระบุชื่อไว้ในที่นี้ คือ เลอดีกเดอลาเฟอย๊าดขุนนางผู้ใหญ่ในราชสำนัก และมงเซียร์โดแบร์ต์ขุนนางผู้เบิกทูต

ในวันที่ได้ไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าผู้ทรงพระนามย่อว่า "มงเซียร์" ส่วนท่านดึกเดอลาเฟอย้าดนั้น ท่านมาแสดงความพอใจต่อราชทูตในการที่ท่านราชทูตได้ต้อนรับบุตรชายและภรรยาของท่านเป็นอย่างดี เมื่อเขามาเยี่ยมราชทูตแต่ลำพังสองคนเมื่อก่อน และท่านว่าที่ท่านเองมิได้มาพร้อมกันในวันนั้น เป็นเพราะมีหน้าที่ราชการต้องตามเสด็จอยู่เสมอ จึงมาไม่ได้เช่นคราวนี้ท่านรีบมาหาโดยเร็วด่วนไม่มีเวลาอยู่ได้นาน เพราะพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กับพระบรมวงศานุวงศ์จะแปรสถานออกจากกรุงปารีสไปประทับแรม ณ พระตำหนักฟงแต็นโบล และท่านก็ต้องติดตามไปด้วย ท่านจึงมาขอบใจและลาท่านราชทูตก่อนหน้าที่จะไปฟงแต็นโบลนั้น

ฝ่ายมงเซียร์โอแบร์ต้นเล่า ท่านมาก็โดยที่ท่านได้รับเชิญให้มาหาแต่ครั้งราชทูตไปเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราชและตลอดเวลาที่ได้สนทนาอยู่กับท่านราชทูตก็ล้วนแต่ปรารภถึงองค์สมเด็จพระอนุชาซึ่งในเวลานั้นกำลังทรงพระประชวรอยู่ ท่านราชทูตจึงเรียนมงเซียร์โอแบร์ต์ว่า "เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งซึ่งเจ้านายชั้นสูงสุด เช่นพระอนุชาธิราชนั้

มาทรงพระประชวรไม่ทรงสำราญพระสรีรกาย ทำไฉนจึงจะให้พระโรคหายเด็ดขาดเสียได้โดยเร็ว" แล้วท่านก็พูดต่อไปว่า "เมื่อเราจะมาจากเมืองไทยนั้นเราได้เลือกสรรเอาหยูกยาของเมืองเรามาบ้างเล็กน้อย ถ้าพระองค์จะทรงพอพระทัยปรารถนาจะทดลองเสวยดูบ้างบางทีจะเป็นผลดี หากพระองค์ทรงรับเราจะถือเป็นบุญของเราแท้ ๆ คือเราได้เอารังนกนางแอ่นซึ่งเป็นของชูกำลังอย่างวิเศษ และซึ่งเข้าใจว่าเป็นของหายากในเมืองฝรั่งเศสนี้ ถ้าแม้นพระองค์จะโปรดทดลองเรากินดีถวายทุกเมื่อ และที่เราบังอาจถึงกับกล้าขอถวายโอสถเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนี้มิใช่ใจเหลิงหลง ถือเสียว่าเป็นของอันมีค่าคู่ควรกับพระบารมีของพระองค์หามิได้ แท้จริงเรารู้สึกว่าเป็นของมิบังควรที่จะถวาย แต่อาศัยที่เรารู้สึกว่าความสำราญอันเป็นเหตุให้เจริญพระชนมายุของพระองค์เป็นสิ่งอันประเสริฐยิ่ง ซึ่งควรเราทั้งหลายจะช่วยกันบำรุงให้ภิญโญภาพยิ่งขึ้นไปกว่าสิ่งใดทั้งหมด เราจึงกล้าขอทูลถวายพระโอสถไทยนี้ให้พระองค์ทรงทดลองเสวย"

บทที่ ๔๙

ราชทูตดูการทดลองวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ

ข้าพเจ้าเคยได้บอกหลายหนมาแล้วว่า ราชทูตเป็นคนมีนิสัยอยากรู้อยากเห็นของแปลกทุกสิ่งซึ่งมีอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ครั้นมาวันหนึ่งราชทูตได้ยินว่ามงเซียร์ฮูแบงช่างถมของหลวงเป็นคนมีชื่อเสียงในทางวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ท่านจึงแสดงความประสงค์อยากจะรู้จักกับท่านมงเซียร์ฮูแบงบ้าง มงเซียร์ฮูแบงทราบความประสงค์อันนี้ ก็ยินดีจะแสดงการทดลองและชี้แจงอธิบายวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ให้ราชทูตเข้าใจ

ครั้นมาถึงวันกำหนดมงเซียร์ฮูแบงให้นำเครื่องต่าง ๆ ที่จะต้องใช้ในการอธิบายวิทยาความรู้ของท่านไปยังสถานที่อยู่ของราชทูตทีเดียว เพื่อมิให้ท่านราชทูตลำบากในการไปหาเลย วิชาความรู้เบื้องต้นที่ท่านอธิบายให้ราชทูตดูนั้นคือแสดงให้เห็นน้ำหนักของอากาศ ท่านได้เอาปลายหลอดงอ ๆ ที่เขาเรียก "ซีฟง" จุ่มลงไปในน้ำ เมื่อจุ่มปลายข้างหนึ่งลงไปในน้ำ และสูบลมออกจากหลอดแล้วน้ำหนักของ

อากาศภายนอกหลอดก็ดันน้ำให้เข้าไปในหลอดสูงกว่าระดับน้ำที่จุ่มลงข้างล่างหลายฟุต นี่เป็นข้อพิสูจน์ให้รู้เห็นง่ายว่าลมอากาศมีน้ำหนักจริง หาไม่ที่ไหนน้ำจะขึ้นไปสู่หลอดนั้นได้เล่า

ถัดจากการทดลองวิธีหลอด "ซีฟง" นี้แล้ว มงเซียร์ฮูแบงได้เอาหลอดแก้วอีกสองหลอด หลอดหนึ่งท่านสูบลมออกหมดแต่อีกหลอดหนึ่งนั้นท่านไม่สูบออกเลย แล้วท่านเอาใยสำลีสอดใส่เข้าไปในหลอดทั้งสองนั้น ณ ทันใดนั้นสำลีในหลอดที่สูบลมออกแล้วก็ตกลงมายังก้นหลอดรวดเร็วราวกับเป็นก้อนหินหรือก้อนเหล็กที่หนัก ๆ แต่ส่วนใยสำลีในหลอดที่ยังมีลมอากาศปกติอยู่ก็ค่อย ๆ ตกลงไปค่อย ๆ ลดลงไปอย่างช้า ๆ เพราะลมในหลอดนั้นเหนี่ยวรั้งใยสำลีมิให้ตกลงมายังก้นได้โดยเร็ว

ต่อมาท่านฮูแบงได้เอาน้ำใส่ลงในหลอดแก้วปลายตันซึ่งสูบลมออกแล้ว พอท่านคว่ำหลอดนั้นลงน้ำที่อยู่ในหลอดก็ตกลงมากระทบปลาย หลอดแตกกระจายไปหมดในทันที เพราะสู้น้ำหนักของน้ำที่ตกลงมาแรง ๆ ไม่ได้ ถ้าหากว่าได้มีลมเป็นปกติอยู่ในหลอดนั้น ลมนั้นคงเหนี่ยวรั้งให้น้ำ

นั้นตกลงมาแต่ช้า ๆ ปลายหลอดคงไม่แตกกระจายเป็นแน่

แต่นั้นไปท่านฮูแบงได้ทดลองฟองแก้วให้ราชทูตดู คือแสดงให้เห็นว่าฟองแก้วบาง ๆ นั้นซึ่งตามธรรมดาแต่เพียงบีบด้วยนิ้วก็ละเอียดเป็นผงทันทีไม่มีชิ้นเหลือเลย จะจับก็ได้ไม่ต้องกลัวจะบาดมือเพราะเป็นผงละเอียดเสียแล้ว แต่ถ้ามีน้ำอัดเต็มอยู่ในฟองแล้วก็กลับแข็งเท่ากับเหล็กก้อนหนึ่งถึงจะทุบด้วยค้อนแรง ๆ ก็ไม่แตก เพราะแรงน้ำข้างในฟองรับอยู่แน่น ท่านราชทูตได้แสดงความพอใจในวิธีทดลองนี้เป็นอย่างยิ่ง ถึงกับขอทุบเอง บีบเองก็แตกและไม่แตกดุจเดียวกันกับเมื่อมงเซียร์ฮูแบงทำเอง บีบเองเหมือนกัน

ครั้นแล้วมงเซียร์ฮูแบงก็ทำการทดลองด้วยปรอทให้ท่านราชทูตดูต่อไป ก็ยิ่งทำความเข้าใจของท่านราชทูตในเรื่องลมอากาศมีน้ำหนักและมีแรงดันนั้นให้ยิ่งกระจ่างชัดขึ้นเป็นอันมาก

ในวันที่มงเซียร์ฮูแบงมาทำการทดลองให้ท่านราชทูตดูนั้นเผอิญมาตามแปร์โรต์ภรรยาของนายช่างหลอมแก้วที่โรงหลอมแก้วและเครื่องลายครามต่าง ๆ ที่เมืองออร์เลอังส์ได้มาพร้อมกันกับมงเซียร์ฮูแบงที่สถานทูตนั้นด้วย และ

ท่านอัครราชทูตเมื่อได้แลเห็นนางคนนั้นท่านก็จำได้ทันที เพราะตอนเมื่อท่านได้ผ่านเมืองออร์เลอังส์ก่อนและเจ้าเมืองออร์เลอังส์ได้พาท่านไปชมโรงลายคราม และโรงหลอมเครื่องแก้วซึ่งสามีของนางแปร์โรต์นั้นเป็นเจ้าของ ณ ทันใดนั้นท่านอัครราชทูตจึงได้ทักทายนางแปร์โรต์ว่า "อ้อดีแล้วท่านพานางลายครามมาด้วย ดีจริง" ขณะนั้นพวกในที่ประชุมต่างก็แปลกใจไม่น้อย ในคำทักทายของท่านอัครราชทูต เพราะต่างคนต่างยังไม่รู้ว่าท่านราชทูตเคยไปดูโรงลายครามออร์เลอังส์ของนางแปร์โรต์มาแล้ว ท่านอัครราชทูตเห็นความตื่นอัศจรรย์ของท่านเหล่านั้นท่านจึงตัดสงสัยว่า "ท่านอย่าพึงตกตะลึงที่เราเรียกชื่อนางคนนี้ว่านางลายคราม แท้จริงเราเรียกท่านดังนี้เพราะเรารู้อยู่ดีบ้างว่าท่านมาแต่โรงลายครามเมืองออร์เลอังส์ เรายังจำได้" เมื่อหายตะลึงในการที่ราชทูตทักคนแม่นดังนี้แล้ว ต่างก็ได้สนทนาปราศรัยถึงเรื่องเครื่องแก้วเครื่องลายครามต่อไป

ส่วนท่านอุปทูตซึ่งข้าพเจ้าเคยบอกแล้วหลายหนเหมือนกันว่าเป็นคนพูดตรงไปตรงมา ในระหว่างเวลาสนทนานั้นท่านก็เปรียบเทียบความเป็นไปในเมืองฝรั่งเศสกับเมืองจีนซึ่งท่านเคยไปมาแต่ก่อนว่า "ฝ่ายข้างพวกจีน

นั่นเมื่อรับรองทูตานุทูตแห่งต่างประเทศ ท่านก็รับรองเป็นอย่างดีสมเกียรติยศแห่งราชทูตของประเทศใหญ่ทุกประการ แต่ถึงกระนั้นเขายังเป็นรองพวกฝรั่งเศสมาก ส่วนวิธีเลี้ยงนั้นข้างฝ่ายจีนจัดอาหารมากอย่างกว่าพวกฝรั่งเศสจริง แต่การแต่งบ้านแต่งเรือนที่พักของราชทูตด้วยเครื่องแก้ว เครื่องลายครามและอื่น ๆ ซึ่งเขาเป็นผู้มีชื่อในทางนั้นมาแต่ไหนแต่ไรก็ดีเขายังสู้ชาวฝรั่งเศสไม่ได้ เหตุที่เป็นดังนี้ไม่มีปัญหาอะไรคงเป็นเพราะฝีมือช่างของชาวเมืองจีนสู้ฝีมือของชาวเมืองฝรั่งเศสไม่ได้นั่นเอง ด้วยว่าถ้าเขามีของดีมากน้อยเพียงไรเขาคงต้องการอวดให้คนต่างประเทศดูเป็นแน่"

× × ×

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดศรีสรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๓

เรื่อง โกศาปานไปฝรั่งเศส

ภาคที่ ๒

(บทที่ ๔๕–๖๔)

สมุดแห่งชาติ จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

บทที่ ๔๙

ราชทูตเริ่มเดินทางไปเที่ยวดูมณฑล ฟลังดร์ข้างฝ่ายเหนือ

รุ่งขึ้นวันหลังเจ้าพนักงานฝ่ายกรมวังชื่อมงเซียร์เดอ-ลาญ์ ได้เข้ามาหาราชทูตกล่าวว่า "บัดนี้ทรงพระปรารภถึงเจ้าคุณ ซึ่งเป็นคนมาแต่เมืองร้อน เกรงว่าจะกลัวหนาวกว่าคนในพื้นบ้านเมืองหนาวเป็นธรรมดา และเวลานี้ก็เกือบถึงเวลาที่ท่านจะออกไปเที่ยวหัวเมืองฝ่ายข้างเหนือ ซึ่งเป็นประเทศหนาวกว่ามณฑลอื่น ๆ ในเมืองฝรั่งเศส พระองค์ทรงพระปริวิตกว่า ถ้าจะไม่พระราชทานเสื้อสำหรับป้องกันหนาวไว้ก่อน จะเป็นการเลินเล่ออันมิบังควรกับพระปรีชาญาณเพราะเหตุฉะนี้ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดกล้า ฯ รับสั่งใช้ให้ข้าพเจ้านำเอาเสื้อกันหนาว ๖ ตัวกับหมวกอีก ๖ ใบมาพระราชทาน ท่านอัครราชทูต อุปทูต ตรีทูตคนละสองตัวกับหมวกคนละสองใบ เสื้อเหล่านี้เป็นเสื้อล้วนพื้นไหมแกมทองก็มีและไหมแกมเงินกมทั้งเป็นเสื้อยศและเสื้อหนาวรวมอยู่ในตัว อธิบาย

คือเป็นเสื้อยศ เพราะพื้นสิ่งที่ใช้เป็นของล้วนแล้วด้วยไหมกับเงินและทองแต่ก็เป็นเสื้อหนาวด้วย เพราะนอกจากนั้นยังมีชนสัตว์ แฮร์มีน คือหนังอีเห็นชนิดหนึ่งอีกด้วยสำหรับจะกันหนาวได้

พอราชทูตได้รับเสื้อกับหมวกพระราชทานนั้นแล้ว ท่านถามทันทีว่า "เดี๋ยวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประทับอยู่ที่ใด" ก็ได้รับคำตอบว่า "ทรงประทับอยู่ที่พระราชสำนักฟงแตนโบล" ท่านราชทูตถามต่อไปว่า "พระราชสำนักนั้นตั้งอยู่ตรงทิศใด" พอเจ้าพนักงานบอกทันใดนั้นท่านอัครราชทูต อุปทูต ตรีทูต ต่างก็หันหน้าไปทางนั้น แล้วหมอบลงไปถวายบังคมสามครั้ง ดูประดุจหนึ่งว่าพระองค์ทรงสถิตอยู่จำเพาะหน้าของท่าน แล้วท่านก็หันมาแสดงความขอบใจต่อเจ้าพนักงานผู้นำเสื้อและหมวกมาพระราชทานนั้นด้วย และเมื่อเจ้าพนักงานจะลากลับ ท่านราชทูตยังเชื้อเชิญให้อยู่รับประทานอาหารด้วยกัน และวันนั้นนายช่างวาดเขียนชื่อเลอบรังซึ่งได้กล่าวถึงมาก่อน ในตอนว่าด้วยพระราชวังแวร์ซายส์นั้นก็ได้อยู่รับประทานอาหารกับด้วยท่านราชทูตเหมือนกัน

พอถึงวันจันทร์ที่ ๑๔ เดือนตุลาคม คณะราชทูตสยามได้เริ่มเดินทางออกไปเที่ยวตามหัวเมืองเหนือ ตอนกลางวันวันต้น ท่านได้พักรับประทานอาหารที่แซงต์เดอนีส์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญเมืองหนึ่ง เพราะเป็นที่ฝังศพพระมหากษัตริย์ฝรั่งเศสตั้งแต่ก่อนบรรพ์หลายร้อยปีมา

เมืองนี้จะชื่อว่าแซงต์เดอนีสก็เนื่องจากท่านสังฆราชองค์แรก ซึ่งได้มาสอนพระศาสนาคริสตังแก่ชาวเมืองฝรั่งเศสที่ละแวกเมืองปารีสทุกวันนี้ ศพของท่านก็ยังฝังอยู่ในพระอารามแซงต์เดอนีสนั่นเอง เว้นแต่แขนของท่านข้างหนึ่งซึ่งสันตปาปาเอสเตวังที่ ๓ ได้ทรงนำไปที่กรุงโรม

ถึงว่าราชทูตได้พักแซงต์เดอนีสเพียงตอนกลางวันเท่านั้น ก็ยังได้อุตส่าห์ไปดูอนุสาวรีย์ที่ฝังพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสองค์ก่อน ๆ และของที่มีผู้มอบประณีตบรรจงซึ่งมีอยู่ชุกชุมในโบสถ์วัดแซงต์เดอนีสนั้น ของประณีตต่าง ๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้เป็นที่ระลึกแห่งสมัยโบราณนั้นท่านราชทูตก็ได้ดูด้วย เป็นต้นว่าเครื่องแก้วเพชรพลอยต่าง ๆ ซึ่งพระราชาองค์ก่อน ๆ และสัปบุรุษใจศรัทธาได้ถวายวัดนั้น แต่ท่านได้ดูด้วยความเจาะจงเป็นต้นก็คือ อนุสาวรีย์ที่ฝังพระศพของพระราชา

ในบรรดาอนุสาวรีย์ที่ท่านได้แสดงความพอใจอยากดูมากกว่าอนุสาวรีย์อื่น ๆ นั้นคืออนุสาวรีย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟรังซัวส์ที่ ๑ ซึ่งแวดล้อมไปด้วยรูปนักรบในสมัยของพระองค์กำลังออกสนามทำสงครามกับราชศัตรูของพระองค์

นอกนั้นท่านยังได้สังเกตอนุสาวรีย์ซึ่งทรงรับสั่งให้สร้างอุทิศแก่จอมพล เดอตุแรน ซึ่งได้มีความชอบทำคุณแก่ประเทศฝรั่งเศสอย่างสลักสำคัญ และซึ่งพึ่งสร้างขึ้นใหม่ ๆ เมื่อราชทูตได้เห็นความงามวิจิตรบรรจงและที่ตั้งอนุสาวรีย์ของท่านจอมพล เดอตุแรนนั้น ท่านได้กล่าวว่า "พระองค์ไม่จำเพาะแต่ทรงชุบเลี้ยงและโปรดประทานยศบรรดาศักดิ์แก่ผู้ที่ยังอยู่สำหรับรับใช้จำเพาะพระพักตร์ของพระองค์เท่านั้น ถึงผู้ที่ล่วงลับแล้วทำคุณอะไรแก่พระองค์ไม่ได้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอุปถัมภ์ค้ำชูให้ชื่อเสียงคงอยู่เป็นที่เคารพนับถือของชาวชนเป็นอันมากอีกสืบกาลนาน ฉะนี้ก็ไม่เป็นที่อัศจรรย์เลยที่บรรดาอาณาประชาชนทั่วไปได้พากันยินดีถวายชีวิตอุทิศแก่ชาติบ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ เพราะต่างรู้สึกเต็มเปี่ยมอยู่

ในทรวงอกว่า เป็นหรือตายพระองค์คงไม่ทรงลืม คง
ทรงระลึกถึงคุณความดีของตน ๆ อยู่เสมอ ฉะนั้น พระ-
องค์จึงเป็นพระราชาซึ่งทรงชัยชำนะอยู่เสมอมิได้ขาด"

เมื่อพูดดังนี้แล้วก็หมดเวลาท่านราชทูตอำลาพระ-
สงฆ์เบเนดิกตินซึ่งเป็นคณะที่รับหน้าที่เฝ้ารักษาพระอาราม
นั้น แล้วท่านก็เดินดูรอบวัดดูแล้วดูอีกว่าใหญ่โตงามสักปาน
ใด แล้วท่านก็ขึ้นรถตั้งต้นเดินทางใหม่ต่อไป และเย็นวัน
นั้นได้ไปพักแรมคืนอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ แห่งหนึ่งเรียกว่าโบมง

บทที่ ๕๐

ระยะทางจากเมืองแชงต์เดอนิส์
ถึงเมืองอาเมียงส์

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ ราชทูตได้ไปรับประทานอาหาร
กลางวัน ที่ตำบลแห่งหนึ่งเรียกว่า ตีเลียร์ แล้วตอนเย็น
ก็ไปนอนที่ชนบทย่อม ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่า โบน ทั้งสอง
แห่งนี้ชาวเมืองพากันมาต้อนรับราชทูตเป็นขบวนเรียบร้อย
ราวกับขบวนทหารก็ว่าได้ ราชทูตได้ค้างแรมที่นั่นคืนหนึ่ง
ครั้นรุ่งขึ้นมงเซียร์เดอเมนาร์ดผู้พิพากษาได้มาคำนับราช-

ทูต ราชทูตดีใจไม่น้อยเลย เพราะท่านเดอเมนาร์ดคนนี้เป็นญาติอันสนิทของท่านเสนาบดี เดอเชเญอเล ซึ่งเป็นธุระมากกว่าเสนาบดีกระทรวงอื่น ในการที่จะสมานมิตรไมตรีในระหว่างสยามและกรุงฝรั่งเศสให้มีผลสำเร็จ

ในวันเดียวกันคือวันที่ ๑๖ ตุลาคมนั้น ราชทูตได้ไปค้างคืนอยู่ที่เมืองเบรอเตย ซึ่งเป็นเมืองย่อม ๆ ในมณฑลนอร์มังดี เมืองนี้แต่เดิมมาเป็นของอังกฤษ แล้วภายหลังอังกฤษขายให้แก่สมเด็จพระเจ้าฟีลิปโอคัสต์ ก็เลยตกเป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ ราชทูตไปพักอยู่ที่ "ชาโต" ของมงเซียร์เดแซร์โต ซึ่งเป็นลูกเขยของพระนมแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ บ้าน "ชาโต" นั้นราชทูตพอใจมาก ว่าเป็นชาโตอย่างงดงามน่าอยู่จริง ๆ แต่อาศัยเหตุที่ท่านจะพักอยู่นานไม่ได้ ต้องรีบเดินทางต่อไป ท่านจึงได้ออกแต่ในวันนั้นเอง สำหรับไปยังเมืองอาเมียงส์ ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อยู่รายทางที่จะขึ้นไปข้างเหนือ ในเย็นวันนั้นราชทูตได้ถึงเมืองอาเมียงส์ และเวลาท่านไปถึงนั้น บรรดากรมการขุนนางข้าราชการและพลเมืองที่สำคัญ ๆ ต่างได้

ออกมาต้อนรับเป็นขบวนล้วนใส่เสื้อแสงถืออาวุธเป็นวิธีทหารทั้งนั้น พอเหยียบประตูเมืองก็ได้ยินเสียงปืนใหญ่ ๒๐ นัดตามพระราชกำหนดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทำความเคารพต่อคณะราชทูตสยามนั้น

แต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต พวกที่ออกมาต้อนรับนั้นได้เดินเป็นกระบวนแห่แล้วต่างก็กลับเป็นเสร็จการต้อนรับสำหรับวันนั้น แต่รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ กระบวนแห่ได้มารับราชทูตยังที่พัก แล้วได้แห่ท่านไปดูโบสถ์ใหญ่บรรดาพระสงฆ์ทั้งหลายได้ออกมาต้อนรับราชทูตถึงที่ประตูหน้าโบสถ์แล้วได้พาเข้าไปข้างในถึงพระแท่นใหญ่ พอดูอะไรต่ออะไรตามสมควรแก่เวลาแล้ว ราชทูตก็ได้ไปเยี่ยมเยือนท่านสังฆราช ครั้นเยี่ยมท่านสังฆราชเสร็จแล้ว ท่านราชทูตยังติดใจอยากจะดูวัดนั้นอีก เพราะเป็นวัดที่สวยงดงามที่สุดวัดหนึ่งในโลก ท่านก็ขอโอกาสกลับไปชมเป็นพิเศษอีกต่อหนึ่ง แต่เดิมได้ตกลงกันว่าออกจากเมืองอาเมียงส์นั้นจะนำท่านราชทูตตรงไปยังเมืองอาราสซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตัวส์ แต่ทำไม่ได้ตามตกลงนั้น เพราะฤดูนั้นเป็นฤดูหน้าวฝนตกเรื่อย ถนนหนทางเลยกลับกลายเป็น

โคลนเลน เป็นที่หลุมที่ตอนเปรอะเปื้อนจนใช้ไม่ได้ ตก-ลงเปลี่ยนความคิดเดิม แทนที่จะตรงไปเมืองอาราสก็เป็นแต่เพียงไปพักอยู่ที่เมืองดูรดัง ที่เป็นเมืองเล็ก ๆ อยู่ในระหว่าง ๒ เมืองใหญ่ แต่ถึงเป็นเมืองย่อม ๆ ดังนั้นชาวเมืองดูรดังก็ไม่ยอมแพ้ชาวเมืองใหญ่ ๆ ในการต้อนรับราชทูต พอคณะราชทูตมาถึงกองทหารสมัคร คือพลเมืองดูรดังนั้นเองได้ออกมารับราชทูตเป็นขบวนแห่เหมือนที่อื่น และได้ยิงปืนใหญ่ปืนเล็กเสียงสนั่นเป็นการเอิกเกริกเหมือนหนึ่งเมืองมีทหารประจำรักษาอยู่โดยธรรมดา แท้จริงแม้ชาวเมืองจะไม่ทำการรับรองให้ใหญ่โตถึงเพียงนี้ ก็คงไม่มีใครถือเป็นแน่ แต่เมื่อเขามีแก่ใจกระทำให้ถึงขนาดดังนี้ก็ควรได้รับความชมเชยเป็นพิเศษด้วย เพราะเมื่อผู้น้อยทำหน้าที่ของผู้ใหญ่ได้ดีเท่าผู้ใหญ่แล้ว ก็น่าชมผู้น้อยนั้นยิ่งกว่าผู้ใหญ่เสียอีก

เรื่องนี้ได้เกิดขึ้นอีกตามชนบทเล็ก ๆ น้อย ๆ อีกแห่งหนึ่งเรียกว่าซาแบร์ ที่ชนบทนี้นับว่าสุดที่พักคนเดินทางก็ไม่มี มีแต่เพียงโรงม้าสำหรับเปลี่ยนม้าที่ลากรถเมล์เท่านั้น ถึงกระนั้นชาวชนบทนี้ยังได้ช่วยกันจัดการเลี้ยง

โต๊ะราชทูตอย่างสง่าผ่าเผยและเลี้ยงกันในโรงม้านั้นด้วยชา แต่ก็ไม่มีใครอาจรู้ได้ว่าเป็นโรงม้าหรือโรงรับแขก เพราะชาวชนบทได้ตกแต่งประดับประดาจนเปลี่ยนรูปโรงม้าหมด ให้นึกว่าเป็นสโมสรพิเศษของขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่ ไม่มีเค้าเป็นโรงม้าเหลือเลย

บทที่ ๕๑

ราชทูตดำเนินทางไปถึงเมืองอาราส

พอออกจากที่ตำบลเล็กนั้นแล้ว ราชทูตก็มุ่งดำเนินทางตรงไปยังเมืองอาราส ซึ่งเป็นที่ว่าการมณฑลอาร์ตูอาส์ อันตั้งอยู่บนแม่น้ำสการ์ป และเป็นเมืองหน้าศึก มีป้อมคูประตูหอรบครบตามธรรมเนียมพิชัยสงคราม พอราชทูตเกือบจะถึงเมือง มีทหารม้า ๑๒ กองออกมาต้อนรับถึงนอกเมือง ตามทางเข้าเมืองมีพลทหารราบยืนเรียงรายอยู่ตลอดทาง และเมื่อราชทูตเดินผ่านหน้าแถวไป ต่างก็คำนับด้วยเอาปลายหอกลง ส่วนราชทูตก็รับคำนับข้างนี้ข้างโน้นไม่มีเวลาว่างเลย เพราะข้างล่างมีทหารทำวันทยาวุธก็ต้องจำเป็นรับคำนับ ข้างบนตามช่องหน้าต่างก็มีแหม่มเป็นต้น โบกผ้าเช็ดหน้าเป็นที่แสดงการต้อนรับก็ต้องจำเป็น

รับคำนับทางนี้ด้วย เลยต้องแหงน ๆ ก้ม ๆ รับคำนับเขาเรื่อยตลอดหนทางมา

พอรถราชทูตย่างเข้าไปสู่ธรณีประตูเมือง บรรดาพระสงฆ์ตามวัดวาอารามทั้งหลายในเมืองอาราสนั้น ต่างก็ให้ศิษย์ของตน ๆ ขึ้นตีระฆังเล็กใหญ่เสียงออกแซ่สนั่นเอิกเกริกโกลาหล และในโอกาสนั้นระฆังใบใหญ่มหึมา ซึ่งชาวบ้านตังฉายาเรียกกันว่า “ลาชัวเยอส์” (แปลว่า “แม่บันเทิง” ค่าที่ได้แต่จำเพาะต่อเมื่อมีการมหาศุภมงคลซึ่งเป็นที่ยินดีทั่วหน้ากัน) ก็ได้มีผู้ตีให้อุโฆษณาการด้วยกระแสเสียงอันน่าบันเทิงของตน พร้อมกับสรรพสำเนียงเก่งก้างห่างเหง่งแห่งระฆังเล็กใหญ่ทั้งหลายอื่น ๆ ที่มีอยู่ทุกพระอารามในเมืองอาราสนั้น

เมื่อทหารม้าซึ่งออกไปต้อนรับราชทูตนอกเมืองได้นำทางราชทูตมาถึงประตูเมืองแล้ว ทหารกองต่าง ๆ ในเมืองก็ยืนแหวกทางให้กระบวนรถราชทูตผ่านไปตรงกลาง ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงประตูที่พักของท่านราชทูต และที่ประตูนั้นท่านเลอกงต์เดอวิลเนิฟก็กระทำคำนับปราศรัยเชื้อเชิญราชทูตให้ลงจากรถ แล้วนำขึ้นไปถึงห้องที่พัก

ข้างในพร้อมกันกับท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานกรมประจำแขกเมือง แล้วก็ได้ลงมือสนทนาปราศรัยกันในระหว่างเวลาที่คอยพวกกรมการนครา ภิบาล มณฑล อารักขาจะเข้ามาถึง สังที่ราชทูตแสดงความกังวลอยากรู้ทันทีนั้น คือเมืองอาราสจะเป็นเมืองใหญ่โตสักเพียงไหน มีครอบครัวพลเมืองสักเท่าไร มีรูปสัณฐานเป็นอย่างไร

ขณะที่ท่านราชทูตกับท่านเหล่านั้นยังกำลังสนทนากันด้วยเรื่องเมืองอาราสอยู่นั้น ท่านเจ้าอธิการพระอารามของคณะเยซวิต ในเมืองนั้น ได้มาแสดงความเคารพและความขอบพระเดชพระคุณในการที่พระเจ้ากรุงสยามทรงชุบเลี้ยงท่านบาทหลวงเยซวิตคณะของตนด้วยพระมหากรุณาธิคุณอันล้นพ้น ท่านอัครราชทูตตอบว่า "เท่าที่พระองค์ทรงเลี้ยงนั้นยังน้อยนัก พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงชุบเลี้ยงให้มากยิ่งกว่านอกสองเท่าสามเท่า ขอคุณพ่อได้เป็นภาระธุระช่วยชี้แจงอธิบายตามราชประสงค์อันนี้กับหัวหน้าของคณะเยซวิตทั้งหลาย เพื่อท่านจะมิได้มีความรังเกียจและจะได้จัดการเผดียงสงฆ์ใจศรัทธาอื่น ๆ ส่งไปยังเมืองไทยเป็นลำดับต่อ ๆ กันไปเทอญ"

เมื่อปรารภกันถึงเรื่องบาทหลวงอยู่ก็พอดีกรรมการเมืองมาถึงราชทูตกลุกขึ้นจากเก้าอี้ทนั่งแล้วก็แสดงความเคารพตามขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไทยเขา แล้วท่านปาลิซงแต็งกูรต์สมาชิกแห่งมณฑลสภาและสมาชิกผู้แทนคณะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของมณฑลอาร์ตูอาส์ที่ประชุมรัฐสภาใหญ่ในกรุงหลวงก็ได้กล่าวสุนทรพจน์ขึ้นว่า

ท่านราชทูตทั้งหลาย อันว่าเมืองอาราสน์ พลเมืองมีชื่อว่าเป็นคนสัตย์ซื่อถือความจงรักภักดีต่อเจ้านายเหนือตน มีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้นอย่างเต็มเปี่ยมบริบูรณ์ ไม่มีเงาแห่งความดำหนิติเตียนเลยแต่ไหนแต่ไรมา ทรงรับสั่งให้ทำประการใด ก็เป็นอันกระทำประการนั้นจนสุดกำลัง ก็บัดนี้เล่าทรงรับสั่งให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวชนพลเมืองอาราสกระทำการต้อนรับและบำรุงเลี้ยงดูท่านราชทูตสยามอย่างเต็มที่ ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่ยินดีกระทำปฏิสันถารต้อนรับท่านเจ้าคุณด้วยเต็มความสามารถอย่างไรได้ แต่ข้าพเจ้ามิเกรงว่าแม้จะต้อนรับให้สุดความสามารถของข้าพเจ้าทั้งหลาย ก็ยังหาได้เพียงพอกับเกียรติยศและบุญบารมีของเจ้าคุณราชทูตทั้งหลายไม่ และ

สำมะหาอะไรกับบุญบารมีของพระมหากษัตราธิราชทั้งสอง พระนครซึ่งเป็นต้นเหตุให้เจ้าคุณและข้าพเจ้าได้มีโอกาสอันประเสริฐที่จะพบปะซึ่งกันและกันในกาลบัดนี้เล่า ถึงจะพากเพียรจนสุดกำลังก็คงรับรองไม่สมพระเกียรติยศของพระมหากษัตราธิราชทั้งสองพระนครเป็นแน่ แต่กระนั้นก็ดีข้าพเจ้าทั้งหลายยินดีแสดงความเคารพนับถือต่อท่านเจ้าคุณจนสุดความสามารถ จะบกพร่องประการใดก็แล้วแต่เจ้าคุณจะมีความเมตตากรุณาแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายข้างหนึ่ง และแล้วแต่ทั้งสองพระมหากษัตริย์จะทรงพระเมตตาอีกข้างหนึ่ง

อันว่าพระบารมีของพระมหากษัตริย์ฝ่ายประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏอยู่ชัดดุจเดียวกับพระคุณานุคุณของพระอาทิตย์ซึ่งพระองค์ทรงเลือกเป็นศุภนิมิตเครื่องหมายแห่งพระเดชานุภาพของพระองค์กล่าวคือ ทรงแผ่พระคุณแก่คนทั่วไปไม่เลือกหน้า ให้ต่างอุ่นอกอุ่นใจเกิดผลเกิดประโยชน์อันสมควรแก่ชีวิตแห่งตน ทรงแผ่พระรัศมีให้รุ่งโรจน์ชัชวาลทั่วขอบจักรวาล ทรงแผดแสงกล้าให้อริราชศัตรูหมู่ไพรีทั้งหลายสยดสยอง พระเดชานุภาพทั่ว

ทุกหมู่เหล่า สมควรอย่างยิ่งที่พระองค์ได้ทรงเลือกหาดวงทินกรมาเป็นศุภนิมิตเครื่องหมายสำหรับพระองค์

ฝ่ายข้างพระเจ้าแผ่นดินสยามเล่า พระองค์ก็กอบด้วยพระญาณวิถีอันสุขุมคัมภีรภาพเป็นมหัศจรรย์ดุจเดียวกัน ด้วยว่าถึงแม้นพระองค์ทรงสถิตอยู่ในประเทศห่างไกลจนสุดโลกข้างบูรพทิศนี้ก็ดี พระองค์ยังทรงสอดส่องเล็งแลเห็นในพระอภินิหารของพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสถึงกับทรงส่งบรรดาเจ้าคุณทั้งหลายให้มาเชยชมพระบารมีต่างพระเนตรพระกรรณ ส่วนเจ้าคุณทั้งหลายเล่าในทุกวันนี้ถ้าจะเปรียบก็คล้ายกับสมเด็จพระราชินีแห่งประเทศสะบาในสมัยโบราณซึ่งเมื่อได้ทรงสดับข่าวเล่าลือพระเกียรติคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราชเจ้าแล้ว ก็ได้เสด็จมาเยี่ยมเยือนสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราช จนถึงที่พระนครหลวงด้วยพระองค์เอง เพื่อจะใคร่ทรงทราบว่าคำเล่าลือนั้นจะมีมูลแห่งความจริงสักเท่าใด ครั้นได้มาแลเห็นด้วยพระองค์เองเข้าฉะนี้แล้ว ก็กลับทรงประหลาดพระทัยโดยที่คำเล่าลือนั้นยังบกพร่องกว่าพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก พระองค์ราชินีได้แต่ทรงเปล่งพระอุทาน

วาจาว่า "เดิมเมื่อได้ยินใครต่อใครสรรเสริญพระบารมีคุณของสมเด็จพระเจ้าสะโลมนมหาราช ว่าพระองค์ทรงพระเกียรติคุณประเสริฐเหลือล้น ข้าพเจ้ายังเคลือบแคลงสงสัยอยู่แต่ครั้นมาได้ยินกับหูรู้กับตาเข้าเองสิ กลับรู้สึกว่าคำเล่าลือกันมาแต่เดิมนั้นยังไม่พอเพียงกับพระเกียรติคุณที่เป็นจริงเสียอีก ที่จริงพระเกียรติคุณของพระเจ้าสะโลมนมหาราชมากเหลือล้นพ้นที่จะสรรเสริญให้สิ้นสุดได้"

สมัยเดียวนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ก็ควรนับว่าเป็นพระเจ้าสะโลมนมาสมภพอีกคราวหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงมีความหวังใจเป็นอันมั่นคงว่าเมื่อเจ้าคุณได้ชมเชยบุญบารมีของพระองค์ซึ่งมีปรากฏประจักษ์อยู่เฉพาะหน้าเจ้าคุณในประเทศฝรั่งเศสนี้ เช่นที่พระราชวังต่าง ๆ ของพระองค์ ที่กระทรวงทหารบกทหารเรือของพระองค์ที่ประเทศราชต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้รวบรวมกับประเทศของพระองค์ที่เมืองหน้าศึกต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ทรงสถาปนาให้เป็นเมืองมั่นคงถาวรไม่กลัวเกรงอริราชไพรี ที่พระกิริยาอาการของพระองค์อยู่ทุกเมื่อแล้ว บรรดาท่านเจ้าคุณ

ทูตานุทูตทั้งหลายทั้งปวงคงรู้สึกในใจประดุจหนึ่งพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบาว่าคำเล่าลือสรรเสริญพระบารมีของพระองค์ยังหาบริบูรณ์ไม่ ตูยังบกพร่องกว่าความเป็นจริงแท้อีกมากมายนัก ถึงคำเล่าลือจะสรรเสริญพระองค์เท่าใด เกียรติคุณของพระองค์ที่ควรจะสรรเสริญให้ยิ่งกว่านี้ยังมีอีกเป็นอันมาก ถ้าใครมิได้เห็นด้วยนัยน์ตาตนเองแล้วก็เป็นเหลือวิสัยที่จะเชื่อถือว่าเป็นจริงได้ แต่ครั้นได้มาแลเห็นเหมือนเจ้าคุณทั้งหลายแล้วไซร้ จึงเป็นอันเชื่อแน่อยู่ทุกคำและยังกลับซ้ำรู้สึกว่าคำเยินยอยศเกียรติของพระองค์ซึ่งลือไปในนานาประเทศยังหย่อนจากความเป็นจริงอีกมาก เป็นโชคอันประเสริฐของเจ้าคุณราชทูตที่ได้มีโอกาสมาชมเชยพระบารมีด้วยนัยน์ตาเช่นนี้ และข้าพเจ้าทั้งหลายขอรวมน้ำใจยินดีของข้าพเจ้ากับความยินดีของเจ้าคุณด้วย”

เมื่อท่านปาลิซงแด็งกูรต์ ได้กล่าวคำต้อนรับฉะนี้แล้ว เจ้าคุณอัครราชทูตได้ตอบแทนคณะราชทูตทั้งหลายว่า “โอกาสนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกขอบใจท่านเป็นอย่างยิ่งซึ่งท่านชวนให้ข้าพเจ้าทั้งหลายชาวสยามนี้ชมเชยพระราช-

กฤษฎาภินิหารบุญบารมีของสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ข้าพเจ้าขอแถลงให้ท่านทราบว่า แท้จริงพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงรู้สึกและทรงชมเชยมานมนานแล้ว พระองค์มีพระราชประสงค์มานานแล้วว่า จะกระทำดุจเดียวกับพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบาได้กระทำต่อองค์สมเด็จพระราชาสะโลมน หากว่ากระทำให้สำเร็จสมตามพระราชประสงค์ไม่ได้ด้วยอุปสรรคหลายประการ แต่เมื่อพระองค์เสด็จมาไม่ได้ด้วยพระองค์เองแล้ว พระองค์จึงทรงเลือกตั้งข้าราชการชั้นสูงมาแทนพระองค์เมื่อปีกลาย แต่ก็หาได้ถึงเมืองฝรั่งเศสไม่ เข้าใจว่าเป็นอันตรายเสียกลางทางในทะเลแถบแอฟริกาใต้ แต่กระนั้นพระองค์ก็ยังไม่สิ้นความมุ่งหมายในพระราชหฤทัย ยังซ้ำทรงเลือกตั้งข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาคนไทยซึ่งอยู่ในที่นี้ให้เข้ามาชมเชยพระบารมีแทนคณะทูตานุทูตชุดก่อนนั้น แต่หาใช่ส่งมาจำเพาะเพื่อจะทำไมตรีการค้าขายในระหว่างกันและกันไม่ พระราชประสงค์ซึ่งเป็นส่วนสำคัญก็เพื่อจะให้มาพึงเกียรติ-ศักดิ์เกียรติคุณของพระองค์ว่ามากน้อยถึงเพียงไหน เพื่อจะได้นำไปกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบเป็นรายละเอียด

ทุกอย่างทุกประการ พระองค์ทรงพระประสงค์อยู่อย่างเดียว คือทรงปรารถนาอยากกระทำความมิตรไมตรีภาพในระหว่างพระองค์และองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินประเทศฝรั่งเศสได้สนิทสนมขึ้นเท่านั้น”

คำตอบของเจ้าคุณอัครราชทูตนี้เป็นพยานให้คนในที่ประชุมนั้นรู้เห็นว่า ถึงท่านเป็นคนไทยมาแต่เมืองไกล ภาษาฝรั่งเศสท่านพึงออกพอรู้พอเข้าใจเป็นแน่ ถ้าหาไม่ที่ไหนท่านจะเปรียบการมาเยี่ยมเยือนของพระนางราชินีแห่งเมืองสะบากับการมาเมืองฝรั่งเศสของท่านได้สนิทสนมดี ให้เป็นที่เข้าใจว่าท่านหาได้มาเพื่อการค้าขายอย่างธรรมดาราชทูตในเมืองอื่นไม่ ท่านมาเหมือนพระนางเจ้าราชินีเมืองสะบานั้น สำหรับจะได้รู้จะได้เห็นของน่ารู้น่าเห็นเท่านั้น

พอกรมการออกจากที่ประชุม เมื่อเสร็จกิจธุระคำนับรับรองท่านราชทูตแล้ว ท่านกงต์เดอวิลเนิฟซึ่งเหลืออยู่คนเดียวเป็นคนสุดท้าย ได้มาอำลาท่านราชทูตตามธรรมเนียม และก่อนที่ท่านจะออกไปท่านได้กล่าวกับเจ้าคุณราชทูตว่า “ธรรมเนียมเมืองที่มีทหารอยู่ประจำ ย่อมมี

อาณัติสัญญากันอย่างสั้น ๆ สำหรับเมื่อพบปะกันที่ไหนจะได้ใช้ไต่ถามกันให้รู้ว่าเป็นทหารชาติเดียวกันหาใช่ศัตรูไม่ เพราะถ้าเป็นศัตรูแล้วก็ไม่รู้คำอาณัติสัญญา ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้ศัตรูปลอมเข้ามาในเมืองได้โดยไม่มีใครรู้ตัว และเพื่อจะมิให้คำอาณัตินั้นขัดไปจนรั่วรู้ถึงคนอื่นซึ่งเผอิญอาจได้ยินจึงมีธรรมเนียมต้องเปลี่ยนคำอาณัตินั้นทุก ๆ วันมิได้ขาด วันนี้เจ้าคุณราชทูตก็เข้ามาอยู่ในเมืองอาราสซึ่งเป็นเมืองทหารสำคัญ คำอาณัติก็ต้องเลือกหาทุกวัน เพราะเหตุฉะนี้ขอเชิญเจ้าคุณจงโปรดเลือกคิดคำอาณัติสัญญาไว้สักคำหนึ่งเถิด เพื่อเป็นศุภมงคลโชคดีแก่หมู่ทหารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เชื่อว่าคำที่เจ้าคุณจะออกให้ทหารเมืองอาราสนี้คงเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ขลังที่สุดเป็นแน่ เพราะอาศัยพระบารมีของพระเจ้าแผ่นดินทั้งสองพระนครเป็นร่มโพธิ์ทองกันกางอยู่

ขณะนั้นเจ้าคุณอัครราชทูตกำลังรำพึงถึงเหตุอันเหมาะสำหรับคิดคำอาณัติทหารนั้น ก็มาระลึกถึงความมั่นคงของเมืองอาราสซึ่งเป็นเมืองแข็งแรงอย่างยิ่ง เจ้าคุณราชทูตก็เลยให้คำอาณัติสำหรับคืนนั้นว่า "Qui m'attaque

se perd" (กีมะต้ากเซอแปร์ด์) แปลว่าใครมาสู้ต้องแพ้ไปเอง พออำลากันเสร็จสรรพแล้ว ท่านกงต์เดอวิลเนิฟก็ออกไป

ส่วนท่านราชทูตนั้น รุ่งขึ้นวันหน้าท่านก็มิได้ออกไปเที่ยวที่ไหนเลย ท่านอยู่ยังที่พักทั้งวัน คอยรับรองท่านผู้หลักผู้ใหญ่ซึ่งออกมาเยี่ยมเยือนเป็นต้นว่าท่านกงต์เดอวิล-เนิฟซึ่งเป็นข้าหลวงพิเศษของพระเจ้าแผ่นดินในมณฑลอาร์ตูอาส์ นายบิสเตส์ผู้บังคับการทหารในเมืองอาราส กับบรรดานายทหารและข้าราชการพลเรือนและขุนนางเป็นอันมาก

เย็นวันนั้นเจ้าหน้าที่ได้เชิญท่านราชทูตไปฟังดนตรีสังคีตพิเศษซึ่งได้เคยแสดงต่อหน้าพระที่นั่งที่เมืองโซซ์เมื่อพระองค์ได้เสด็จมาในงานของเจ้าคุณเซเญอแล เสนาบดีผู้ใหญ่ เจ้าคุณราชทูตก็ยินดีรับคำเชื้อเชิญ และถึงเวลาท่านกับขุนนางไทยอื่น ๆ ก็ได้พากันไปฟังดูเป็นที่พอใจในสำเนียงเสียงดนตรีคืนวันนั้นอย่างยิ่ง ร่ำคาญอยู่อย่างเดียวที่มีคนไปดูฟังกันมากมาย เพราะต่างไม่จำเพาะแต่

อยากฟังดนตรี อยากชมราชทูตของพระเจ้ากรุงสยามด้วย พอหมดการแสดงดนตรีท่านราชทูตก็กลับไปยังที่พัก

ในขณะนั้น นายทหารเดอบิสเซส์ ซึ่งเป็นผู้บังคับการทหารในเมืองนั้น ก็นำแผนที่เมืองอาราสมาให้ท่านราชทูตให้สมความปรารถนาที่ท่านได้แสดงเมื่อแรกเข้ามาถึงในเมืองเมื่อคืนวันก่อน ท่านราชทูตรับแผนที่ดูพลางแล้วถามพลางอย่างคนที่รู้อยู่แล้ว ในขบวนรักษาเมืองตามตำราพิชัยสงคราม ก่อนที่ท่านผู้บังคับการทหารจะลากลับไปท่านก็ขอคำอาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันหน้าอีก เจ้าคุณราชทูตระลึกถึงความกล้าหาญของพลเมืองอาราสเคยแสดงมาหลายครั้งหลายหนในคราวที่คับขันที่สุด ท่านเลยเอาความกล้าหาญนั้นเป็นเกณฑ์แห่งคำอาณัติว่า "Actions éclatantes" (อักชียงเอกลาตังต์) แปลว่า "กิจแกล้วกล้า" พอได้คำอาณัติสมประสงค์แล้วท่านผู้บังคับการจะลุกออกไป แต่เจ้าคุณราชทูตทักถามก่อนไปว่า "นี่แน่ะท่านผู้บังคับการ ท่านเป็นฝรั่งเศสแน่หรือ" ท่านผู้บังคับการตอบว่า "ข้าพเจ้าเป็นฝรั่งเศสแน่ซิครับ ทำไมเจ้าคุณยังสงสัยอยู่หรือ เอ้ามิฉะนั้นที่ไหนพระบาทสมเด็จพระเจ้า–

อยู่หัวจะทรงมอบหน้าที่รักษาเมืองหน้าศึกอย่างเมืองอาราส นี่เล่า" ท่านราชทูตพูดต่อไปว่า "ที่ข้าพเจ้าถามเช่นนี้ มิใช่เพราะเรื่องอื่น เป็นเพราะหน้าตาหนวดเคราเผ้าผมของท่านแทนที่จะมีลักษณะรูปและสีเหมือนชาวฝรั่งเศสอื่น ๆ ที่เคยเห็น ก็กลับไปมีลักษณะเหมือนคนไทยในเมืองสยามแทบทุกอย่าง จึงได้ถามดู" เมื่อได้ทราบความดังนั้น ท่านผู้บังคับการตอบว่า "ที่เจ้าคุณพูดมานี้เป็นที่ถูกใจข้าพเจ้ามาก และหากข้าพเจ้ามิได้เกิดมามีสัญชาติเป็นฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้าใคร่ได้เกิดมีสัญชาติเป็นคนไทยเหมือนเจ้าคุณด้วย เพราะรู้สึกว่าจะเป็นเกียรติยศมิใช่น้อย" พอพูดดังนี้แล้วต่างก็ลากลับไป

บทที่ ๕๒

ท่านราชทูตดำเนินทางตามมณฑลฝ่ายเหนือต่อไป

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๑ เดือนตุลาคม ราชทูตสยามออกจากเมืองอาราสขึ้นรถม้าเวลาเช้า ๘ นาฬิกา มีผู้คนมาส่งเหมือนขาเข้าเมือง มีทหารรักษาหน้าที่ตามทางที่จะ

ออกไปเหมือนกัน ตามวัดวาอารามก็ดีระฆัง ตามบ้อม ก็ยิงบันสลุตส่งเหมือนกับที่เคยทำเมื่อรับไม่มีผิด ตอนกลางวันวันนั้นท่านราชทูตไปกินข้าวที่ชนบทย่อม ๆ แห่งหนึ่ง ครึ่งทางจากเมืองอาราสไปเมืองเบทีนเรียกว่า แอ็ส ตอนเย็นวันนั้นก็ถึงเมืองเบทีน ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกมีบ้อมคูประตูหอรบพร้อมสรรพเหมือนเมืองหน้าศึก และเป็นเมืองอยู่ในมณฑลอาร์ตูอาส์อย่างเดียวกับเมืองอาราสเหมือนกัน มีแม่น้ำเล็ก ๆ ผ่านกลางเมืองเรียกว่าแม่น้ำเบียด เมืองเบทีนนี้เดิมทหารฝรั่งเศสได้จากสเปนเมื่อ ค.ศ. ๑๖๔๕ และเมื่อพระเจ้าแผ่นดินสเปนกับพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสได้ทำหนังสือสัญญาสันติภาพในระหว่าง ๒ ประเทศซึ่งเรียกว่าสัญญาแดบีเรเนส์เมื่อ ค.ศ. ๑๖๕๙ พระเจ้าแผ่นดินสเปนยอมยกให้เป็นสิทธิขาดของเมืองฝรั่งเศสต่อไป

รุ่งขึ้นวันที่ ๒๒ ราชทูตออกไปยังเมืองแอร์ในมณฑลอาร์ตูอาส์อีก แต่เป็นเมืองใกล้เขตแดนมณฑลฟลังดร์ เมืองเล็กนี้เป็นเมืองสำคัญมากในเชิงพิชัยสงคราม ทั้งสำคัญเพราะถนนหนทางกว้างขวางเรียบร้อยมาก ทั้งวัดวาอารามโบราณแน่นหนาและสวยมากด้วยผิดกว่าธรรมดาเมืองเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งปวง

ก่อนที่จะถึงเมืองแอร์น์ กองทหารก็ได้ออกมาต้อนรับราชทูตเหมือนที่อื่น และเมื่อผู้บังคับการทหารนั้นได้แลเห็นรถราชทูตก็ได้ลงจากหลังม้าเพื่อคำนับราชทูต พอสนทนากันหน่อยหนึ่งกระบวนก็ออกเดินเข้าในเมืองต่อไป มีทหารกระทำวันทยาวุธทั้งสองข้างทาง พลเมืองคำนับและโห่ร้อง กรรมการเมืองก็ออกมาต้อนรับและพาไปยังที่พักเหมือนเช่นเมืองที่ท่านเคยผ่านไป

พอสนทนายังที่พักเสร็จหมดแล้ว ท่านผู้บังคับการขอคำอาณัติสัญญาจากท่านราชทูตตามเคยทุกเมืองที่มีทหาร ท่านราชทูตก็เลือกเฟ้นคำอาณัติที่เหมาะกับภูมิประเทศนั้นว่า "Bien attaqué, mieux défendu" (เบียงอะตะเก, มิอีช์เดฟังดือ) แปลว่า "เขาเก่งรุก เราเก่งไล่" ที่ท่านราชทูตเลือกคำนี้เพื่อเป็นเกียรติยศกับท่านผู้บังคับการเองซึ่งมารับหน้าที่รักษาเมืองนี้ เมื่อพวกราชศัตรูแวดล้อมเกือบได้แล้ว แต่พอได้มาอยู่บังคับการไม่นานพวกศัตรูที่ได้เปรียบอยู่แต่ก่อนกลับพ่ายแพ้ต้องทิ้งเมืองหนีเอาตัวรอดในไม่สู้ทันนาน

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านราชทูตกับท่านผู้บังคับการทหารได้พากันไปดูป้อม ชื่อป้อมแซงต์ฟรังซัวส์ ซึ่งเป็นป้อมสำคัญและเข้าที่น่าดูด้วย เมื่อราชทูตเข้าไปที่ป้อมพวกทหารบีนใหญ่ยิงบีนกันเสียงสนั่น ส่วนพลทหารก็ยืนเป็นแถวรับ ป้อมนี้มีแปลกกว่าป้อมอื่นคือรอบข้างเป็นคู ถ้าถึงคราวคับขันแล้วคูนี้กลับเป็นแม่น้ำลำคลองก็ได้ทันที เพราะมีประตูน้ำไหลเข้าในคูนั้นได้ทุกทาง ท่านราชทูตเห็นป้อมคูชื่นชมนักชอบใจว่า "เหมาะสำหรับประเทศไทยนัก ประเทศไทยนี้หาตำบลน้ำท่วมคูเมืองได้ง่าย แต่จะระบายน้ำให้คูแห้งตามชอบใจนี้ยาก นี้บัดเดี๋ยวแห้งเป็นถนน บัดเดี๋ยวน้ำไหลเป็นแม่น้ำ ดีจริง"

เมื่อดูป้อมต่าง ๆ รอบเมืองแล้ว ท่านผู้บังคับการได้พาไปดูเมืองเอง แต่ไม่ว่าไปที่ไหนตำบลไหนในเมืองนี้ล้วนแต่พบคนงานกำลังสร้างอะไรต่ออะไรเสมอ ท่านราชทูตเลยพูดขึ้นว่า "เราเที่ยวดูเมืองต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงดีได้ไม่ว่าที่ไหน ดูมีแต่คนทำงานสร้างป้อมคูประตูหอรบทั้งนั้น ชวนให้นึกว่าพระองค์ได้แคนดินมากน้อยเท่าไร ก็จะทรงเปลี่ยนแปลงให้เป็น

บ้อมเสียหมดทรัพย์สมบัติและวิริยะความเพียร ของพระองค์ดูช่างไม่มีที่สิ้นสุดลงที่ตรงไหนเสียจริง ๆ"

เย็นวันนั้นท่านผู้บังคับการถามคำอาณัติตามธรรมเนียม และราชทูตยังกำลังผันเรื่องบ้อมมีคูรอบอยู่ ก็เอาเกียรติคุณของบ้อมชนิดนั้นมาตั้งเป็นคำอาณัติว่า "Mavaleur est comme aux Indes" (มาวาเลอร์ แอส์ต์ กอมม์ โอซ์ แซงด์) เข้าใจเป็นหมายความว่า "ใช้ได้ทั้งฝรั่งทั้งไทย"

ราชทูตอยู่ที่เมืองแอร์นั้นจนถึงวันที่ ๒๔ ท่านได้ดูอะไรที่นั้นท่านได้ชอบใจอย่างไร พลเมืองได้เป็นที่พอใจอย่างไร ทหารรับรองราชทูตอย่างไร ข้าพเจ้าของดไม่กล่าวเลย ให้ท่านผู้อ่านเดาเอง เพราะก่อน ๆ เคยเป็นมาอย่างไรในเมืองอื่น การก็ได้ดำเนินเป็นแบบน่าชมอย่างเดียวกันไม่มีผิด พอท่านผู้อ่านรู้ว่าราชทูตไปเที่ยวดูเท่านี้ก็อาจเข้าใจว่าท่านไปดูอะไรมาอยู่แล้ว เพราะสิ่งใดที่น่าดูมีอยู่ในเมืองนั้นเท่าไร (ท่านผู้อ่านซึ่งเป็นฝรั่งเศสก็ย่อมรู้ดีบ้างอยู่แล้ว) ท่านก็ได้ไปดูหมดให้สมกับความประสงค์ของท่านที่อยากดูอยากเห็น

วันที่ ๒๔ ท่านราชทูตไปนอนพักอยู่ที่เมืองแชงต์โอแมร์ในมณฑลอาร์ตูอาส์ เมืองแชงต์โอแมร์นี้ข้างหนึ่งเป็นเนิน เป็นเครื่องบ้องกันอยู่ในตัว แต่อีกข้างหนึ่งเป็นบึงมีน้ำนองอยู่เสมอ เดิมท่านสังฆราชแห่งเมืองเทรูอานเป็นคนคิดสร้างขึ้นเป็นเมือง เมื่อคริสตศก ๖๖๐ แล้วต่อมาเมื่อคริสตศก ๘๘๐ ท่านเจ้าอธิการฟุก ผู้ครองพระอารามเดอแชงต์แบร์แตง ก็ได้เริ่มการสร้างกำแพงล้อมแต่ทำไม่สำเร็จ ต่อมาเมื่อคริสตศก ๙๐๒ ท่านกงต์เดอฟลังดร์ ซึ่งมีนามว่าโบดวงที่ ๒ และมีฉายาว่า "ท่านกงต์ศีรษะล้าน" ก็สร้างกำแพงเมืองสำเร็จรอบหมดทั้งเมือง ครั้นนานต่อมาเมื่อคริสตศก ๑๖๗๗ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ สมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้าของพระองค์ได้ชัยชนะแก่อริราชศัตรูที่เมืองกาแซล เมืองแชงต์โอแมร์ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของแว่นแคว้นนั้น ก็เลยตกเป็นสิทธิแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ อีกด้วย

การรับรองที่เมืองนี้ก็เป็นที่พอใจของท่านราชทูตเหมือนกับที่เมืองอื่นเหมือนกัน และคำอาณัติที่ท่านเลือกให้สำหรับคืนที่ท่านอยู่ที่นั้น คือคำนี้ "A l' action on connait

le sang" (อาลักซียง อง กอแนต์ เลอ ซัง) แปลว่า" สำเนียงบอกภาษากิริยาบอกสกุล" แต่ถ้าจะหันเข้าหาความตามศัพท์ฝรั่งแล้วแปลว่า "กิจการบอกสายโลหิต" คือกิจการกล้าทำสำเร็จได้แต่ผู้ที่มีสายโลหิตอันแกล้วกล้ามาแต่เดิม ทั้งนี้เพื่อยกย่องสรรเสริญพระเกียรติยศและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระอนุชาธิราช คราวที่พระองค์ทรงชนะศัตรูที่เมืองกาแซล ซึ่งเป็นต้นเหตุให้เมืองแซงต์โอแมร์นั้นตกมาอยู่ในอำนาจประเทศฝรั่งเศส เมื่อท่านราชทูตให้คำอาณัตินั้นท่านยังชักกล่าวชมเชยสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นอเนกประการ ว่า "คำอาณัตินั้นๆ เพียงเท่านี้ไม่เพียงพอที่จะจุคุณความดีของพระองค์ เพราะพระองค์มิจำเพาะแต่ทรงพระคุณแกล้วกล้าอย่างเดียว พระองค์ทรงพระเมตตาคุณ ทรงพระอากัปกิริยาคุณอันละมุนละม่อมน่าจงรักภักดียิ่ง และเป็นดังนี้ด้วยสรรพคุณสมบัติซึ่งพระองค์มีอยู่บริบูรณ์ในดวงพระหฤทัยของพระองค์ ข้าพเจ้ายังจำได้แม่นเพราะได้เห็นปรากฏแก่ตาข้าพเจ้าคราวที่ข้าพเจ้าได้เข้าไปเฝ้าพระองค์นั้น

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตนั่งรับประทานอาหารได้มีนางผู้ดีมาคอยดูท่านราชทูตกินข้าวยิ่งกว่าทุกที กำลังกินข้าวก็

มีมโหรีดนตรีพร้อมครั้นกินข้าวเสร็จแล้วก็ได้มีการเต้นรำเป็นเกียรติยศต่อท่านราชทูตนั้น

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสังฆราชสองพระองค์ คือพระสังฆราชเมืองแซงต์โอแมร์นั้นเอง และท่านสังฆราชเมืองอิปร์ก็ได้มาเยี่ยมเยียนราชทูต ราชทูตดีใจเหลือที่จะกล่าวที่ท่านผู้น่าเคารพยิ่งอย่างท่านสังฆราชสองพระองค์นี้ยังอุตส่าห์ออกมาเยี่ยมท่านถึงที่พัก นอกจากท่านสังฆราชนี้ ไม่ว่าผู้ใหญ่มีหลักฐานอยู่ในเมืองแซงต์โอแมร์มีอยู่เท่าไร ก็ควรนับได้ว่าได้ออกมาเยี่ยมท่านราชทูตยังที่พักนั้นแทบทุกคนไม่มีเว้น

ครั้นรับเยี่ยมเสร็จแล้วเจ้าพนักงานผู้ประจำรับใช้ราชทูตก็ได้ชวนท่านราชทูตออกไปดูวัดคาเตดราลของท่านสังฆราชผู้มาเยี่ยมเยียนนั้น ท่านราชทูตจึงถามว่า "เป็นวัดสวยไหม" "ไม่สู้สวยกี่มากน้อย" ท่านเจ้าพนักงานตอบ "เพราะเป็นวัดสร้างครั้งโบราณกาลนานมาแล้ว"

"ท่านสังฆราชที่ออกมาเยี่ยมเรานี้จะอยู่ที่วัดด้วยหรือไม่" ท่านราชทูตซัก

"เห็นทีจะอยู่เป็นแน่ ถ้าท่านรู้ว่าเจ้าคุณไป ท่านคงไปด้วย"

"อ้อ ถ้าอย่างนั้นดีแล้ว ท่านอยู่วัดก็สวย ถึงแม้จะโบราณคร่ำคร่าสักเท่าใด ถ้าท่านอยู่ด้วยละก็เป็นแห่งที่ควรไปดู"

ที่จริงราชทูตทั้งหลายก็ไปและไม่จำเพาะแต่องค์พระสังฆราชออกมาอยู่ต้อนรับเท่านั้น พระสงฆ์อันดับซึ่งประจำอยู่โบสถ์นั้น ก็ออกมาต้อนรับอยู่ด้วยกันพร้อม ไม่มีขาดสักองค์เดียว

ครั้นออกจากวัดท่านสังฆราชแล้ว ท่านราชทูตได้ไปดูพระอารามใหญ่อีกแห่งหนึ่ง เรียกว่าพระอารามเดอ-แซงต์แบร์แตง เมื่อท่านราชทูตเห็นพระอารามนั้นท่านก็แสดงความพิศวงว่า "แหมวัดนี้ใหญ่จริง" ที่ท่านราชทูตแสดงความพิศวงนี้ มิใช่การแปลกอะไรมิได้ เพราะเป็นความจริง วัดวาอารามที่จะมีขนาดใหญ่กว้างเท่าพระอารามนี้ไม่ว่าที่ไหนก็ย่อมเป็นของหายากนัก นอกจากวัดนี้ท่านราชทูตได้ออกไปดูข้าวของในเมืองตามเคย ครั้นพอท่านกลับถึงที่พักก็มีผู้หลักผู้ใหญ่ทุกตำแหน่งที่มีอยู่ในเมืองนั้น

ได้พากันออกมาเยี่ยมท่าน การเลี้ยงดูราชทูตก็เป็นไปตามระเบียบธรรมดา คือมีนางผู้ดีมานั่งดูด้วยเป็นอันมาก วันต่อไปคณะบาทหลวงเยซวิตในเมืองนั้นก็ได้เชิญท่านไปรับเลี้ยงที่พระอารามเหมือนที่เคยทำในเมืองอื่น

เย็นวันนั้นเมื่อท่านผู้บังคับการทหารมาขอคำอาณัติซึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมเนียมแล้วไม่ว่าพักที่ไหน ท่านราชทูตเป็นต้องคิดออกให้เสมอ ท่านราชทูตออกคำอาณัติว่า „Magnifique en tout.” (มาญีฟีก อังตูต์) แปลว่างามอัศจรรย์หมด เหตุซึ่งบันดาลให้คำนี้มาถูกเลือกเป็นคำอาณัติได้ก็เพราะราชทูตรู้สึกว่า การรับรองของท่านรูส์เซต์ผู้บังคับการอยู่ในเมืองนั้น ไม่ว่าทำอะไรอันเกี่ยวกับการรับรองราชทูตมีเลี้ยงอาหารเป็นต้น ก็จัดการอย่างงามอัศจรรย์ใจทุกอย่างทุกประการ เพราะฉะนั้นบรรดาคนที่ได้เห็นการรับรองท่านเมื่อได้ทราบคำอาณัติสัญญาของท่านราชทูตจึงไม่ต้องคิดนานนัก พอได้ยินก็รู้สึกได้ทันทีว่าเป็นเพราะเหตุใด ท่านราชทูตจึงได้สรรเอาคำชนิดนี้มาตั้งเป็นคำอาณัติ

พอดูเมืองเสร็จแล้ว รุ่งขึ้นคณะราชทูตก็ลาออกจากเมืองนั้นดำเนินทางต่อไปอีก ตอนออกจากเมืองก็มีพวกทหารแห่แหน ส่งเหมือนกับต้อนรับเมื่อขาเข้าเหมือนกัน

บทที่ ๕๓

ราชทูตเยี่ยมเมืองกาแลส์

วันที่ราชทูตออกจากเมืองแซงต์โอแมร์นั้น ท่านได้ไปพักและกินกลางวันที่เมืองย่อม ๆ ชื่อเรอคูชซึ่งอยู่ตามทางไปเมืองท่าสำคัญเมืองหนึ่ง ซึ่งท่านราชทูตมุ่งจะไปต่อเรียกว่าเมืองกาแลส์เมืองนี้เป็นเมืองท่าอันสำคัญสำหรับจะเชื่อมเขตแดนเมืองอังกฤษให้ติดต่อกับประเทศฝรั่งเศสทางทะเลฝ่ายเหนือ เมืองกาแลส์นี้เป็นเมืองที่งดงาม ถนนหนทางเรียบร้อยมาก มีผู้คนแน่นหนาทั้งตึกรามที่งาม ๆ ก็มีมาก

เมืองกาแลส์นี้ แต่ไหนแต่ไรมาเป็นเมืองท่าอันแข็งแรงของประเทศฝรั่งเศส ฝรั่งเศสหวงแหนมาก แต่ถึงกระนั้น เมื่อปีคริสศักราช ๑๓๔๗ พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษทรงพระนามว่า พระเจ้าเอ็ดเวอร์ดที่ ๓ ก็ได้ให้กอง

ทัพมาล้อมเมืองกาแลสั่นไว้ตั้งปี เมืองกาแลก็ยังไม่ยอม
แพ้แก่อังกฤษ แต่นานไปเสบียงอาหารขัดสนลงผู้คนตาย
ลงทุกวันค่าที่อดอาหารไม่มีอะไรจะกิน เจ้าเมืองเห็นจะสู้
ต่อไปอีกไม่ได้ก็ออกมาเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวอร์ด ยอมอ่อนน้อม
ให้อังกฤษเข้าเมืองได้ แต่อาศัยเหตุที่อังกฤษต้องล้อมเมือง
อยู่ช้านานเสียสินทรัพย์และผู้คนเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่น-
ดินอังกฤษก็ยังไม่หาย พระพิโรธ ตำรัสสั่งว่าจะเผาเมือง
ให้พินาศและจะจับพลเมืองทั้งสิ้นมาฆ่าเสีย เจ้าเมืองทูล
วิงวอนแล้ววิงวอนเล่าว่าจะยกเมืองให้ ขอแต่พลเมืองอย่า
ให้เป็นอันตราย ถ้าพระองค์ไม่ทรงพอ พระทัยเลยเป็น
พลเมืองของพระองค์ เพราะเขาเป็นฝรั่งเศสชาติศัตรู เจ้า
เมืองยังรับว่าจะอพยพครอบครัว ไปในเขตแดนฝรั่งเศส
เสียให้หมด ไม่ให้มีเหลือเป็นที่บาดพระเนตรสักคนเดียว
พระเจ้าแผ่นดินอังกฤษก็ยังไม่ทรงยินยอม กลับทรงพระ
พิโรธหนักขึ้น ว่าจะไม่ให้ออกไปได้สักคนเดียวเป็นอัน
ขาด ครั้นเจ้าวิงวอนนานเข้า พระเจ้าแผ่นดินทรงผ่อนโทษ
ชาวเมืองกาแลว่า แม้จะไม่ฆ่าหมดทั้งเมืองก็จะต้องฆ่า
คฤหบดีผู้ใหญ่เสีย ๖ คน เจ้าเมืองก็ต้องยอม

พอเจ้าเมืองนำข่าวร้ายนั้นมาแจ้งให้ชาวเมืองกาแลส์ทราบแทนที่ชาวเมืองจะร่ำร้องให้เสียดายชีวิต ต่างคนต่างสมัครตายแทนเพื่อนบ้านเมืองเดียวกัน นับแต่ท่านเออสตาชเดอ แซงต์เบียร ซึ่งเป็นผู้ใหญ่ที่สุดลงมา จนเจ้าเมืองไม่ทราบว่าจะให้ใครไป ต้องจับฉลากกัน เพราะต่างไม่ยอมที่จะให้ผู้อื่นไปตายแทนตน รุ่งขึ้นท่านเออสตาชเดอ-แซงต์เบียรกับเพื่อนผู้ใหญ่ที่สูงอายุ อีก ๕ นายก็ใส่เสื้อยาวคลุมตัวแต่คอลงไปถึงเท้า ที่รอบคอมีเชือกผูกเป็นบ่วงอยู่แล้วก็พร้อมกันออกไปเฝ้าพระเจ้าเอ็ดเวอร์ด ทูลถวายกุญแจเมืองและชีวิตของตนเพื่ออุทิศให้ชาวบ้านผู้เป็นเพื่อนด้วยกัน

พอพระเจ้าเอ็ดเวอร์ดทรงเห็นกิริยาอาการของท่านผู้เฒ่า ผู้ใหญ่ทั้ง ๖ นายนั้นก็ยิ่งทรงกริ้วขึ้นมาทันที ทรงโบกพระหัตถ์ เรียกเพชฌฆาตให้ลงมือฆ่าต่อหน้าที่นั่งในบัดเดี๋ยวนั้น ขุนนางข้าราชการฝ่ายอังกฤษเห็นดังนั้นต่างสงสารน้ำตาไหล ทูลวิงวอนขอให้ทรงผ่อนโทษท่านผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นบ้าง อย่าให้ถึงแก่ชีวิต พระองค์ก็ไม่ทรงยินยอม ทรงกระทืบพระบาทว่า "เร็ว ๆ เข้าฆ่าให้มันตาย

เสียเดี๋ยวนี้ ข้าราชการและราชบริพารก็ไม่กล้าทูลคัดค้านอีกตกลงเขาจะฆ่าให้ตาย แต่เผอิญก่อนที่เพชฌฆาตจะลงดาบนั้นพระมเหสีของพระเจ้าเอ็ดเวอร์ดเสด็จเข้ามาถึง ก็คุกเข่าลงแทบพระบาทของพระเจ้าเอ็ดเวอร์ด ทรงพระกันแสง ขอมิให้ฆ่าพลเมืองดี ๆ ซึ่งรักชาติบ้านเมืองของตนถึงเพียงนั้น ในขณะนั้นพระเจ้าเอ็ดเวอร์ดมีพระอาการตะลึงไปเป็นครู่ พระมเหสีเห็นได้ทีทรงทั้งยังทูลขอโทษด้วยความร้อนรนยิ่งขึ้น ไม่ช้าพระเจ้าเอ็ดเวอร์ดก็ทรงพระกรุณาโปรดยอมตามคำวิงวอนของพระนางนั้น แต่ตรัสกับพระมเหสีโดยไม่พอพระทัยว่า เมื่อจะเอาเขาไปก็เอาไปเถอะอย่าร่ำไร แต่ความจริงถ้าเจ้าไม่อยู่ในเวลานี้จะดีมาก ตรัสเท่านี้ก็ทรงพระกรุณาโปรดให้ปล่อยคฤหบดีผู้ใหญ่ ๖ นายนั้นให้กลับไปบ้านตามชอบใจ แต่ก็มีผลร้ายเท่ากันสำหรับประเทศฝรั่งเศส คือพระองค์เสด็จเข้าไปในเมืองกาแลส์ในขณะนั้น แล้วแต่นั้นมาถึงคริสศักราช ๑๕๕๘ คือในราว ๒๐๐ ปีเศษ เมืองกาแลส์นั้นก็ได้ตกอยู่ในอำนาจอังกฤษตลอดมา จนเกิดมีนักรบฝรั่งเศสผู้ ๑ เป็นผู้เชี่ยวชาญในการพิชัยสงคราม เรียกว่า เลอ ดีกเดอคีส

ก็ได้กระทำยุทธสงครามกับอังกฤษจนชนะ ได้เมืองกาแลส์คืน นับว่าเป็นบุญอันประเสริฐยิ่งสำหรับประเทศฝรั่งเศส ด้วยเมืองกาแลส์นั้นเป็นเมืองท่าอยู่ตรงปากช่องทะเลระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ถ้าประเทศใดได้ไว้ในอำนาจก็เป็นเหมือนได้กุญแจทะเลนั้นไว้ก็ว่าได้ ระหว่างเวลาที่ฝรั่งเศสเสียเมืองกาแลส์แก่อังกฤษนั้น ประเทศฝรั่งเศสเป็นเหมือนหนึ่งว่ามีเสียนหนามยอกอยู่ที่สีข้างจะทำอะไรไม่ถนัด และมีหน้าซ้ำยังเป็นทางเปิดโอกาสให้อังกฤษรุกเข้ามาเมืองฝรั่งเศสได้ทุกเวลาด้วย

เมื่อท่านราชทูตดำเนินทางมาถึงประตูเมืองกาแลส์นั้น ท่านผู้บังคับการทหารก็ออกมาต้อนรับอยู่ที่นั้น แล้วก็ได้นำท่านมายังที่พักตลอดหนทางทหารยืนรายทาง และตามโรงทหารและป้อมทั้งหลายก็ยิงปืนใหญ่ตามธรรมเนียม เมื่อถึงที่พักสักครู่บรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ในเมืองกาแลส์ก็ออกมาคำนับท่านราชทูตและนำสิ่งของต่าง ๆ มาเป็นของกำนัลไว้ในนามของเมืองกาแลส์ พอคำนับรับรองกระทำความคุ้นเคยซึ่งกันและกันแล้ว ท่านผู้บังคับการทหารขอคำอาณัติอีกตามที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น ท่านอัครราชทูต

ทราบว่าท่านผู้บังคับการคนนี้ไม่หลงกลอุบายของข้าศึกได้ง่าย ๆ เพราะปรากฏว่าตั้งแต่ท่านมาอยู่รับหน้าที่รักษาเมืองกาแลส์นี้ ข้าศึกได้มาล่อลวงเป็นอเนกานุประการแต่ก็ไม่สำเร็จสักที ท่านผู้บังคับการรู้เท่าถึงการณ์ทุกที เพราะท่านมีไหวพริบดีในทำนองกลอุบายของข้าศึกที่มา และท่านมิจำเพาะแต่รู้เท่าถึงการณ์เท่านั้น ท่านยังกลับเอากลช้อนกลอีกก็มิใช่น้อยหน เพราะฉะนั้นท่านอัครราชทูตจึงเลยเอาการเฉลียวฉลาดของท่านนี้ตั้งเป็นอาณัติกติกาว่า "Où la valeur resiste, la ruse, succombe" (อู ลา วาเลอร์ เรสิตต์, ลา รีสสีกกงป์) แปลใกล้เคียงกับความเดิมก็ว่าไหวพริบดีตีกลแตก

บทที่ ๕๔
ราชทูตถึงเมืองดังแกร์ก

ถัดจากเมืองกาแลส์แล้ว ราชทูตไทยได้ไปดูเมืองดังแกร์กซึ่งเป็นเมืองท่าเรือสำคัญเหมือนกัน เมื่อเที่ยวดูเมืองเสร็จแล้วท่านอัครราชทูตออกปากสรรเสริญท่านเมครงซึ่งเป็นผู้บังคับการในเมืองนี้ว่า บ้อมประตูหอรบและโรงทหารซึ่งท่านมีหน้าที่ดูแลรักษานี้ ข้าพเจ้าขอออกปาก

สรรเสริญว่าสะอาดสะอ้านที่สุด แม้สวนอุทยานหรือสนามหน้าพระลาน หน้าวังเจ้านายใหญ่โตกระบวนความสะอาดแล้วก็แพ้สนามทหารของท่านนี้แทบทุกแห่ง ที่ไหนจะหาสนามและตึกโรงร้านที่สะอาดเหมือนโรงทหารของท่านนักหายาก

คำสรรเสริญของท่านราชทูตนี้ ถ้าจะคิดดูให้ซึ้งหน่อยก็หาใช่เป็นที่สรรเสริญจำเพาะความสะอาดในบ้อมและโรงทหารเท่านั้น แท้จริงก็เป็นคำสรรเสริญถึงองค์แห่งความสามารถของท่านเมครงอีกชั้นหนึ่งด้วย เพราะว่าธรรมดาผู้ที่รับหน้าที่รักษาความสะอาดในที่อันกว้างขวางซึ่งมีผู้อาศัยมากมายเหมือนที่โรงทหารเมืองดึงแกร์กนี้แล้วได้บังคับบัญชาให้เป็นไปจนสำเร็จโดยเรียบร้อยได้ก็เป็นพยานให้ทราบอยู่ในตัวว่าท่านผู้บังคับการเป็นคนสามารถ พูดอะไรก็เป็นดังนั้นทีเดียวแปลว่าเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิประจำอยู่ในตัว มิฉะนั้นเมื่อผู้บังคับไม่อยู่ที่ไหนพนักงานเหล่านั้นจะทำการตามหน้าที่เล่า คงเป็นไปไม่ได้อยู่เองเพราะเหตุนี้คนที่อาจให้คนในบังคับของตนรักษาวินัย รักษาระเบียบโดยเคร่งครัดเช่นการรักษาความสะอาดเป็นต้น ต้องเป็นผู้มี

คุณวุฒิสามารถเช่นท่านเมครงนี้ จึงจะเป็นผู้ปกครองบังคับบัญชาผู้อื่นได้

เมื่อลาท่านผู้บังคับการแล้ว ท่านราชทูตทั้งหลายก็ได้ออกไปเที่ยวดูเมืองพร้อมกับท่านเดอแวร์เยร์ ซึ่งเป็นผู้ดูแลการก่อสร้างตึกรามหลวงในเมืองนั้น และท่านผู้นี้มีคุณวุฒิสำหรับอธิบายของที่ผู้อื่นไม่รู้ให้รู้เข้าใจง่ายหาผู้เสมอยากนัก เช่น ท่านราชทูตสยามนี้ยังไม่รู้ชำนาญในภาษาฝรั่งเศสนัก ส่วนท่านเดอแวร์เยร์เล่า แม้แต่คำไทยคำเดียวก็ไม่รู้จัก แต่ถึงกระนั้นอาศัยอุปนิสัยพิเศษของท่านสำหรับอธิบายของยากให้เป็นง่าย ท่านได้อธิบายเรื่องก่อสร้างให้ท่านราชทูตฟังอย่างกระจ่างแจ่มแจ้งสนิทสนมราวกับเป็นชาติเดียวภาษาเดียวกันก็ว่าได้ ท่านราชทูตชอบใจนายช่างคนนี้จนติดใจทิ้งกันไม่ได้ ไปไหนไปด้วยกันเสมอ และท่านราชทูตว่าอยากจะเอาตัวไปถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามให้จงได้ เพราะนายช่างวิเศษชนิดนี้ในเมืองสยามกำลังต้องการนัก อย่างไรก็ดีตลอดเวลาที่ราชทูตอยู่ที่เมืองดึงแกร์กนั้น นายช่างคนนี้ก็ประจำอยู่กับท่าน

เสมอ และชั้นที่สุดเมื่อถึงเวลาจะออกจากเมืองไปเมืองอิปร์ส่อไปราชทูตยังชวนท่านนายช่างนั้น ให้ติดกระบวนมาส่งถึงเมืองแบร์คด้วยนายช่างก็ไป แล้วตอนเมื่อจะกระทำการอำลานั้น ท่านราชทูตกล่าวว่า "ข้าพเจ้าขอบใจท่านเป็นอันมาก เหลือที่ข้าพเจ้าสามารถจะหาคำมาแสดงให้เห็นจริง เพราะท่านอธิบายล้วนแต่ฟังง่าย เข้าใจได้ทุกอย่าง พิเศษกว่าคนทั้งหลายที่เคยพบเคยเห็นมาหนักต่อหนักแล้วในชีวิตของข้าพเจ้า แม้ที่สุดท่านจะไม่พูดเพียงแต่ทำท่าทางมือไม้ให้ดูเท่านี้ก็ยังรู้เรื่องกันง่าย กว่าผู้อื่นซึ่งอธิบายด้วยปากจนหมดพุงเสียอีก"

เมื่อท่านราชทูตได้ดูของในเมืองที่มีอยู่บนบก ท่านปาตูเลต์ซึ่งเป็นพนักงานบังคับการฝ่ายทะเลสำหรับเมืองดังแกร์กนั้น ก็ได้มาเชื้อเชิญท่านราชทูตให้ไปดูเรือแพทั้งอู่ประตูน้ำ ซึ่งอยู่ในบัญชาของท่าน ท่านปาตูเลต์กล่าวกับท่านราชทูตว่า "เชิญเจ้าคุณราชทูตมาเถิดเห็นทีเจ้าคุณคงชอบบัดนี้ข้าพเจ้าได้เตรียมการไว้คอยรับเจ้าคุณเสร็จแล้ว ประตูน้ำและอู่ก็เตรียมครบบริบูรณ์อยู่แล้ว เพียงแต่จะขนสกรูออกนิดเดียวก็สำเร็จ เชิญเจ้าคุณมาเถิด บัดเดี๋ยวเดียวเจ้าคุณจะได้รู้เห็นสิ่งที่น่ารู้น่าเห็นเป็นอันมาก และโดยไม่เปลือง

แรงคิดเพราะเห็นกับตา ทั้งไม่เปลืองเวลาดูเพราะอาจให้แล้วงานที่ควรดูรู้เห็นในพริบตาเดียวก็ว่าเชิญมาเถิด"

เจ้าคุณอัครราชทูตจึงซักถามท่านทันทีว่า "อู่แพประตูท่าเหล่านี้เป็นของสร้างแต่โบราณหรือพึ่งมีขึ้นใหม่ในสมัยสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ น้อย"

"ของโบราณก็มีอยู่บ้างเหมือนกัน แต่โดยมากเป็นของประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่๑๔นี้เป็นพื้น"

"อ๋อ ถ้าอย่างนั้นแล้วก็จำเป็นจะต้องไป ที่ใดมีสิ่งซึ่งสร้างขึ้นมาโดยรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินปัจจุบันแล้วไม่มีปัญหาเป็นต้องไปดูทั้งนั้น เพราะรู้ล่วงหน้าว่าเป็นของประเสริฐน่าชมเชย อย่าว่าแต่จะต้องเสียเวลาดูอยู่เพียงครู่เดียวเลย ถ้าเป็นของน่าดูคู่บารมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าแล้ว ถึงจะต้องอยู่ดูแลทั้งคืนทั้งวันก็ยินดีไปดูทั้งคืนทั้งวันไม่นึกเสียดายเวลาสักนิดเดียว"

พอท่านปาดูเลต์เห็นน้ำใจของท่านราชทูตเป็นดังนั้น แล้วท่านก็พูดว่า "ถ้าเจ้าคุณไม่รังเกียจ จะไปเดี๋ยวนี้ก็ได้

เพราะรถเครื่องพาหนะสำหรับรับท่านราชทูต อุปทูต ตรีทูตข้าพเจ้าได้เตรียมสำรองไว้พร้อมสรรพแล้ว กำลังคอยท่าท่านอยู่หน้าบ้านนี่เอง เจ้าคุณว่าอย่างไร”

“ไปเดี๋ยวนี้ก็ไปท่าน ดีเหมือนกัน” ว่าแล้วต่างก็ชวนกันไปขึ้นรถขับไปยังท่าเมืองดึงแกร็ก พอรถจอดที่ริมประตูน้ำ ท่านปาตูเลต์ให้เปิดประตูน้ำทันที ในไม่ทันไรอู่ก็เต็มไปด้วยน้ำเป็นที่น่าพิศวง ท่านราชทูตจึงกล่าวว่า “ตราบใดที่ท่านรักษาประตูน้ำเหล่านี้ ตราบนั้นข้าพเจ้ารับรองได้ว่าอู่เมืองดึงแกร็กจะไม่มีวันเสื่อมลงเป็นแน่ มีแต่จะเจริญขึ้นส่วนเดียว”

พอดูประตูน้ำเสร็จแล้ว ท่านปาตูเลต์ก็พาราชทูตานุทูตไปยังอู่พิเศษ ซึ่งพึ่งสร้างขึ้นใหม่สำหรับจอดเรือหลวง อู่นี้นับว่าเป็นชั้นหนึ่งในบรรดาของประเสริฐที่เกิดกับสำหรับพระบารมี พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พอดูอู่เสร็จก็ได้ไปดูอู่ต่อเรือกำปั่นใหญ่ด้วย ล้วนเป็นที่ถูกใจราชทูตทั้งนั้น

× × ×

บทที่ ๕๕
ราชทูตไปดูอู่เมืองตูร์เนย์

ครึ่งทางจากเมืองดีงแกร์กไปเมืองตูร์เนย์ ราชทูตได้พักกลางทางที่เมืองแบร์ค เรื่องรับรองและไปดูวัดดูวาดูบ้อมขอยกไม่กล่าวเลยเพราะเป็นไปตามเคย ครั้นถึงวันที่ ๖ ราชทูตมาถึงเมืองตูร์เนย์ (ซึ่งในเวลานั้นเป็นของประเทศฝรั่งเศส แต่ทุกวันนี้เป็นของเมืองเบลเยี่ยมเสียแล้ว) เมืองตูร์เนย์นี้เป็นเมืองแข็งแรงในทางศึก มีชาโตหรือบ้อมโบราณอย่างใหญ่แน่นหนานัยว่าคนชาติอังกฤษได้มาสร้างไว้แต่ครั้งโบราณ

การเข้าเมืองของราชทูต ได้เป็นไปด้วยเต็มเกียรติยศแก่ราชทูตเมืองใหญ่จะได้รับ กล่าวคือข้างในเมืองได้ยิงปืนใหญ่สลุตถึง ๒๐ นัดและทหารกันรายทางสองข้างถนนแต่ประตูเมืองถึงที่พักของราชทูต

พอกระบวนแห่ราชทูตมายังที่พักแล้ว ท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์ ซึ่งเป็นผู้ว่าราชการเมืองในจังหวัดตูร์เนย์นี้ก็ได้พาข้าราชการมาคำนับท่านราชทูต และท่านเดอสรมงได้ออกมาข้างหน้าคำนับราชทูตแล้วกล่าวคำต้อนรับแทน

ข้าราชการผู้อื่นว่า "ท่านอัครราชทูตนานมาแล้วข้าพเจ้าเคยได้ยินว่า พระเจ้าแผ่นดินเมืองสยามเป็นพระมหากษัตริย์ซึ่งมีพระอภินิหารอัศจรรย์ยิ่งนัก ว่าพระองค์ทรงปกครองพลเมืองของพระองค์ด้วยคุณธรรมอันมหาประเสริฐ วันนี้ข้าพเจ้าเห็นสมจริงดังคำที่เขาเล่าลือแล้ว โดยที่เห็นพระองค์ไม่ย่อท้อต่อความลำบาก ทรงพระอุตสาหะส่งเจ้าคุณมาให้สอดส่องกิจการในเมืองต่างประเทศ มีประเทศฝรั่งเศสนี้เป็นต้น เพื่อเจ้าคุณจะได้นำเอาแสงสว่างคือระเบียบแห่งการปกครองพลเมืองให้เป็นสุขของเมืองนี้ ไปกราบทูลให้พระองค์ทรงแลเห็นทางเจริญยิ่ง และเอาเยี่ยงอย่างอันงามจากความสังเกตเห็นของเจ้าคุณ ข้าพเจ้าทั้งหลายรู้สึกปีติยิ่ง ในการที่เจ้าคุณได้เดินทางทะเลไกลจากบุรพทิศถึงเมืองนี้ โดยปราศจากภัยอันตราย และข้าพเจ้าขอร่วมใจยินดีกับพระเจ้ากรุงสยามที่เห็นผลแห่งความเพียรพยายามของพระองค์อุบัติมีผลสำเร็จสมตามพระราชประสงค์ทุกประการอยู่แล้ว

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอโมทนาคุณพระผู้เป็นเจ้า ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดบันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามทรง

ปรารถนาที่จะผูกสัมพันธมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส ซึ่งทรงประกอบด้วยเดชานุภาพและทรงประกอบไปด้วยพระเมตตาธิคุณและปรีชาญาณอันประเสริฐยิ่งอย่างมหัศจรรย์สำหรับทำให้บรรดาพลเมืองในพระราชอาณาจักรของพระองค์ดีดี นอกพระราชอาณาจักรก็ดี มีความผาสุกกันทั่วไปในเหล่าประเทศยุโรปในยุคสมัยของพระองค์นั้น

สักขีพยานแห่งพระเมตตาคุณของพระองค์อันหนึ่ง คือความพยายามของพระองค์ในการที่จะทรงชักชวนพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยามให้เลื่อมใสในศาสนาของพระผู้เป็นเจ้าเป็นใหญ่ยิ่งในสากลโลก ให้พระเจ้ากรุงสยามเสวยผาสุกในพระทัยดุจเดียวกับชาวชนพลเมืองคริสตังทั้งหลายผู้มีความจงรักภักดีเลื่อมใสในองค์พระผู้เป็นเจ้านั้น"

พอกล่าวดังนี้แล้ว ท่านเดอสีร์มง นำของกำนัลให้ท่านราชทูตในนามของเมืองตูร์เนย์ คือขวดเหล้าองุ่นเก่าต่าง ๆ ๑๐ ขวด แล้วท่านก็คำนับและถอยออกมาให้ห่างในที่อันควรแห่งหนึ่งพร้อมด้วยข้าราชการอื่น ๆ

ท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบไปว่า "ท่านทั้งหลายพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรง พระราชประสงค์จะ

กระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศส จึงได้ให้ข้าพเจ้าราชทูตานุทูตมาเจริญทางพระราชไมตรีให้สนิทสนม ก็เป็นพระเดชพระคุณอันล้นพ้น ฝ่ายข้างหนึ่งแต่ว่าการต้อนรับของพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสก็เต็มไปด้วยพระเมตตากรุณาเหลือล้นเหมือนกัน การที่จะเตรียมทางทำมิตรไมตรีจึงเป็นการสะดวกสบายแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ไม่ต้องหนักอกหนักใจอะไร กลับเป็นเกียรติยศและขวัญหูขวัญตาอย่างพิเศษพิสดารอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นที่เมืองตูร์เนย์เป็นต้น การต้อนรับของท่านก็เป็นที่เชื่อมไมตรีจิตในระหว่างกันและกันอย่างสนิทเสน่หา ข้าพเจ้าจึงขอแสดงความขอบพระคุณของท่านทั้งหลายในโอกาสนี้ด้วยเทอญ"

พอราชทูตพูดแสดงความขอบใจเสร็จแล้ว บรรดาข้าราชการทั้งหลายต่างก็ลากลับบ้าน แต่ก่อนที่จะกลับท่านกงต์เดอโมเลเวรีย์ขอท่านอัครราชทูตคิดคำอาณัติศุภฤกษ์ให้ทหารสำหรับคืนนั้น ท่านอัครราชทูตดูไปดูมาตรงหน้าท่านกงต์สักครู่หนึ่งแล้วก็ให้อาณัติเป็นเชิงปริศนาว่า "Aussi belle que brave" (โอซี แบล์ เกอ บร๊าฟ) หมายความ

ถึงตัวท่านกงต์เองว่า ดวงหน้าก็งามและใจก็แกล้วกล้า แต่ถ้าจะรัดความไทยให้เข้าหาความฝรั่งตามวิธีผูกประโยคก็ควรว่า "งามเท่ากล้า"

เวลาบ่าย ๕ นาฬิกา ท่านสังฆราชเมืองตูร์เน่ร์กับท่านเดอแมครีน ผู้บังคับการในป้อมค่ายก็ได้ไปหาท่านราชทูตยังที่พักแล้ว พอเวลาย่ำค่ำที่ศาลากลางได้จัดการจุดดอกไม้ไฟ เพื่อเป็นการรื่นเริงในการที่ท่านราชทูตมาถึง เครื่องร้านที่ตั้งดอกไม้นั้นสูงราว ๔—๕ เมตรกับเนื้อที่ ๘ เมตรสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ตรงกลางมีรูปช้างอยู่๒ รูป ตั้งอยู่บนฐานสูง และในระหว่างช้างนั้นมีรูปดวงพระอาทิตย์ส่องรัศมีไปทั่วทุกทิศ นอกนั้นตามรอบตัวช้างก็ดี ตามบริเวณรอบดวงอาทิตย์ก็ดียังประดับด้วยคำอวยพรชัยแก่พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนคร คำอำนวยพรพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสติดอยู่ในบริเวณดวงอาทิตย์ซึ่งเป็นเครื่องหมายพระองค์ และคำอำนวยพรถวายแด่พระเจ้ากรุงสยามก็ติดอยู่กับรูปช้าง ซึ่งเป็นเครื่องหมายของชาติสยาม

ตอนเมื่อจะเขียนคำอำนวยพรชัยนี้ ได้เกิดเป็นปัญหาขลุกขลักอยู่สักหน่อย ข้าพเจ้าจะขอเล่าให้ท่านทราบบ้าง

คือตามธรรมดาเมืองฝรั่งเวลาจะโห่ถวายชัยก็ดี จะเขียนคำอำนวยพรถวายก็ดี มักไม่จำเพาะแต่ร้องไชโย หรือเขียน "ขอให้ทรงพระเจริญ" เฉย ๆ เหมือนในเมืองไทยมักเพิ่มร้องออกพระนามเช่นมักร้องว่า "วีฟ เลอ รูอา หลุยส์ เลอ กรังด์" คือแปลว่า "ขอให้พระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าทรงพระเจริญ" ดังนี้เป็นต้น เมื่อเจ้าพนักงานจัดดอกไม้ไฟเขียนคำอำนวยพรชัยสำหรับสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ก็ไม่มีปัญหาเขียนกันง่าย แต่ครั้นมาถึงคำอำนวยพรสำหรับสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามจึงได้เกิดเรื่องขึ้น เจ้าพนักงานไม่รู้ในขนบธรรมเนียมเมืองไทยก็ถามท่านราชทูตว่า "จะเขียนพระนามพระเจ้ากรุงสยามอย่างไรดีเจ้าคุณ" ท่านราชทูตตอบว่า "เขียนพระนามไม่ได้ พระนามของพระองค์ชาวไทยเราไม่เรียก ต่อเมื่อสิ้นพระชนม์ลงจึงจะเรียก ถ้าเมื่อพระองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่ไม่มีใครเรียก หรือจะว่าไม่มีใครรู้จักพระนามก็ว่าได้ ที่เมืองไทยไม่มีธรรมเนียมระบุพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน" พ้อทราบธรรมเนียมกันเจ้าพนักงานก็เขียนคำอำนวยพรชัยอย่างกลาง ๆ ว่า "อุทิศถวายพระเจ้าแผ่นดินสยาม" ก็หมดปัญหาเรื่องพระนาม

พระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น แต่ทำให้ชาวฝรั่งเศสแปลกใจมิใช่น้อยที่ชาวเมืองไทยไม่รู้จักพระนามของพระเจ้าแผ่นดินแห่งตน

ขอกลับกล่าวถึงเรื่องจุดดอกไม้ไฟอีกหน่อยหนึ่งว่า พอถึงเวลาเจ้าพนักงานก็เอาชนวนจุดดอกไม้ไฟให้ราชทูตดูก็เป็นที่พอใจของท่านทุกอย่าง แต่สิ่งที่พอใจมากก็ช้างกับดวงอาทิตย์นั้น คือธรรมดาดอกไม้ไฟจุดแล้วก็ลุกเป็นแสงเพลิงสีต่าง ๆ แล้วก็ดับ ส่วนตัวช้างสองตัวกับดวงอาทิตย์ที่อยู่ตรงกลางไฟนั้นลุกส่องแสงรุ่งโรจน์ชัชวาลอยู่เสมอ ไม่มีดับเหมือนดอกไม้อื่นที่จุดแชม ที่เป็นดังนกเพราะเจ้าพนักงานใช้ชันกับน้ำมันดินชนิดหนึ่งจึงทนไฟอยู่ได้นานไม่ไหม้ เขากะให้จำเพาะมาดับเอาเมื่อเวลาที่เล่นงานมหรสพเสร็จแล้ว ดอกไม้อื่นบัดเดี๋ยวลุก บัดเดี๋ยวดับแต่ช้างกับดวงอาทิตย์นั้นยืนแผ่รัศมีอยู่ตรงกลางเสมอ

ครั้นเล่นดอกไม้ไฟแล้วท่านราชทูตไปสังเกตเครื่องสูบน้ำ[๔] สูบซึ่งมีอยู่ในที่นั้นก็ซักถามเจ้าพนักงานว่า "นี่เป็นเครื่องอะไรกัน" เจ้าพนักงานตอบว่า "เครื่องนี้เป็นเครื่องสำหรับสูบน้ำเตรียมไว้ล่วงหน้า เพื่อหากว่าจะ

เกิดอัคคีภัยขึ้นเมื่อใด จะได้พ่นน้ำดับไฟนั้นเสียทันท่วงที ไม่ต้องเกิดอันตราย" ท่านราชทูตยังไม่คุ้นเคยกับเครื่องสูบน้ำชนิดนั้น จึงขอให้เจ้าพนักงานได้โปรดเปิดสูบทดลองให้ดู เจ้าพนักงานก็ยินดีสูบให้ดู แต่เพราะเหตุที่มีคนมาดูออกหนาแน่นล้นหลามถนนรนแคมจะสูบเฉย ๆ ไม่ให้ถูกใครไม่ได้อยู่เอง ก็เลยเกิดเป็นการสนุกพิเศษอีกชั้นหนึ่งต่อเมื่อแลเห็นบรรดาคนที่มาดูต่างถูกสายน้ำสูบฉีดเข้าหูเข้าตา ต่างวิ่งตัวเปียกเอาตัวรอดคนละข้างสองข้างเป็นอลหม่าน พอสูบน้ำให้ดูแล้วท่านตรีทูตก็ลุกจากที่นั่งอยู่เพื่อไปดูเครื่องสูบใกล้ ๆ ให้รู้ว่าเป็นเครื่องชนิดอะไรแน่ แล้วพอได้เวลาหมดเรื่องไฟเรื่องน้ำต่างก็ลากลับบ้าน

เย็นวันนั้น ในราว ๗ นาฬิกาท่านอัครราชทูตได้ให้ไปเชิญบุตรชายของท่านกงต์เดอโมเลเวรีย์มานั่งกินข้าวด้วยกันและท่านก็มา พอท่านมาถึงท่านราชทูตก็เชิญนั่งโต๊ะทันที เย็นวันนั้นมีนางผู้ดีหลายนางด้วยกันมาดูท่านราชทูตเวลาท่านกำลังรับประทานอาหารอยู่ การก็ดำเนินไปตามปกติ

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ ท่านกงต์เดอโมเลเวรียร์ ให้รถ ๓ คัน มารับคณะราชทูตพาไปดูเมืองตูร์เนย์ ตามบ้อมต่าง ๆ ท่านก็ไปดูแต่ไม่ทั่วดูบ้างไม่ดูบ้าง เพราะท่านมีแผนที่อยู่แล้ว พอดูหน่อยเดียว ก็อาจเดาเอาเองได้ อำศัยแผนที่นั้นเป็นหลักพิจารณาก็รู้ง่ายว่า ตอนอื่นเป็นอย่างไร วันนั้นท่านนั่งรถเที่ยวดูเมืองตลอดทั้งวัน หยุดเมื่อเวลากลางวันสำหรับกินอาหารเท่านั้น

เย็นวันนั้น ภรรยาของเจ้าเมืองก็ได้จัดละครให้ท่านราชทูตดูเรื่องที่เล่นเป็นเรื่องตลก และธรรมดาเรื่องตลกต้องแต่งเป็นพื้น ๆ ตามท้องเรื่องที่เป็นจริง แต่คราวนี้เพื่อจะอวดราชทูต ถึงเล่นเรื่องตลกก็ให้แต่งอย่างคนชาวโรมันครั้งโบราณ ทำท่าทางไว้ภูมิฐานจึงกลับเป็นเรื่องของตลกคะนองผิดกว่าที่คาดไว้เสียอีก เป็นอันสมประสงค์ ๒ อย่าง คือได้อวดเสื้อแพง ๆ งาม ๆ ครั้งโบราณให้ท่านราชทูตดู และทั้งได้เล่นละคร เรื่องตลกแปลกกว่าทุกที

เวลาเลิกละคร ท่านผู้บังคับการทหารได้ขอคำอาณัติราชทูตอีกท่านคิดให้ดังนี้ .— "Je 'm appuie du bâton en combattant de l' épée" "เยอ มัปปุย ดี บาตัง

อังกงบะต้าง เดอ เลเบ้” หมายความว่า “ซ้ายถือไม้ ขวาถือดาบ” ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่ท่านกงต์เดอโมเลเวรีย์ ซึ่งเป็นคนแก่ ไปไหนต้องถือไม้เท้าเสมอ แต่ถึงแก่ดังนั้น หัวใจราวกับคนหนุ่มทำศึกสงครามอย่างแข็งแรง คำอาณัติที่ใครได้ยินเข้าอดไม่ได้ต้องชมทั้งนั้นว่าคมคายดีเหลือเกิน

กลางคืนวันนั้น ท่านผู้ว่าราชการเมืองตูร์เนย์ยังได้พาราชทูตไปดูการยิงปืนใหญ่ ทั้งลูกระเบิด และอะไรต่ออะไรซึ่งเกี่ยวกับยุทธวิธีอีกหลายอย่าง เป็นที่ชอบใจไม่ว่าที่ไหน ข้อที่เป็นที่ชอบของราชทูตนั้นคือเจ้าพนักงานไม่ปิดบังอะไร อยากดูอะไรก็ชี้อธิบายให้ดู ให้ฟังจนเป็นที่พอใจเข้าใจทุกที

พอดูยิงปืนแล้วก็กลับมากินข้าวที่บ้าน เวลากินข้าวก็ได้ฟังเครื่องสังคีตต่าง ๆ อีก

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ๙ นาฬิกา ราชทูตให้ไปเชิญท่านกงต์มานั่งกินข้าวด้วยกัน ท่านก็มา แล้วต่างก็พากันไปดูวัดใหญ่ที่มีอยู่ในเมืองนั้น ที่วัดนั้นเผอิญไปได้พบท่านสังฆราชอยู่ด้วย เดิมนึกจะไปหาท่านที่สำนักกุฏิ แต่เมื่อพบ

กันในวัดแล้วก็เป็นอันงดไม่ต้องไปหา เวลาไปวัดนั้น ท่านราชทูตสยามแสดงอาการผิดกว่าคราวไปดูวัดอื่น คือไปวัดอื่นท่านไปเพื่อดูให้รู้เห็นว่าภายในจะเป็นไปอย่างไร แต่ที่วัดเมืองตูร์เนย์ ซึ่งเป็นวัดน่าดูยิ่งกว่าหลายวัดที่ท่านเคยไปดูมาแล้วนั้น ท่านไม่ค่อยจะผูกตาดูเหมือนที่อื่น ดูท่านสำรวมจิตเสงี่ยมกายอย่างกับถูกพระทรงคลใจให้เกิดเลื่อมใสศรัทธาหรืออย่างไร ท่านจึงได้พูดกับท่านสังฆราชเมืองตูร์เนย์นั้นว่า "ขอเจ้าคุณได้ช่วยสวดภาวนาอุทิศให้พวกข้าพเจ้าจงมาก ๆ ด้วยเถิดครับ ข้าพเจ้ายังรู้สึกมืดมนและไม่เห็นแจ้ง ในข้อกาลข้างหน้าอีกมากมาย ควรเจ้าคุณจะเอาเป็นธุระวิงวอน ขอแต่พระเจ้าเที่ยงแท้ ให้ข้าพเจาหายมืดมน กลับเห็นสว่างแจ้งเถิดเจ้าคุณ" ส่วนท่านสังฆราชก็ตอบว่า "เจ้าคุณอย่าเดือดร้อนในเรื่องนี้เลย อย่าว่าแต่เราเท่านั้น ยินดีสวดอุทิศให้ท่านที่ไม่เห็นความจริงให้ได้แลเห็น ถึงแม้สัปบุรุษทั้งหลายในทั่วจังหวัดพระศาสนาก็ย่อมต้องสวดอุทิศให้สำเร็จไปดังนั้นอยู่ทุกวันมิได้ขาด ขอแต่ให้เจ้าคุณทำใจให้เลื่อมใสตามความเห็นที่มีอยู่แล้วก็พอแล้ว ถ้าเจ้าคุณอุตส่าห์เสมอที่จะปฏิบัติตามความเห็น

ที่มีอยู่แล้วนั้น อย่าวิตกไปเลย สักวันใดวันหนึ่งพระเจ้าเที่ยงแท้คงทรงพระมหากรุณาโปรดปลดใจ ให้เจ้าคุณแลเห็นแจ้งกระจ่างในทุกข้อซึ่งเวลานี้เจ้าคุณยังมีความสงสัยสนเท่ห์อยู่" ว่าแล้วก็พาไปดูพระแท่นและบริเวณแห่งพระแท่นนั้น ซึ่งเป็นพระแท่นขนาดอลังการงามยิ่งแล้วต่างอำลากันไป

ในวันเดียวกันนั้นคือวันที่ ๙ พฤศจิกายน ท่านราชทูตก็ออกจากเมืองตูร์เนย์ไปยังเมืองกงเด ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกฝ่ายข้างทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นเมืองอยู่ในมณฑลแฮโนต์ ทั้งสองฟากแห่งลำแม่น้ำแอ็สโกต์ได้ตกเป็นของฝรั่งเศสเมื่อคริสต์ศักราช ๑๖๗๖ ราชทูตได้พักอยู่ในเมืองนั้นวันเดียว

บทที่ ๕๖
ราชทูตถึงเมืองวาลังเซียนส์

รุ่งขึ้นวันที่ ๙ พฤศจิกายน ราชทูตไปถึงเมืองวาลังเซียนส์ซึ่งเป็นเมืองมีคนอยู่มาก นับครัวเรือนได้ถึงสี่พันห้าร้อยยี่สิบสามครัว (๔๕๒๓) มีพลเมืองถึงสองหมื่นหนึ่งพันร้อยแปดคน (๒๑๑๐๘) แต่พลทหารซึ่ง

มีอยู่เป็นอันมากก็มิได้นับเข้าในจำนวนนี้ด้วย โบสถ์มีอยู่ถึง ๓๔ หลัง พระอารามมีอยู่ ๒๓ พระอาราม เป็นเมืองโบราณที่มีชื่อมานาน ได้ตกมาอยู่ในปกครองของประเทศฝรั่งเศสในมงคลสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยพระองค์ได้จากราชศัตรู เมืองวาลังเซียนส์นี้มีสำนักหลวงอยู่ถึงสองสำนัก สำนักหนึ่งตั้งอยู่ในบ้อมเดียวนี้ และอีกสำนักหนึ่งซึ่งเคยเป็นที่ประชุมของรัฐมนตรีสภาแห่งพระเจ้าชาร์ลมหาราชเป็นครั้งแรก เดียวนี้เปลี่ยนเป็นพระอารามแคสคอร์เดอเลียร์สเสียแล้ว

เมื่อท่านเจ้าเมืองได้เชิญให้ราชทูตเข้าไปพักอยู่ในที่ซึ่งเตรียมไว้สำรองเรียบร้อยแล้ว ท่านจึงได้นำข้าราชการและคฤหบดีผู้สำคัญในเมืองนั้นมาคำนับท่านราชทูต และในโอกาสนั้นท่านชาโตช์ข้าราชการชั้นสูงตำแหน่งที่ปรึกษาสำหรับเมืองนั้นก็ได้ยืนขึ้นกล่าวคำต้อนรับราชทูตเป็นใจความดังนี้ว่า

"ท่านอัครราชทูต

ข้าพเจ้ามีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีโอกาสมาพบปะ-ราชทูตานุทูตแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ทรงอำนาจราชศักดิ์อันสูงสุดในบุรพประเทศการที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ทรงมุ่งหมายพระทัยส่งท่านมากระทำมิตรไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายนี้เป็นราชกรณียกิจอันมหาประเสริฐ เพราะว่าพระมหากษัตริย์ของข้าพเจ้าทั้งหลายบรรดาชาววาลังเซียนส์นี้มิจำเพาะแต่ทรงพระเดชานุภาพจนอาจทรงปราบอริ-ราชศัตรูทั้งปวงให้อ่อนน้อมต่อพระองค์อย่างเดียวเท่านั้น แม้พระเมตตาธิคุณและราชธรรมจริยาอันประเสริฐ พระ-องค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปในหมู่กษัตริย์ขัตติยาธิบดีทั้งหลายที่เป็นสัมพันธมิตรไมตรีกับพระองค์ทั่วไปเพราะเหตุฉะนี้ การที่พระเจ้าแผ่นดินของท่านได้ส่งท่านเข้ามาทำไมตรีกับพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าคราวนี้ มีแต่จะนำศุภอิฐวิบุลยผลเป็นอเนกประการไปสู่ประเทศสยามของท่านเป็นมั่นคง ฉะนี้ข้าพเจ้าจึงรู้สึกปีติยินดีเป็นอันยิ่ง

แต่บัดนี้ ถ้าท่านราชทูตทั้งหลายจะใคร่ให้ข้าพเจ้าทั้งหลายในที่นี้รู้สึกปีติยินดีให้ทวีมากขึ้นอีก ข้าพเจ้าขอ

อัญเชิญท่านได้โปรดรับเครื่องกำนัลบ้างเล็กน้อย ซึ่งข้าพเจ้ายินดีนำมามอบให้ท่าน คือเหล้าองุ่นเกียรติยศซึ่งเป็นธรรมเนียมบ้านเมือง ย่อมต้องนำกับผู้มีเกียรติคุณในโอกาสที่มาเหยียบเมืองวาลังเซียนส์อย่างหนึ่ง เพื่อเป็นทางเชื่อมความคุ้นเคยและมิตรไมตรีในระหว่างข้าพเจ้าและผู้มาเยี่ยมเยือนนั้นให้ยิ่งแน่นแฟ้นขึ้น อีกประการหนึ่งอนึ่งข้าพเจ้ายินดีมอบตัวอย่างแพรตัวอย่างผ้าที่ทอขึ้นในเมืองวาลังเซียนส์นี้ให้แก่ท่านเพื่อเป็นการเชื่อมพาณิชยการให้ติดต่อกันในระหว่างประเทศสยามและประเทศฝรั่งเศส ดังที่ได้เคยทำมาแล้วสำหรับนานาประเทศที่อยู่ห่างไกลกับประเทศฝรั่งเศส ตลอดทางทวีปเอเชีย ทวีปแอฟริกา และอเมริกา นานาประเทศเหล่านั้น แต่พอได้เห็นตัวอย่างหัตถกรรมแห่งเมืองวาลังเซียนส์ต่างก็แสดงความพึงพอใจอยากได้ต่อไปเสมอ ข้าพเจ้าหวังว่า วันใดที่ประเทศสยามได้แลเห็นตัวอย่างซึ่งข้าพเจ้ามอบให้ท่านราชทูตคราวนี้แล้ว การเชื่อมพาณิชยการในระหว่างสองประเทศคงจะดำเนินไปตามรอยนานาประเทศนั้นและต่อไปทั้งสองประเทศก็จะแสดงอาการความอยากได้กระทำการติดต่อกันใน

เชิงค้าขายเข้ารูปกัน เหมือนกับนานาประเทศฉะนั้น เพราะเหตุนี้ ขอท่านราชทูตจงยินดีรับวัตถุกำนัลของเมืองวาลังเซียนสันด้วยเทอญ"

เมื่อสิ้นคำคำนับของท่านชาโตช์แล้ว ท่านก็นำเอาผ้าแพรที่เป็นชนิดเอกอย่างละผืนมาส่งให้ท่านราชทูต ชั้นแรกท่านราชทูตจะไม่รับเพราะท่านไม่เคยรับสินค้าชนิดใดเลย แต่เมื่อได้พิเคราะห์ดูรู้ว่าเป็นแต่ตัวอย่างสินค้าหาใช่ของกำนัลส่วนตัวของท่านไม่ ท่านจึงได้รับพลางกล่าวว่า "รับก็ได้ จะได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทรงเห็นเป็นตัวอย่าง" แล้วท่านก็รับเอาไป

ครั้นถึงเวลาจะเลิกประชุมต้อนรับกันนั้น ท่านเดอมาคาลอตีได้มาขอคำอาณัติตามเคย ท่านราชทูตออกคำอาณัติให้ว่า "Miracles de nos jours" (มิราก์ล์ เดอ โน์ส ยูร์ส) ซึ่งแปลว่า "บัตยุบันปาฏิหาริย์" คือหมายว่าตัวอย่างหัตถกรรม เชิงทอผ้าทอไหมของเมืองวาลัง—เซียนสันนั้น เป็นของทำโดยประณีตบรรจงไม่มีใครอาจทำได้ให้เหมือนเป็นที่น่าอัศจรรย์ ซึ่งคนสมัยยุคก่อนไม่อาจ

ทำขึ้นได้แต่สมัยนี้ทำได้ เลยควรเรียกว่า "ปัตยุบันปาฏิหาริย์" นั่นเอง

รุ่งขึ้นวันหน้าท่านสตอร์ฟ เจ้าพนักงานผู้ประจำราชทูตป่วยเป็นไข้ ท่านราชทูตได้ออกไปเยี่ยมหลายหน และแสดงความเสียใจที่ท่านสตอร์ฟมาป่วยลงดังนี้ ท่านสตอร์ฟขอบใจท่านราชทูตและพูดว่า "ที่เจ้าคุณออกมาเยี่ยมข้าพเจ้าโดยตนเองดังนี้ เป็นการไม่สมควร เพราะเจ้าคุณเป็นถึงราชทูต และข้าพเจ้าเป็นเพียงข้าราชการผู้น้อย ตำแหน่งต่ำกว่าท่านมาก ไม่ควรที่ท่านจะมาเอง เพียงใช้คนมาถามข่าวก็พอแล้ว" เจ้าคุณราชทูตตอบว่า "อย่าว่าสูงว่าต่ำเลย ขอให้คิดว่าเป็นเพื่อนมนุษย์ด้วยกันคนหนึ่งก็แล้วกัน ที่จริงเรารักท่านเหมือนพี่น้องจะใช้คนอื่นมาแทนดูไม่สมควร เราจึงมาด้วยตนเอง และใช่ว่าเราจะเป็นแต่เพียงมาเยี่ยมเท่านั้นเมื่อไร ใจเรายังอยากให้ท่านหายวันหายพรุ่งเสียอีก"

ในวันเดียวกันท่านราชทูตทั้งหลาย ได้ออก ไปดูป้อม และในสนามข้างป้อมนั้นท่านราชทูต ได้มีโอกาสดูนักเรียนนายร้อยหลายกอง ซึ่งกำลังหัดเพลงอาวุธและทำนองยุทธ

วิธีต่าง ๆ กันอยู่ท่านอัครราชทูตดูเพลินอยู่สักครู่แล้วเกือบจะขอลงไปลองทำท่าทำทางทหารอย่างทำนองยุทธวิธีเหมือนเขาบ้าง เจ้าพนักงานผู้ไปด้วยเห็นท่านราชทูตชอบดังนั้นก็ถามว่า "เจ้าคุณชอบหรือ" ท่านราชทูตก็ตอบว่า "เราชอบ ชอบจริงชอบแทบลืมตัวทีเดียว ทุกวันนี้ถ้าแม้นเรามิได้เป็นอัครราชทูตตำแหน่งผู้ใหญ่ เราก็ยินดีแสนที่จะยินดีที่จะลงไปทำเพลงอาวุธกับด้วยนักเรียนทหารเหล่านี้ ตัวเราเป็นเชื้อทหารแท้วิชาใดเกี่ยวกับการทหารแล้วเป็นวิชาที่โปรดของเราทั้งนั้น ความปรารถนาอันใหญ่ยิ่งของเราคือถ้าหากว่าเวลานี้จะมีศึกสงครามเกิดขึ้นในเมืองฝรั่งเศสนี้ เรายินดีสละชีวิตถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เสียดายโอกาสนั้นไม่มา ชะรอยเราเป็นคนบุญวาสนาไม่ถึงจึงมิได้มีโอกาสอันประเสริฐดังที่ปรารถนาอยู่นี้"

เย็นวันนั้นข้าราชการผู้ใหญ่มีท่านผู้ว่าราชการเมืองเป็นต้นได้มานั่งกินข้าวเป็นการส่งราชทูตออกจากเมืองวาลังเซียนส์นั้น การก็ได้เป็นไปโดยเรียบร้อยทุกประการ

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเดอมาคาลอตีกับขุนนางผู้ใหญ่ทั้วหน้ากันก็ได้มาส่งท่านราชทูตทั้งหลาย ท่านราชทูตได้ขอบใจท่านเจ้าเมืองและท่านผู้อื่นทั้วไปตามสมควร ว่าเมื่อถึงเมืองสยามตนจะไม่ลืมแสดงความชอบของเมืองวาลังเซียนส์นี้ให้ทรงทราบในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามว่าเป็นผู้มีใจโอบอ้อมอารีเอื้อเพื่อเป็นอย่างดี ทั้งฝีไม้ลายมือทางหัตถกรรมก็จัดเป็นเยี่ยมยอดน่าชมเชยทุกอย่าง ว่าแล้วก็ตรงไปขึ้นรถพอย่างเท้าก้าวขึ้นไปบนรถนั้น ท่านราชทูตก็ได้เห็นรูปใหญ่ ๆ ใส่กรอบงามอยู่สองรูปภายในรถ คือรูปที่ได้ส่งมาจากเมืองปารีสเพราะเจ้าพนักงานได้ทราบมานานแล้วว่า ท่านราชทูตทะเยอทะยานอยากได้เป็นที่สุด ค่ำที่รูปนั้นเกี่ยวกับท่านราชทูตอยู่ด้วย เป็นรูปที่นายช่างเอกได้วาดตามรับสั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เพื่อไว้เป็นที่ระลึกถึงการกระทำมิตรไมตรี ในระหว่างกรุงสยามและกรุงฝรั่งเศส รูปนั้นเป็นรูปท่านราชทูตานุทูตไทยทั้งสำรับกับพระบรมรูปของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการขุนนางฝรั่งเศส เมื่อคราวรับราชทูตที่พระ

ที่นั่งวังแวร์ซายส์นั้นเอง และเพื่อจะให้ท่านราชทูตรู้จำผู้คนในรูปนั้นได้ง่ายที่ใต้รูปของคนหนึ่ง ๆ ในรูปนั้นก็ได้ทำเป็นเครื่องหมายให้รู้จักเช่นถ้าเป็นฝ่ายฝรั่งเศสก็มีตัว A ตัว B และถ้าเป็นไทยก็มีเลข 1. 2. 3. ตามลำดับแล้วก็มีอธิบายชื่อเสียงตำแหน่งพร้อมเสร็จกำกับตัวอักษรและตัวเลขอยู่ด้วย เมื่อราชทูตได้รูปงาม ๆ ดี ๆ เหล่านั้นสองรูปท่านก็แสดงความชื่นชมยินดีเป็นล้นพ้น เพราะมิจำเพาะเป็นขวัญตาสำหรับท่านเองอย่างเดียว เป็นขวัญตาที่จะได้เป็นสักขีพยานแห่งความเป็นไปของอาการส่งพระราชสาสน์แห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามต่อพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ให้ทรงทราบเห็นตระหนักอยู่กับพระเนตรว่าได้ดำเนินเป็นไปอย่างไรด้วย เพราะรูปนั้นเหมือนกับความเป็นจริงทุกอย่างทุกประการ

นี่เป็นลำดับรูปบุคคลซึ่งปรากฏอยู่ในสองรูปนั้น

a. สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔
b. สมเด็จพระยุพราช " เลอ โดแฟง "
c. สมเด็จพระอนุชาธิราช "มงเซียร์"
d. ในกรม "ดึก เดอ ชารตร์"

e. พระโอรสของในกรมดีกเดอชารตร์

f. เจ้า "ดีก เดอ บูร์บง"

g. เจ้า "ดีก ดือ แมน"

h. เจ้า กงต์ เดอ ตูลูส

i. อธิบดีกรมพระภูษามาลา

j. หมู่มหาดเล็กรับใช้

1 ท่านอัครราชทูต

2 ท่านอุปทูต

3 ท่านตรีทูต

4 นายพล เดอ ลา เฟอย้าด

5 นายพล เดอลีกซังบูร์ค์

6 ท่านเดอ บอเนย กรมรับแขกเมือง

7 ท่านสตอร์ฟ กรมรับแขกเมือง

8 ท่านบาทหลวง เดอลิยอน (ล่าม)

9 ท่านยิโรด์

10 ขุนนางไทย ๖ นาย

11 คนใช้ถือเครื่องยศของราชทูต

แต่เดิมนั้นเจ้าพนักงานได้นึกจะทำรูปพิเศษ จำเพาะรูปของท่านราชทูตแผนกหนึ่งต่างหาก ไม่ให้เกี่ยวข้องกับรูปของผู้อื่นเลย แต่ครั้นเมื่อได้เห็นรูปหมู่ในที่เฝ้าที่วังแวร์ซายส์นี้ เห็นรูปท่านราชทูตได้ชัดเจนดี จะทำให้ชัดกว่านี้อีกเป็นเหลือที่จะมือเป็นแน่ เพราะเหตุนี้การดำริที่จะทำรูปเดี่ยวนั้นเป็นอันต้องเลิกเสีย ทำแต่รูปหมู่อย่างเดียว เพราะถึงจะเพิ่มรูปจำเพาะราชทูตก็ไม่ให้ดีขึ้นอะไร

บทที่ ๕๗
นางภิกษุณีเมืองเดอแนง

ขณะเมื่อเดินทางจากเมืองวาลังเซียนส์ จะไปเมืองดูแอย์นั้นท่านเดอมาคาลอดี เจ้าเมืองวาลังเซียนส์ได้แนะนำท่านราชทูตว่าทางที่จะไปข้างหน้ามีพระอารามภิกษุณีอยู่พระอารามหนึ่ง เป็นพระอารามแปลกด้วยเหตุหลายประการ. เมื่อผ่านไปทางนั้นควรแวะเข้าไปชมดูบ้าง เพราะเหตุฉะนี้พอถึงเมืองเดอแนง ราชทูตจึงได้เข้าไปชมพระอารามนั้น

พระอารามนี้มีตำนานกล่าวว่า ท่านเจ้าเมืองผู้หนึ่งสมัยก่อนชื่ออาดัลแบรต์ ดอสตระวัง กับคุณหญิงของท่านชื่อแรน เป็นภคินีของสมเด็จพระเจ้าเปแปง แห่งประเทศฝรั่งเศสต่างมีศรัทธากล้าหาญพร้อมใจกันอุทิศเคหสถานบ้านเรือนที่อยู่ของตนให้เป็นพระอารามสำหรับบวชภิกษุณี และยังอุทิศเรือกสวนไร่นาถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์สำหรับบำรุงพระอารามนั้นอีก แต่ทุกวันนี้ที่ธรณีสงฆ์เหล่านั้นได้ตกเป็นของหลวงเสียโดยมาก

ท่านเจ้าเมืองนี้มีธิดาถึง ๑๐ คน คนหัวปีชื่อนางรังฟรัวย์และธิดา ๑๐ คน คนเหล่านั้นล้วนแต่ได้บวชเป็นภิกษุณีอยู่ในอารามนี้ หมดด้วยกันทั้ง ๑๐ คน และภายหลังปรากฏว่าได้สำเร็จพระอรหันต์เป็นนักบุญสิ้นทุกคนพร้อมทั้งบิดามารดาด้วย นับว่าเป็นวงศ์สกุลนักบุญแท้

ตามปกติพระอารามนี้มีเสนาสนะพอเพียงแก่ภิกษุณีถึง ๑๙ คน แต่คราวที่ท่านราชทูตสยามเข้าไปเยี่ยมดูนั้นมีแต่เพียง ๑๔ คนเท่านั้น ซึ่งล้วนเป็นธิดาของขุนนางชั้นสูงด้วยกันทุกคน เพราะมีวินัยอยู่ว่า ถ้าไม่ใช่เป็นลูก

ขุนนางมาแต่เดิมแล้วจะเข้ามาขอบวชในพระอารามนั้นไม่ได้เป็นอันขาด

ตามธรรมเนียมนักบวชในพระคริสต์ศาสนาในวันที่ตนบวชต้องให้ปฏิญานสัญญาว่าจะลองบวชดูเท่านั้นปีเท่านั้นพรรษาก่อน ครั้นเมื่อตนได้ร่ำเรียนและฝึกหัดถือพระวินัยตามนิกายที่ตนเลือกบวชนั้นครบจำนวนปีที่สัญญาไว้แล้ว เมื่อไม่มีศรัทธา จะลาสึกก็สึกได้ แต่ถ้ามีศรัทธาจะบวชต่อไปก็ต้องทำสัญญาใหม่ ว่าตนจะบวชอยู่ในพระศาสนาตามนิกายที่ตนนิยมเห็นชอบนั้นจนตลอดชีวิต ไม่มีวันสึกหรือลาสิกขาบทอีกต่อไปเป็นอันขาด คือบวชอยู่จนตายนั่นเอง

แต่สำหรับอารามนางภิกษุณีนี้ ความเป็นไปในวิธีบวชไม่ได้ดำเนินตามแบบนี้เลย วิธีขอบวชสำหรับภิกษุณีเหล่านั้นในชั้นต้นเป็นแต่เพียงใช้ให้ทนายเชือขุนนางผู้หนึ่ง ให้การรับรองแทนตนว่าตนเป็นเชื้อขุนนางจริง เพราะได้เห็นตราประจำตระกูลของนางนั้นเป็นสำคัญ พอทนายรับรองแล้วนางที่ขอบวชนั้นก็คุกเข่าลงต่อหน้าที่ประชุมภิกษุณีและอ้อนวอนว่า "เดชะ พระบารมีของพระ-

ผู้เป็นเจ้า ขอแม่พระและนักบุญรังฟรัวย์ (นางภิกษุณีองค์แรกในพระอารามนั้น) เป็นที่พึ่งขอได้โปรดให้ข้าพเจ้ารับส่วนแบ่งในภัทราหาร แห่งพระอารามนี้ด้วยเทอญ" ว่าเท่านี้ แล้วนางหัวหน้าภิกษุณีก็เรียกขนมปังก้อนใหญ่ๆมาสองก้อนแล้วยื่นให้นางภิกษุณีผู้ขอบวชใหม่นั้น เป็นอันเข้าใจกันในที่ว่าขอบวชและให้บวชสำเร็จบริบูรณ์ แล้วส่วนนางภิกษุณีใหม่นั้นพอได้รับขนมปังสองก้อนแล้วก็ตัดให้และแจกจ่ายไปให้คนขอทานทันที เป็นอันเสร็จพิธีบวชภิกษุณีในพระอารามนี้เท่านี้ดูไม่ยุ่งยากเลย

ถึงเมื่อรับเข้าบวชแล้วเล่า การวินัยก็ไม่เคร่งครัดอะไรมิได้มีอยู่แต่ว่าเมื่อบวชใหม่ตลอดสิบพรรษาต้องเรียนทางวินัยบัญญัติและวิปัสสนาธุระประจำวัด สวดภาวนาทุกเช้าเย็นเหมือนพระภิกษุสงฆ์ไม่มีผิดออกจากบริเวณพระอารามไม่ได้เป็นอันขาด แต่ครั้นล่วงพ้น ๔ พรรษานี้แล้วจะออกไปจากพระอารามบ้างก็ได้แต่ไม่เกินกว่าปีละ ๒ เดือน

การนุ่งห่มของนางภิกษุณีนี้ขาวล้วน เสื้อธรรมดาเป็นเสื้อยาวปกคลุมแต่ศีรษะลงมาถึงข้อเท้า แต่เวลาเมื่อจะเข้าโบสถ์ต้องสวมเสื้อชนิดสั้นและหลวมทับอีกชั้นหนึ่ง แล้วก็

คลุมเสื้อใหญ่ ๆ ปิดทับอีกชั้นที่ ๓ เสื้อสามชั้นเหล่านี้เป็น
เครื่องขาวล้วนดังว่ามาแล้ว แต่ริม ๆ เย็บเป็นขลิบต่างสีกัน
คือเสื้อที่ใช้ประจำนั้นขลิบด้วยสีน้ำเงิน ชั้นที่ ๒ ขลิบด้วย
กำมะหยี่ดำชั้นที่ ๓ ขลิบด้วยขนสัตว์สีขาว เว้นแต่สำหรับนาง
อธิการิณี เสื้อชั้นที่ ๓ นั้นขลิบด้วยสีขาวสีดำสลับกันเป็อง
บนศีรษะนั้นนางภิกษุณีนั้นใช้ปกปิดด้วยผ้าขาวบาง ๆ สองชั้น
แล้วมีหมวกทับเป็นหย่อมอยู่ตรงกลางกระหม่อมอีกชั้นหนึ่ง
คล้ายกับสวมมงคลในงานพิธี ดูเหมาะเจาะดีสำหรับนาง-
ภิกษุณีไม่สวยไม่งามเหมือนหมวกแหม่ม ซึ่งประดับด้วย
ดอกไม้ต่าง ๆ

เมื่อราชทูตได้แลเห็นนางภิกษุณีเหล่านี้ในชั้นแรกชัก
งง ๆ ไปสักครู่หนึ่ง ค่าที่เห็นแปลกตาในการนุ่งห่ม ซึ่ง
ตั้งแต่ท่านเข้ามาเมืองฝรั่งเศสยังไม่เคยเห็นที่ไหนมาก่อน
เลย พอค่อย ๆ หายงงลงบ้างแล้วจึงได้พูดออกมาว่า
"เสื้อขาว ๆ ดังนี้เข้าทีมากสมควรกว่าเสื้อสอน ๆ ทั้งหมด ชั้น
ชื่อว่าสตรีแล้วแต่งขาวเป็นการเหมาะ" การที่ท่านราชทูต
ออกความเห็นในเรื่องสีขาว ว่าเหมาะสำหรับการนุ่งห่มของ
สตรีนั้น บางทีจะเป็นเพราะท่านเคยเห็นนางชีไทยนุ่งขาวห่ม

ขาวเป็นพื้นเสียกระมัง แต่อย่างไรก็ดีพอท่านแสดงความเห็นเรื่องนุ่งขาวห่มขาวนี้แล้ว การเจรจาในระหว่างราชทูตและนางภิกษุณีเหล่านั้นจึงค่อยสนิทกันขึ้นไม่กระดากเหมือนตอนต้นเมื่อแรกพบ

เมื่อคำนับกันเสร็จแล้ว ราชทูตก็ได้พากันไปดูพระอาราม แล้วได้แวะเข้าไปดูกุฏิของนางภิกษุณีผู้มีอาวุโสสูงในพระอารามนั้น แต่หาได้ไปที่กุฏิของนางอธิการิณีไม่ เพราะตำแหน่งว่างมาตั้งแต่นางอธิการิณีเก่าถึงแก่ความมรณภาพลง จนในเวลานี้ก็ยังหาได้ตั้งอธิการิณีขึ้นใหม่ไม่ ในระหว่างเวลาที่ไม่มีอธิการิณีนี้ การบังคับบัญชาในพระอารามนั้นสำเร็จไปโดยนางภิกษุณี ๔ นาง ซึ่งถูกเลือกตามอายุอาวุโสให้เป็นผู้รั้งหน้าที่อธิการิณี เมื่อท่านราชทูตไปชมกุฏิของนางภิกษุณีผู้มีอาวุโสนั้นแล้วก็ได้เลยคุยกันถึงเรื่องวินัยบัญญัติต่าง ๆ แล้วนางภิกษุณีเหล่านั้นได้อธิบายให้ฟังว่าเวลาใดตำแหน่งอธิการิณีว่างลง การเลือกตั้งอธิการิณีใหม่เป็นไปโดยวิธีดังนี้ คือให้บรรดานางภิกษุณีทั้งหลายต่างเลือกเอานางที่ตนเห็นว่า ควรแก่ตำ—

แห่งอธิการิณีคนละสามนาง ครั้นแล้วจึงรวมคะแนนความเห็นเหล่านั้นดูแล้วก็เลือกเอานางภิกษุณีที่ได้คะแนนสูงแต่เพียงสามนาง และนางภิกษุณีที่ได้คะแนนสูงสามนางนี้ยังอยู่ในระหว่างพิจารณาของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงเลือกตั้งขึ้นนางหนึ่งแต่ในสามนางนั้นให้เป็นอธิการิณีต่อไป นางอธิการิณีนี้ แท้จริงก็ไม่ต้องมีคำมั่นสัญญาพิเศษกว่านางภิกษุณีอื่นว่าจะบวชและปกครองพระอารามอยู่นานเท่าใดจะเป็นกี่พรรษา พรรษาก็ได้แล้วแต่ใจสมัคร แต่โดยมากนางภิกษุณีเหล่านี้มักบวชอยู่ในพระอารามนั้นเพียงชั่วคราวทั้งนั้น ต่อเมื่อใดนางใดมีโอกาสที่จะกระทำการวิวาหมงคลกับขุนนางผู้ใดก็ลาสิกขาบทในเวลานั้น และการลานั้นไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไรเลย เป็นแต่ลาเพื่อนภิกษุณีด้วยกันและขอบใจในการที่ได้ให้อาศัยอยู่ในร่มพระศาสนาเท่านั้น

เมื่อท่านราชทูตทราบวิธีบวชวิธีสึก ทั้งทราบในพระวินัยของนางภิกษุณีเหล่านั้นแล้ว ท่านกล่าวว่า "วินัยนี้ดูเหมือนถือไม่ยากเลยอะไร ๆ ดูเหมือนช่างง่ายดายด้วยกันทุกข้อ จะบวชเมื่อไรก็ได้ จะสึกเมื่อไรก็ได้ ถ้าเป็น

เมืองไทยละก็เข้าใจว่าคงบวชไม่นานเป็นแน่เพราะชายผู้ดีหมดทั้งบ้านทั้งเมือง ต่างคงมุ่งหมายแต่จะใคร่ขอเป็นคู่ครองหมดด้วยกันทั้งนั้น"

คุยกันไปคุยกันมา นางภิกษุณีเหล่านั้นเลยเชื้อเชิญราชทูตเข้าไปในห้องกินข้าวหวังจะเลี้ยงท่านตามธรรมเนียมแขกเมืองชั้นผู้ใหญ่ แต่ราชทูตไม่รับเชิญ เป็นแต่รับเลี้ยงน้ำชานิดหน่อยพอมิให้เสียไมตรีแล้วก็ลาออกจากพระอาราม ทั้งนี้เพราะเกือบถึงกลางวันอยู่แล้ว และเจ้าพนักงานหลวงแผนกรับรองดูแลราชทูตก็ได้เตรียมอาหารสำหรับรับประทานกลางวันคอยท่าอยู่ที่เมืองเล็ก ๆ ชื่อเกรองซึ่งเป็นเมืองรายทางใกล้เข้าไปกับพระอารามนั้นอยู่แล้ว

บทที่ ๕๙
ราชทูตถึงเมืองดูแอย์

เมื่อท่านราชทูตรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองย่อม ๆ ชื่อเกรองนั้นแล้ว ก็เริ่มออกเดินทางจะไปเมืองดูแอย์ ซึ่งเป็นเมืองหน้าศึกแน่นหนาแข็งแรงต่อไป ตามความสันนิษฐานของนักโบราณคดีเข้าใจกันว่า เมืองดูแอย์นี้คือเมืองหลวงของชาวกาตูอัก์เก่า ซึ่งพระเจ้ายุลเซซาร์-

พระมหาจักรพรรดิโรมันกล่าวถึงในหนังสือพงศาวดารที่พระองค์ทรงนิพนธ์ เมื่อพระองค์มีชัยชนะแก่โคลัวส์ คือชาวฝรั่งเศสโบราณ

เมืองดูแอย์นี้ยังมีชื่อระบุปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากลอวีสอีกครั้งหนึ่งว่า ในรัชสมัยของพระเจ้ากลอวีสนั้น มีนางผู้ใหญ่ของพระองค์คนหนึ่งชื่ออัสกานาลดเป็นผู้มีศรัทธาสร้างวัดแม่พระชื่อน็อตร์ดามขึ้นที่เมืองดูแอย์ อยู่ในราวศตกะที่ ๕ แห่งคริสตศก ในเมืองนี้มีโบราณสถานสำคัญที่น่าดูน่าชมอยู่สามแห่ง คือโรงเรียนวัดสองโรงเรียน และโรงเรียนมหาวิทยาลัยซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าฟีลิเปที่ ๒ แห่งประเทศสเปนได้เป็นผู้ทรงสถาปนาขึ้นตามคำขอร้องของสันโตปาปาปีโอที่ ๔ เมื่อ ค. ศักราช ๑๕๖๓ เมืองนี้ได้อยู่ในอำนาจความปกครองของประเทศสเปนมาเป็นกาลนานจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ครั้นได้เกิดสงครามในระหว่างประเทศฝรั่งเศสและประเทศสเปนขึ้นใหม่ ๆ เมื่อศก ๑๖๖๗ นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงยกทัพเข้ายึดเอาเมืองดูแอย์นี้ไว้ และครั้นทำหนังสือสัญญาพระราช

ไมตรีกันใหม่ เมื่อศกหลังที่เมืองแอกส์ลาชาแปล์ พระเจ้า-แผ่นดินสเปนเลยยกเมืองดูแอย์นถวายแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เป็นสิทธิขาด

ก่อนที่ราชทูตจะถึงเมืองดูแอย์ หนทางประมาณ ๒ ล (๘,๐๐๐ เมตรเท่ากับ ๒๐๐ เส้น) มีทหารม้าเมืองดูแอย์ออกมาต้อนรับอยู่รู้แล้วและตอนเข้าในเมืองก็ได้มีการแห่แหนอย่างเอิกเกริกเหมือนกับที่เคยทำสำหรับพระเจ้าแผ่น-ดินที่ออกมาเยี่ยมเมือง คือมีทหารราบยืนรายทางสองข้างถนน ตั้งแต่ประตูน้อยด้านถึงที่พักของราชทูตเป็นเกียรติยศ และมีชาวชนพลเมืองออกมาดูมารับด้วยเป็นอันมาก

พอถึงราชทูตก็ลงจากรถขึ้นไปยังบ้านที่พักท่านเดอ-ปอมะเรยผู้เป็นเจ้าเมืองก็นำพวกขุนนางข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนเข้ามาเยี่ยมเป็นลำดับ แล้วท่านเบค์เกต์ กรรมการพิเศษของเมืองดูแอย์ได้กล่าวคำต้อนรับคำนับท่านราชทูตแทนชาวเมืองว่า

"เจ้าคุณราชทูต

การที่ข้าพเจ้าชาวเมืองภูแอยพากันทำปฏิสันถารต้อนรับเจ้าคุณทั้งหลายโดยเกียรติยศอันสูงเช่นนี้ แม้จะเป็นไปตามกระแสพระบรมราชโองการก็ดี แต่ข้าพเจ้าขอกล่าวโดยน้ำใสใจจริงว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ทราบข่าวอยู่ก่อนที่กระแสพระบรมราชโองการจะมาถึงแล้วว่าคณะราชทูตานุทูตสยามจะเข้ามาเยี่ยมเมืองภูแอย และข้าพเจ้าก็ได้ตกลงพร้อมใจกันอยู่ก่อนแล้วว่า จะจัดการรับรองท่านทั้งหลายโดยเกียรติยศอย่างสูงตามความสามารถที่จะทำได้ให้สมแก่ฐานานุรูปแห่งท่านทั้งหลาย ผู้เป็นราชทูตของพระมหากษัตราธิราชอันยิ่งใหญ่ เพราะฉะนั้นขอให้เจ้าคุณราชทูตพึงทราบตระหนักเถิดว่า การรับรองที่ข้าพเจ้าทั้งหลายได้จัดทำไปแล้ว และจะทำต่อไปอีกนั้น มิใช่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะปฏิบัติเฉพาะตามกระแสพระบรมราชโองการอย่างเดียวหามิได้ ข้าพเจ้าต่างยังมีความปลาบปลื้มยินดีที่จะรับรองด้วยความตั้งใจของตนเองอีกส่วนหนึ่งต่างหากด้วย เพราะต่างมารู้สึกระลึกถึงความเมตตาของเจ้าคุณที่ได้อุตส่าห์ดำเนินทางมาเยี่ยมเมืองของข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยความลำบาก ข้าพเจ้าทั้งหลายถือว่าเจ้าคุณได้นำสิริมงคลและเกียรติยศมา

สู่เมืองข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นต่างจึงมีความยินดีรับรองทั้งทุกตัวคน ถ้าเจ้าคุณยังพักแรมอยู่ในเมืองนี้ตราบใด ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ยินดีจะรับใช้สอยอยู่ทุกเมื่อ ขอเจ้าคุณอย่าได้เกรงใจเลย

ในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ตั้งใจที่จะรำพันสรรเสริญคุณานุคุณและบุญบารมีของพระมหากษัตริย์สยามโดยพิสดารให้เป็นการเนิ่นช้าเพราะรู้สึกอยู่เต็มตัวแล้วว่าจะรำพันเท่าไรก็มิรู้สิ้นสุด ทั้งจะหาคำมาอุปมาสาธกก็เหลือที่จะหาให้สมแต่กระนั้นจะเว้นไม่กล่าวถึงต้นเหตุแห่งความยินดีปราโมทย์ของข้าพเจ้าในการรับเจ้าคุณเสียเลยทีเดียวก็ไม่เหมาะ ข้าพเจ้าจึงขอโอกาสกล่าวแต่เพียงปฐมเหตุเท่านั้น ปฐมเหตุนั้นคือที่เจ้าคุณตั้งใจมาครั้งนี้โดยจะมาผูกพระราชสัมพันธมิตรไมตรีให้เป็นสุวรรณปถพีแผ่นเดียวกัน ในระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส และจะใคร่ปลูกความสมัครรักใคร่และนิยมนับถือกันและกันของพลเมืองแห่งประเทศทั้งสองให้สนิทสนมมั่นคงถาวรไปชั่วกาลนาน ปฐมเหตุที่เจ้าคุณมานี้แหละ ได้เป็นปฐมเหตุแห่งความยินดีปรีดาของข้าพเจ้าทั้งหลายเป็นอย่างยิ่งด้วย

ก่อนเมื่อเจ้าคุณจะออกมาจากประเทศสยามนั้นเจ้าคุณได้ยินคำยกย่องสรรเสริญบุญบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ของข้าพเจ้าเป็นอเนกประการมาแล้ว เป็นต้นได้ยินว่าพระองค์ทรงชนะทุกทิศนับตั้งแต่แม่น้ำแรงในปราจีนทิศถึงภูเขาอัลปส์ในทิศอาคเนย์ ตลอดถึงเขาบีเร-เน่ส์ในทักษิณทิศ กับได้ยินยกยอสรรเสริญพระองค์ว่าทรงบุญฤทธิ์ปราบปรามบรรดากษัตราธิราช ซึ่งยังไม่มีใครอาจปราบปรามให้ราบคาบลงได้ และทรงทำการสำเร็จนั้นไม่ว่าในเวลาฤดูกาลอันเหมาะแก่การสงคราม หรือในเวลาที่มีฝนฟ้าอากาศมาขวางเป็นอุปสรรค ถึงกับควรทรงพระนามว่าพระเจ้าผู้ทรงชนะทั่วทั้งสิบทิศ

อนึ่งใช่ว่าพระองค์จะมีชัยชนะเฉพาะแต่ศัตรูหมู่ปรปักษ์ภายนอกเท่านั้นหามิได้ แม้ข้าศึกภายในมีโลภศัตรูเป็นต้นซึ่งยากที่บุคคลจะชนะได้ พระองค์ก็ทรงประหารด้วยพระขรรคาวุธอันวิเศษกล่าวคือ พระศรัทธาญาณของพระองค์จนพ่ายแพ้แก่พระองค์ เกิดเป็นมหาชัยมงคลพิเศษขึ้นอีกส่วนหนึ่ง เช่นพระองค์ทรงมีชัยชนะแก่ราชศัตรูที่ได้เมืองนั้นเมืองนั้น แล้วเพื่อทรงเห็นแก่สันติภาพและ

ความสุขสบายของชาวชนพลเมืองในเมืองนั้น ๆ พระองค์กลับทรงมอบคืนเมืองเหล่านั้นแก่เจ้าของเดิม มิให้อนาทรร้อนใจถึงไพร่พ้าข้าแผ่นดินของพระราชศัตรูเอง ชัยชนะอันนี้แหละเจ้าคุณ เป็นชัยชนะอันมหาประเสริฐซึ่งน้อยคนอาจกระทำลงไปได้ เพราะต่างโลภต่างอยากได้ยิ่งมากยิ่งดีเป็นธรรมดา อาศัยมหาชัยอันประเสริฐนี้ ชาวชนพลเมืองทั้งหลายจึงยินดีถวายพระบรมนามาภิธัยพิเศษเรียกพระองค์ว่า มหาราชา หรือมหาราช เพราะพระองค์ทรงไว้ซึ่งคุณานุภาพ ธรรมานุภาพอย่างมหัศจรรย์จริง

ส่วนพระคุณความดีต่าง ๆ นอกจากที่เจ้าคุณเคยได้ยินเขาเล่าลือกันทั่วโลกนั้น ข้าพเจ้าจะมิพักกล่าวถึงเลย เพราะเจ้าคุณอาจทราบตระหนักด้วยตนเองโดยเอาหูเอาตาเป็นเครื่องพิสูจน์ กระทำดุจอาการของพระนางเจ้าราชินีเดอสบา ซึ่งเคยตรัสเมื่อพระนางได้ชมพระบารมีสมเด็จพระเจ้าสโลมนในอดีตกาลว่า “Verus est sermo quem audivi in terra mea” แปลว่า คำเล่าลือที่ข้าได้ยินในเมืองข้า ข้าเห็นสมจริงทุกประการแล้ว

เจ้าคุณไม่เคยนึกชมพระบารมีพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ดุจพระนางเจ้าราชินีเคอสบาชมพระบารมีของสมเด็จพระเจ้าสโลมนบ้างแลหรือ เจ้าคุณไม่เคยนึกเห็นเป็นการควรอย่างยิ่งหรือที่พระราชาในโลกจะกระทำมิตรไมตรีกับพระมหากษัตริย์เช่นสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ นี้ ข้าพเจ้าหวังใจว่าคงเคยได้นึกมาแล้ว แต่ยังไม่อาจพยากรณ์ยืนยันลงเป็นหนึ่งแน่ได้ จะอย่างไรก็ตามบัดนี้ข้าพเจ้ามีความยินดีขอเชิญเจ้าคุณรับเหล้าองุ่นแห่งไมตรีซึ่งชาวเมืองดูแอย์ได้จัดรับรองในบัดนี้เทอญ”

เมื่อท่านอัครราชทูตได้ฟังคำต้อนรับนี้เสร็จแล้ว ท่านจึงตอบว่า “ท่านทั้งหลาย ใจความในสุดท้ายแห่งสุนทรพจน์ของท่านนี้ เรายินดีขอรับรองว่าเป็นการสมจริง เพราะกิตติศัพท์ที่สรรเสริญพระบารมีสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสซึ่งเราเคยได้ยินมาแต่เมืองไทยนั้น เราได้มาเห็นประจักษ์แก่ตายู่แล้วว่าสมคำเล่าลือทุกประการ อนึ่งที่ว่าพระองค์ทรงชนะทุกทิศนั้นก็มีราชอาณาเขตขอบขัณฑเสมามณฑลต่างๆ ซึ่งเรากำลังผ่านไปเป็นลำดับอยู่ในเวลานี้เป็นสักขีพยานปรากฏอยู่ และคำเล่าลือที่ว่าพระองค์ทรงพระ

อภินิหารบารมีศรีสง่าก็มีพยานในพระราชสำนักวังแวร์ซายส์ ซึ่งเราได้ไปดูรู้เห็นมาแล้วเพราะเป็นความจริง ตั้งแต่เกิดมาเรายังมิเคยได้แลเห็นพระราชสถานใด ๆ จะงดงามตระการตาเท่ากับพระราชสำนักนั้นเลย อนึ่งที่ลือว่าไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ของพระองค์ล้วนแต่เจริญด้วยธรรมสมบัติและคุณสมบัตินานานั้น เราก็เห็นประจักษ์แก่ตาดุจเดียวกัน โดยเพียงดูพ่ำท่านทั้งหลายผู้มาต้อนรับบรรดาเราคราวนี้ ฉะนี้เราจึงมีความพอใจและขอบใจท่านทั้งหลายทั้งเพราะวาจาที่ท่านพึงกล่าวเชื้อเชิญเราในบัดนี้ ทั้งเพราะของกำนัลอันถูกใจที่ท่านนำมาคำนับให้เรารับด้วย" ครั้นเสร็จการต้อนรับกันเรียบร้อยแล้ว ท่านเจ้าเมืองดูแอย์ก็ได้พาท่านราชทูตไปชมมหาวิทยาลัยในเมืองนั้น

ที่มหาวิทยาลัยนั้นได้มีคำอวยพรคำนับราชทูตและอธิบายความเป็นไปของมหาวิทยาลัยนั้นด้วย แต่เพื่อจะให้สมเหมาะกับที่เป็นสถานศึกษาเล่าเรียนโบราณคดีชั้นสูง แทนที่จะได้ใช้ภาษาฝรั่งเศสตามที่เคยในที่อื่น ๆ คณบดีผู้แสดงคำอภิปรายเชื้อเชิญนั้นได้ใช้ภาษาละตินซึ่งเป็นภาษาโบราณมีรัศมีศรีสง่าอยู่ในตัวกว่าภาษาสมัยปัจจุบัน ซึ่ง

เป็นธรรมดาต้องเป็นที่นิยมนับถือ ของ ปราชญ์ ราช บัณฑิต น้อยกว่าภาษาละตินซึ่งเป็นภาษามีอายุอาวุโสสูง

เย็นวันนั้น ท่านอัครราชทูตได้คิดคำอาณัติสัญญา สำหรับทหารในเมืองว่า "Tant qu' il triomphera, Je me rèjouirai" (ตังต์ กิล ตรียงเฟอรา เยอ เมอเรยูย์เรย์) ซึ่งแปลว่า "พระองค์จะทรงมหาชัยอยู่นานตราบใด ข้าพเจ้าก็มีความยินดีอยู่นานตราบนั้น" แท้จริง แม้ถึงท่านเดอปอมะเรยซึ่งเป็นนักดนตรีและชำนาญในทางจินตกวี เคยนิพนธ์คำเฉลิมพระเกียรติถวาย จนมีชื่อเสียงมาหลายครั้งแล้วได้เป็นผู้ออกอาณัติเอง ก็คงคิดไม่เหมาะกว่าคำนี้เลย ทั้งนี้เป็นที่น่าสรรเสริญท่านราชทูตสยามไม่ใช่น้อย

การรับประทานอาหารเย็นของราชทูต ที่เมืองดูแอย์ ได้ดำเนินไปตามธรรมเนียมที่เคยมาในเมืองอื่น คือท่านเจ้าเมืองได้จัดให้พวกมโหรีมาบรรเลง และมีนางผู้ดีมานั่งดูและสนทนากัน แต่เพราะเหตุที่เมืองดูแอย์เป็นเมืองใหญ่นางผู้ดีที่มาระชุมในเย็นวันนั้นออกจะปมากจนล้นห้อง จนบรรดาพวกผู้ชายเข้าไม่ได้เลยสักคนเดียว

รุ่งขึ้นเวลาเช้า ท่านเดอ ปอมะเรย ได้จัดรถของท่าน ๓ คันมาคอยรับราชทูตจะพาไปดูโรงหล่อของกรมทหาร วันนั้นมงเซียร์เกล์แลร์ ผู้บังคับการแผนกหล่อหลอมต่าง ๆ ในโรงหล่อนั้นได้ตระเตรียมจะหลอมปืนใหญ่ชนิดกระสุนหนัก ๒๔ ชั่ง ๔ กระบอก และชนิดกระสุนหนัก ๑๖ ชั่ง ๒ กระบอกให้ท่านราชทูตดู

แต่ขณะที่ราชทูตไปถึงนั้น น้ำแร่ที่จะหล่อเบ้าปืนนั้นยังหลอมไม่ค่อยจะได้ดี ฉะนั้นในระหว่างเวลาคอยน้ำแร่ให้ได้ที่เหมาะสำหรับหล่อนั้น มงเซียร์เฟลอรีจะเรียนใหญ่ได้พาท่านราชทูตไปดูแม่พิมพ์สำหรับหล่อปืนเหล่านั้นไปพลางก่อน และได้อธิบายเรื่องแม่พิมพ์แบบหล่อนั้นให้ราชทูตเข้าใจดี สิ่งในแม่พิมพ์ซึ่งท่านราชทูตได้ดูแล้วดูอีกด้วยความทะเยอทะยานอยากรู้อยากเข้าใจจริงคือแม่พิมพ์ที่ใช้สำหรับหล่อกันปืนใหญ่ ท่านเฟลอรีก็ได้อธิบายให้ราชทูตฟังจนเข้าใจตอนนี้แล้ว ท่านก็ได้พาไปดูเครื่องมือต่าง ๆ มีเลื่อยเหล็กเป็นต้นซึ่งใช้เลื่อยสกัดแต่งปุ่ม ๆ ปม ๆ ที่มีติดตามลำกระบอกปืนบ้างตามก้นปืนบ้าง

ดูพลางคุยพลางท่านราชทูตกล่าวว่า "ที่เมืองไทยก็มีบึนเขื่อง ๆ อยู่เหมือนกัน แต่ทำเกลี้ยง ๆ ไม่วิจิตรพิสดารเท่าที่เห็นอยู่ที่เมืองดูแอย์น แต่ทว่าถ้าจะพูดไปถึงเนื้อแร่ธาตุที่ใช้ทำบึนแล้ว ก็ดูเหมือนว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองไทยจะดีกว่าเนื้อแร่ที่ใช้ในเมืองดูแอย์นเสียอีก"

ต่อมาท่านราชทูตสังเกตเห็นตามลำกระบอกบึนใหญ่นั้น บางกระบอกเป็นรูปสัตว์สิงห์และเครื่องไม้ต่าง ๆ ท่านก็ถามว่า "ก็รูปสัตว์สิงห์ต่าง ๆ เหล่านี้เขาทำอย่างไรกัน เห็นจะยากกระมัง" ท่านเฟลอรีตอบว่า "ทำไม่ยากอะไรนักดอกเจ้าคุณ เชิญเจ้าคุณมาทางนี้เถอะ จะได้เห็นว่าเขาทำอย่างไรกัน" แล้วก็พากันไปดูพวกช่างแผนกแกะกระบอกบึน พอท่านราชทูตแลเห็นวิธีเขาทำกันก็เข้าใจได้ทันทีว่าเป็นของทำไม่สู้ยาก นอกนั้นท่านยังได้รอดูการขัดเกลาลำกระบอกข้างในและการหล่อเล็กหล่อน้อยจนกว่าน้ำแร่สำหรับหล่อบึนใหญ่จะได้ที่ ต่อมาสักครู่หนึ่งพอน้ำแร่ได้ที่ดีแล้วเจ้าพนักงานก็ได้เชิญท่านไปดูการหล่อบึนใหญ่นั้นแต่ต้นจนสำเร็จ ก็เป็นที่พอใจอย่างยิ่ง การไปดูครั้งนี้ท่านราชทูตถามแล้วถามอีก วัดแล้ววัดเล่า จนรู้ขนาด

วิธีสร้างอาวุธยุทธภัณฑ์อย่างที่ทำกันในเมืองดูแอย์สันทุกอย่างทุกชนิดก็ว่าได้

ครั้นออกจากการดูหล่อปืนใหญ่แล้ว เจ้าพนักงานได้พาไปดูโรงเก็บสาตราวุธต่าง ๆ สำหรับค่ายเมืองดูแอย์มีทั้งปืนใหญ่กระบอกยาวกระบอกสั้น ปืนยิงด้วยกระสุนเหล็กกระสุนศิลา พร้อมด้วยลูกกระสุนเสร็จนับตั้งสามร้อยกระบอก ท่านราชทูตจึงกล่าวชมเชยไปต่าง ๆ ว่า "เจ้าคุณเสนาบดีกระทรวงกลาโหมช่างมีปรีชาญาณและเพียรพยายามสำคัญจริงหนอท่าน หาไม่ที่ไหนเมืองดูแอย์นี้ยังจะพร้อมไปด้วยเครื่องสาตราวุธยุทธภัณฑ์มากมายล้นหลามเหมือนกับที่มีอยู่เดี๋ยวนี้เล่า อย่าว่าแต่มีอาวุธและกระสุนดินปืนเพียงพอสำหรับป้องกันมิให้เมืองดูแอย์ตกอยู่ในเงื้อมมือศัตรูเลย ถึงจะส่งอาวุธยุทธภัณฑ์เหล่านี้ไปยังค่ายอื่นเมืองอื่นเพื่อป้องกันตัวบ้างเท่าไร ๆ ก็ยังเหลือพอถมเถไปเสียอีก"

เมื่อเดินออกมาท่านราชทูตยังกล่าวชมเชยท่านเสนาบดีกลาโหมไปอีกต่าง ๆ ว่า "พณ ฯ ล ฯ ช่างสามารถจริงเจียวเพราะเมืองดูแอย์นี้เป็นแต่เพียงซักเสียวอันเล็ก ๆ

น้อย ๆ ในหน้าที่ของท่าน ท่านยังจัดการได้แข็งแรงถึงเพียงนี้ แท้จริงก็ไม่ประหลาดอะไร เพราะธรรมดาพระ-มหากษัตราธิราชเจ้า ผู้ทรงพระอภินิหารเป็นที่มหัศจรรย์เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระองค์นั้นแล้วเป็นต้องประกอบไปด้วยข้าบาทราชบริพารอันสามารถสำหรับคู่พระบารมีอยู่เสมอ พระองค์ท่านทรงพระวิจารณ-ญาณอันประเสริฐจริงจึงเลือกเฟ้นจำเพาะวิริยบุรุษที่สามารถเช่นนี้มาทรงตั้งเป็นเจ้าพนักงานสำหรับดูแลการบ้านเมืองทั่วไปต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์ ที่จริงท่านราชทูตกล่าวยกย่องพระบารมีที่ทรงหัวข้อนี้ นับว่าเป็นความเฉลียวฉลาดของท่านเป็นพิเศษยิ่ง เพราะความจริงประเทศบ้านเมืองฝรั่งเศสรุ่งเรืองถึงปานนี้ก็ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงตั้งผู้สามารถในหน้าที่สำคัญต่างพระองค์นั้นเองมิใช่อื่นเลย

พอออกจากโรงแสงสรรพาวุธแล้วได้ไปดูโรงเรียนทหารบกใหญ่และเจ้าพนักงานให้ลองยิงบกใหญ่นั้นให้ดู ท่านราชทูตเห็นแล้วก็สรรเสริญว่า "ยิงแม่นจริง ถูกศูนย์กลางขาวแทบทุกที แต่การยิงแม่นยำนั้นเป็นแต่ส่วนหนึ่ง

แห่งความดีของทหารบีนใหญ่เหล่านั้นเท่านั้น สิ่งที่น่าชมยิ่งอีกก็คือการแคล่วคล่องว่องไว ไหนบัดเดี๋ยวบรรจุ บัดเดี๋ยวเล็ง บัดเดี๋ยวยิง บัดเดี๋ยวบรรจุใหม่อีก บัดเดี๋ยวเช็ดแล้วในทันควันทีเดียว น่าชมมาก" พอดูการยิงบีนใหญ่แล้วก็ได้ดูการขว้างปาด้วยลูกระเบิด แล้วไปเที่ยวดูรอบค่ายเมืองตลอด

ในตอนบ่ายวันนั้นราชทูตได้ไปดูค่ายเดอแลสการ์ปอีกค่ายหนึ่ง ท่านคือ เรอแปร์ ผู้บังคับการอยู่ที่นั่นก็ได้ยิงบีนคำนับรับราชทูต และมีทหารยืนเรียงรายเป็นเกียรติยศอีกตามเคย แล้วท่านก็ได้เชิญบรรดาราชทูตให้เข้าไปในบ้านของท่าน เพื่อจะให้อบอุ่นบรรเทาความหนาวลงหน่อยเพราะวันนั้นอากาศค่อนข้างจะหนาวมากอยู่ด้วย ที่บ้านนั้นท่านราชทูตได้พบกับนางคือ เรอแปร์และธิดากับแหม่มบารอนเดอแคงชี และนางผู้ดีอีกหลายคน ได้สนทนากันอยู่ริมเตาไฟสักครู่หนึ่งแล้ว แล้วแหม่มเดอเรอแปร์ได้เลี้ยงท่านราชทูตด้วยของว่างกลางวัน แต่ท่านคือเรอแปร์คัดค้านว่า "วันนี้หนาวนักเชิญเจ้าคุณรับประทานเหล้าอุ่นด้วยกันเสียก่อนเถิด แล้วจึงค่อยรับประทานของอื่นต่อไป"

ใคร ๆ ก็เห็นพ้องด้วย ก็เลยพากันชิมขวดนั้นขวดนี้เป็น
หลายขวดหลายชนิดจึงได้ลงมือรับประทานอาหาร

ในเวลาที่กำลังเลี้ยงกันอยู่นั้น ท่านราชทูตได้สังเกต
เห็นธิดาของท่านคือเรอแปร์ประกอบด้วยลักษณะรูปร่าง
สวยงามนัก ท่านจึงเอ่ยขึ้นว่า "บุตรีของท่านคนนี้รูปร่าง
เข้าทีมาก ถ้าท่านและบุตรีของท่านเห็นด้วย ข้าพเจ้ายินดี
จะรับเป็นลูกสะใภ้ เพราะที่เมืองไทยนั้นข้าพเจ้ามีลูกชาย
อยู่คนหนึ่ง เข้าใจว่าสมเหมาะกับที่จะมาเป็นลูกเขยของท่าน
ด้วยว่าต่อไปข้างหน้าข้าพเจ้าเชื่อว่าเขาคงมียศบรรดาศักดิ์
เป็นขุนนางผู้ใหญ่ในเมืองไทยคน ๑ เหมือนกัน ท่านจะ
ว่ากระไร" ท่านพ่อยังไม่ทันตอบ บุตรีชิงค้านขึ้นก่อนว่า
"ดิฉันไม่เห็นด้วย จะเห็นด้วยไม่ได้ เดี๋ยวจะเป็นน้อยเป็น
หลวงอะไรกันยุ่ง เมียต้องร้อยคงนี่ดิฉันไม่ยินดีเจ้าค่ะไม่ยอม
รับเป็นอันขาด" ท่านราชทูตจึงตอบว่า "เธออย่าพึง
ปฏิเสธเด็ดขาดเลย ถ้าเธอได้ไปเมืองไทยให้ลูกเราเห็น
หน้าแล้วเข้าใจว่า ลูกเราคงผูกสมัครรักใคร่แต่เธอคนเดียว
เป็นแน่ คงไม่กังวลกับการที่จะแสวงหาหญิงอื่นมาปรน
นิบัติอีกต่อไป ขอเธออย่ามีความสงสัยเลย"

ขณะที่กำลังสนทนาปราศรัยกันอยู่อย่างเพลิดเพลินเจริญใจยังมิทันที่จะสิ้นเรื่องราวลงก็พอดีคนใช้มาบอกว่า "คุณพ่อเยซวิตได้เตรียมการไว้คอยท่าสำหรับรับรองท่านราชทูตอยู่พร้อมเพรียงแล้ว" ก็เลยลาและพากันไปเยี่ยมสำนักของท่านบาทหลวงเยซวิตซึ่งอยู่ในเมืองดูแอย์นั้น พอย่างเข้าไปในสำนักนั้นก็เห็นเป็นห้องโถงใหญ่สำหรับเป็นที่ประชุมคนมาก ๆ มีคนดีดสีตีเป่าร้องรับขับเพลงต่าง ๆ อย่างที่ราชทูตยังไม่เคยเห็นที่ไหน ดูก็น่าจะเล่าสู่กันฟังบ้างพอเป็นใจความเลา ๆ โดยสังเขป

การต้อนรับที่สำนักบาทหลวงเยซวิตนี้จัดเป็นละครเทวดากับมนุษย์สลับกัน ในองก์แรกมีเทพยดาผู้ประจำเมืองฝรั่งเศส (จะสมมุติเป็นพระเสื้อเมืองพระหลักเมืองฝรั่งเศสก็ไม่ผิด) เสด็จออกมาจากหลังฉาก จูงพระหัตถ์พระสยามเทวราชพลางชวนว่า "เชิญน้องมาเถิด ! มา ! เราจะพากันทำมิตรไมตรีกับพระเจ้าหลุยส์ขัตติยมหาราชเชิญน้องมาเถิด ! มา !"

ถัดมาองก์ที่ ๒ เมื่อพระสยามเทวราชกำลังเจรจากับพระฝรั่งเศสเทวราชอยู่นั้น มีเทพยดาอีก ๒ องค์ คือพระ

เทพเผยเดชกำจาย และพระเทพบรรยายคุณกำจรซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ประกาศพระเดชานุภาพและเกียรติคุณของพระมหากษัตราธิราช ได้ออกมาร้องเพลงสรรเสริญพระบารมี ชมพระเกียรติ พระยศ พระคุณธรรมพระศรัทธาธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ให้โลกเห็นว่าพระองค์ทรงธรรมาภรณ์และกอบไปด้วยเดโชชัย สมเป็นปิยมหาราชาธิราชโดยแท้

ในองก์ที่ ๓ เมื่อพระสยามเทวราชได้ทราบคุณประวัติอันเป็นศุภมงคล จากเทพยดาทั้ง ๒ ซึ่งได้อุโฆษณาการในองก์ที่ ๒ ดังนี้แล้ว ก็บังเกิดความโสมนัสปีติยินดีเป็นที่สุดที่จะเห็นชาวไทย คนในอารักขาของตนได้มารับส่วนร่มเย็นในฉายา แห่ง พระเกียรติคุณของพระองค์พร้อมด้วยมหาสัมพันธมิตรของพระองค์อันมีอยู่ในโลกวิสัยทั้ง ๙ ทิศ ก็ร้องเพลงสาธุการ ยินดีชวนชาวไทยให้มาทำมิตรไมตรีกับชาวฝรั่งเศส

ในองก์ที่ ๔ ซึ่งเป็นองก์สุดท้าย พระสยามเทวราช พระฝรั่งเศสเทวราช กับบริวาร ก็เสด็จมาแต่ทิพยวิมาน สำหรับ ช่วยเหลือ ในพิธีการมงคลซึ่ง บังเกิดมีในมนุษยโลก

ครั้นต่างก็กวักหัตถ์ชวนชาวไทยชาวฝรั่งเศสเข้ามาทำมิตรไมตรีสมัครรักใคร่กันเป็นเหมือนพี่น้อง ฉลองเป็นงานใหญ่หลวงและหลามไปด้วยชาวชนพลเมืองทั้งสองพระนคร ซึ่งแสดงความยินดีเอิกเกริกครึกครัน

ครั้นสนละครเทวดาแล้ว คุณพ่อเยซวิตนั้นได้เชิญราชทูตไปรับประทานอาหารอีก แต่อาศัยที่พึ่งได้รับประทานมาจากบ้านของท่านคือเรอแปร์ผู้บังคับการในค่ายไม่สู้นาน จึงเป็นแต่เข้านั่งร่วมโต๊ะด้วยพอเป็นพิธีมากกว่าอื่น เพราะใคร ๆ ก็ยังไม่หิวเลยท่านราชทูตจึงกล่าวคำขอบใจบรรดาคุณพ่อเหล่านั้นว่า "อาหารเครื่องบำรุงกำลังที่คุณพ่อจัดนี้ล้วนแต่ของดีมีโอชาวิเศษอยู่ แต่อาหารเครื่องบำรุงใจกล่าวคือละครเทพยดานั้นยิ่งมีโอชารสกว่าอาหารอื่น ๆ เสียอีก ยิ่งรับประทานก็ยิ่งอยากไม่มีอิ่มเลย น่าชมเชยคุณพ่อเป็นอันมาก ในการที่อุตส่าห์พยายามผึกฝนกุลบุตรให้เฉลียวฉลาดในทางที่ดีที่งามดังนี้ แท้จริงขบวนครูบาอาจารย์แล้วคุณพ่อเป็นเอกไม่มีที่สงสัยไม่มีใครจับเป็นแน่ดีจริง เป็นการกุศลจริง"

เย็นวันนั้น เมื่อกลับบ้านแล้วราชทูตให้อาณัติสัญญาสำหรับทหารในคืนวันนั้นว่า "Aux amis je fournis du bruitaux ennemis la mort" (โอซามิส์เยอ ฟูร์นีซ์ ดือบรุยต์; โอเซเนอมีส์ ลามอรต์) แปลว่า ขันชื่อว่ามิตรแล้วข้าร้องสรรเสริญ แต่ขันชื่อว่าศัตรู ข้าร้องขู่จนตาย หมายความว่า เมืองตูแอย์นถ้าใครมาเยี่ยมเป็นมิตรเหมือนเช่นราชทูตไทยนี้เป็นต้องยิงบันสลุตทันที แต่หากจะเป็นศัตรูขู่เข้ามาแล้วเป็นต้องยิงบันจนมันวินาศทีเดียว กล่าวทั้งนี้เพื่อเกียรติยศแก่เมืองตูแอย์ ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในทางหล่อบันใหญ่นั้นเอง

เย็นวันนั้นถึงราชทูตจะได้กินข้าวมาสามแห่งแล้วก็ดี แต่เมื่อท่านแลเห็นมีนางผู้ดีมาคอยทักทายปราศรัยในเวลาท่านกินข้าวตามธรรมดา ท่านก็ยังอุตส่าห์นั่งที่โต๊ะกินไปอีกหนหนึ่งเป็นครั้งที่ ๔ เพื่อมิให้เสียพิธีให้นางผู้ดีเหล่านั้นเก้อกลับบ้าน โดยไม่ได้พูดจาปราศรัยกับราชทูตสมดังกับที่ตั้งใจมา

บทที่ ๕๙

ราชทูตถึงเมืองกังแบรย์

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๓ เดือนพฤศจิกายน ราชทูตพากันเดินทางไปเมืองกังแบรย์ต่อไป การออกจากเมืองดูแอย์มีทหารเป็นกองเกียรติยศรายเรียงไปตามทางดุจเดียวกับเมื่อข้าเมืองไม่มีผิด พอมาถึงเมืองกังแบรย์ ก็มีการยิงปืนและมีทหารเรียงรายไปตามทางคอยรับเป็นแบบเดียวกัน ผิดกันอยู่ก็แต่ที่มีผู้คนมาคอยดูแน่นกว่าที่เมืองดูแอย์เท่านั้น

เมืองกังแบรย์นี้ มีชื่อปรากฏมาแต่โบราณว่า เป็นเมืองใหญ่โตงามสง่าแข็งแรงในทวีปยุโรป ตั้งอยู่เหนือแม่น้ำแอสโกต์ มีบ้อมอยู่สองบ้อมแน่นหนายิ่งนัก และมีวัดน็อตร์ด้ามอยู่วัดหนึ่งเป็นวัดใหญ่และงามมากกว่าวัดอื่น ๆ พระสงฆ์ที่ทรงฐานันดรศักดิ์ในวัดนั้นมีอยู่ถึง ๔๘ องค์และพระสงฆ์อันดับอีก ๙๕ องค์ เดิมวัดนี้เมื่อก่อนคริสตศก ๑๐๙๕ ก็เป็นวัดขึ้นของท่านสังฆราชเมืองอาราส แล้วต่อมาก็มีสังฆราชปกครองคณะสงฆ์เป็นอิสระอยู่ต่างหาก ไม่ต้องขึ้นต่อท่านสังฆราชเมืองอาราสตลอดมาจนศก ๑๕๕๙ ครั้น

ถึงศาสนสมัยขององค์สันโตปาปาเปาโลที่ ๒ พระองค์ได้ทรงเพิ่มเกียรติยศแก่วัดเมืองกังแบรย์นอกชั้นหนึ่งทรงตั้งตำแหน่งสังฆราชขึ้นเป็นมหาสังฆราช มีอำนาจว่ากล่าวสั่งสอนสังฆราชวัดอื่นอีกด้วย

เมืองกังแบรย์นี้ สมเด็จพระเจ้าโคลดียงเป็นพระราชาองค์แรกที่ได้ตีเอามาเป็นราชอาณาจักรของประเทศฝรั่งเศส ในคริสต์ศักราช ๔๔๕ เมืองกังแบรย์จึงได้ตกเป็นของฝรั่งเศสตลอดมาจนถึงศก ๙๔๓ ซึ่งเป็นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าชาร์ล เลอ โชฟ(ขุนหลวงชาร์ลศีรษะล้าน) ขณะนั้นเมืองกังแบรย์ได้เป็นเมืองแก่งแย่งกันในระหว่าง ๓ เจ้าของ คือกษัตริย์ฝรั่งเศสฝ่ายหนึ่ง กษัตริย์สเปนฝ่ายหนึ่ง และท่านกงต์เดอ ฟลังดร์ ซึ่งเป็นเจ้าแควันฟลังดร์ คือดินแดนซึ่งเป็นปริมณฑลแวดล้อมเมืองกังแบรย์นั่นเอง ข้างฝ่ายฝรั่งเศสเพื่อจะมิให้เสียไมตรีกับประเทศสเปน ได้ยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นเมืองเอกราชส่วนหนึ่งต่างหาก มิให้พระเจ้ากรุงสเปนเข้าไปมีอำนาจเกี่ยวข้องด้วย การแก่งแย่งก็เป็นอันสงบมา ส่วนพระเจ้ากรุงสเปนต่อมาอีกหลายพระองค์ต่างก็ยังถือสัญญาเพื่อจะมิให้เสียทางพระราชไมตรี

เหมือนกัน คงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็น อิสระกันกลาง อยู่ในระหว่างแดนดินฝรั่งเศสและเมืองขึ้นของสเปนเป็นลำดับมา แต่ครั้นมาถึงรัชสมัยของพระมหาจักรพรรดิ ชาร์ลแกงต์หรือพระเจ้าชาร์ลมหาราชที่ ๕ แห่งสเปนพระองค์ทรงอานุภาพมากกลับไม่ทรงยินยอมให้เมืองกังแบรย์เป็นเมืองอิสระกลาง ๆ สมตามความตกลงเดิม พระองค์จึงยกกองทัพเข้าเมืองกังแบรย์ได้ แต่เพื่อจะมิให้ชาวเมืองกำเริบพระองค์มิทรงบอกเงื่อนแห่งพระราชประสงค์ กล่าวคือพระองค์ทรงประกาศว่า การที่พระองค์ยกมาครั้งนี้ ขออย่าให้ชาวเมืองเข้าใจผิด พระองค์มิได้มาเพื่อจะยึดเอาเมืองกังแบรย์นี้เป็นเมืองขึ้นของประเทศสเปนหามิได้เลย พระองค์มา โดยหวังความสวัสดีต่อชาวเมืองเองมิใช่อื่น และพระองค์อ้างว่า พระองค์ได้ทราบในราโชบายของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่าทรงหมายพระทัยจะตีเมืองกังแบรย์ ทำเป็นประเทศราชของประเทศฝรั่งเศสต่างหาก และครั้งนี้เพื่อจะรักษาอิสระของเมืองกังแบรย์ให้มั่นคงถาวรต่อไป ขอให้บรรดาชาวชนพลเมืองทั้งหลายจงช่วยชาวสเปนให้พร้อมเพรียงน้ำหนึ่งใจเดียวกัน จะได้สร้างค่ายคูประตูหอรบ

ให้แข็งแรงมั่นคง ถึงข้างฝ่ายกรุงฝรั่งเศสจะปองร้ายหมายคิดครั้งใด ชาวเมืองจะได้รักษาบ้านเมืองมิให้เป็นอันตรายแก่ศัตรูโดยง่าย เมื่อชาวเมืองได้ยินดังนี้ จะเป็นเพราะเกรงพระบารมีหรืออะไรไม่ทราบ กลับเห็นดีด้วยพระราชกระแสของพระเจ้ากรุงสเปนเลยพร้อมกันช่วยสร้างค่ายคูบ้อมกำแพงแข็งแรงแน่นหนา แต่นั้นมา (คริสต์ศักราช ๑๕๔๓) เมืองกังแบรย์ก็เลยตกเป็นเมืองประเทศราชของสเปน ทั้งที่ชื่อสืออนามว่าเป็นเมืองที่ไม่แตก (กรุงศรีอยุธยาอีกกรุงหนึ่งนั่นเอง) ก็เนื่องมาจากที่สร้างกำแพงคราวนี้ แต่ถึงเป็นเมืองที่ลือว่าที่ไม่แตกนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้ายังทรงตีแตกได้ในไม่กี่วัน เลยเข้าเมืองกังแบรย์ได้ในวันที่ ๑๖ มีนาคม ๑๖๗๗

บ้อมใหญ่สำหรับบ้องกันเมืองกังแบรย์นั้นมีอยู่สองบ้อม บ้อมหนึ่งอยู่ในที่สูงเด่นกว่าเมืองอาศัยบ้อมนี้บ้อมเดียวอาจบ้องกันเมืองทั้งเมืองก็ได้ คูรอบบ้อมนี้ขุดออกมาจากเนินศิลาล้วน ฝั่งคูจึงเป็นกำแพงหินแข็งแรงทนทานยิ่ง คูอื่น ๆ รอบเมืองขุดลึกและกว้างทั้งนั้น ซ้ำมีหอรบอยู่รายทางตลอดและตามด้านฝั่งแม่น้ำมีบ้อมใหญ่อยู่อีกบ้อมหนึ่งบ้อง

กันเมืองจากทางที่ราบ เพราะด้านนั้นเป็นท้องทุ่งลุ่มมาก หากเปิดประตูเมื่อไรน้ำจะท่วมทุ่งฝ่ายข้างด้านนั้นหมด เป็นที่ป้องกันเมืองอย่างดีอีกชั้นหนึ่ง

ถนนหนทางต่าง ๆ ในเมืองกังแบรย์นั้นล้วนหันเข้าหาศูนย์กลางของเมืองทุกสาย และตรงหัวต่อที่ศูนย์กลางของเมืองนั้น เป็นที่ตั้งอยู่ของศาลากลางสำหรับว่าการมณฑลเป็นตึกสูงสง่างาม ข้างด้านหน้ามีหอนาฬิกาอย่างใหญ่เป็นนาฬิกาอย่างประหลาดน่าดู ไม่ว่าแขกเมือง ไหน ที่มาเมืองกังแบรย์ต้องพาไปดูนาฬิกากลางเมืองนี้ด้วย

เมื่อราชทูตถึงที่พักแล้ว ไม่ช้าท่านกงต์เดอมงบรงผู้ว่าราชการเมืองก็นำข้าราชการมีท่านแคส์ ครือ เซเลียรส์เป็นต้นมาเยี่ยมเยียนราชทูตตามธรรมเนียม แล้วท่านแคส์ครือเซเลียรส์ซึ่งใส่หมวกกำมะหยี่ดำสวมเสื้อยาวดำตามตำแหน่ง ก็ได้กล่าวรับรองราชทูตว่าดังนี้

“ท่านเจ้าคุณราชทูต กิจศุภมงคลซึ่งทำให้ข้าพเจ้าทั้งหลายมาประชุมกันเพื่อคำนับรับรองท่านวันนี้เป็นสักขีพยานให้รู้เห็นเด่นชัดว่าถึงแม้พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราชเป็นพระมหากษัตริย์ ซึ่งบริบูรณ์ไปด้วยศฤงคาร

อย่างเหลือล้น ก็ยังไม่เทียมเท่ากับราชคุณธรรมอันประเสริฐซึ่งอบรมอยู่ในดวงหฤทัยของพระองค์และเปล่งรัศมีสว่างไพโรจน์แผ่ซ่านไปทั่วทิศานุทิศ กระทั่งทิศบุรพาอันแสนไกลของท่านเจ้าคุณราชทูตพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามมหาราชเจ้าของเจ้าคุณ จึงได้ทรงพระปรารภในการที่จะผูกพระราชไมตรีกับพระองค์ พระองค์จึงได้ทรงเลือกตั้งเจ้าคุณทั้งหลายเป็นราชทูตานุทูตของพระองค์ส่งมายังกรุงฝรั่งเศสคราวนี้ แท้จริงพระเจ้ากรุงสยามของเจ้าคุณทรงปรารภในทางที่ถูก ด้วยเหตุว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสของเรานี้ เป็นที่นิยมยินดีของชาวชนพลเมืองทั้งหลายในแว่นแคว้นของพระองค์ ว่าพระองค์ทรงเจริญในทางสุจริตธรรมให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์อยู่เย็นเป็นสุขปราศจากทุกข์จนสุดพระกำลังของพระองค์ จนแซ่ซ้องไปทั่วขอบจักรวาล"

"เจ้าคุณจงโปรดสังเกตว่า การผูกสัมพันธมิตรไมตรีคราวนี้เป็นการสำคัญอย่างใหญ่หลวง ชนิดที่ไม่ค่อยมีปรากฏในพงศาวดาร เพราะเป็นพระราชไมตรีในระหว่างพระมหากษัตราธิราชเจ้าแห่งบุรพทิศและพระมหากษัตรา

ธิราชเจ้าแห่งบัจฉิมทิศ ซึ่งพระองค์เป็นหลักโลกองค์เดียว
ฝ่ายละทิศ ถ้าพลิกพงศาวดารกลับถอยหลังเกือบตั้งพัน
พรรษา จึงจะได้พบมงคลสมัยมิตรไมตรีอันวิเศษในระหว่าง
บุรพทิศและบัจฉิมทิศ กล่าวคือรัชสมัยของพระมหาจักร-
พรรดิฝรั่งเศสองค์แรก คือสมเด็จพระเจ้าชาร์ลมหาราชเจ้า
เมื่อพระองค์ทรงปราบพวกลมบาร์ด ซึ่งเบียดเบียนองค์
สันโตปาปาอาดรียาโนที่ ๑ และองค์สันโตปาปาทรงถวาย
พระเกียรติยศให้พระองค์เป็นพระมหาจักรพรรดิในบรรดา
คริสตขัตติยราชทั้งหลายนั้น ขณะนั้นเกียรติยศเกียรติคุณ
ของพระองค์ระบือลือไกลไปทั่วทิศานุทิศ จนกษัตริย์กรุง
เปอร์เซีย กษัตริย์กรุงแฟล์ ต่างส่งราชทูตานุทูตมา
เจริญพระราชไมตรีกับพระองค์ มีอยู่แต่คราวนั้นคราวเดียว
และบัดนี้จำเพาะมามีซ้ำในมงคลสมัยของพระบาทสมเด็จ
พระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้าของเรานี้เข้าอีก ทั้งนี้เพราะ
พระองค์ทรงคุณธรรมอันประเสริฐเสมอนึ่งพระมหา-
จักรพรรดิชาร์ลมหาราชพระองค์เดิมนั้นนั่นเอง ทั้งสอง
พระองค์ทรงมุ่งพระทัยถือเป็นเกณฑ์แห่งการปกครองอย่าง
เดียวให้ราษฎรพลเมืองอยู่เย็นเป็นสุข และเป็นด้วยเหตุนี้
พระองค์ทรงขับไล่พวกมิจฉาทิฐิบรรดาถือลัทธิวิสัยของ

มิจฉาจาริย์ลูแทร์และกัลวิน มิให้มันทำวุ่นวายในบ้านเมืองได้

เป็นบุญของพลเมืองแห่งพระองค์ที่จำเพาะได้อุบัติขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ และบุญมหาลาภอันนี้หากพระเจ้ากรุงสยามจะจำลองอย่างพระองค์ในการปกครองราษฎรแล้วไซร้ ก็ได้บังเกิดมีขึ้นในวงกมลแห่งชาวเมืองไทยด้วยเหมือนกัน ถ้าต่างคนต่างเลือมใสในทฤษฎีเห็นชอบของเจ้าคุณ ซึ่งเจ้าคุณจะได้นำไปเป็นสมบัติส่วนตัวจากเมืองนี้แล้ว อย่าว่าแต่จะอยู่เป็นสุขในใต้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐของพระมหากษัตริย์ในโลกนี้เท่านั้นเลย ยังจะหวังต่อความบรมสุขในใต้ร่มโพธิ์ทองอันประเสริฐยิ่งของกษัตริย์แห่งกษัตริย์ทั้งหลายในวิมานสวรรค์ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงครองดินฟ้าอากาศให้ดำรงในความร่มเย็นสุขสภาพอย่างหาเปรียบเทียบมิได้ด้วย

อาศัยความหวังของเราต่อชาวเมืองไทยในสุดท้ายนี้ เราจึงขอกล่าวคำอำนวยพรของจินตกวีละตินโบราณว่า

"Vivite Foelices, quibus est fortuna, peracla,

Vobis parta quies est nullum jam sequor a randum

ซึ่งแปลว่า "จงอยู่เป็นสุขสถาวรเถิด การที่ท่านได้พากเพียรพยายามจนทำการสำเร็จตามความมุ่งหมายนั้นบัดนี้ถึงเวลาพักด้วยสิริมงคลแล้ว ไม่จำเป็นที่จะต้องตรากตรำให้ลำบากแล้ว ขอจงอยู่เป็นสุขเถิด" และเราขอเพิ่มคำอธิบายของเราติดท้ายคำกลอนสองวรรคนี้ว่า "บรรดาชาวสยามทั้งหลายเอ๋ย ขอจงอยู่เป็นสุขเถิดในวาระที่ราชทูตอันแกล้วกล้าของท่านจะได้กลับไปสั่งสอนให้ท่านทั้งหลายรู้จักทางดำเนินอันชอบ เพื่อจะประสบพบเห็นบรมสุขอันแท้จริงทั้งในโลกนี้ทั้งในโลกหน้าด้วยเทอญ นี่แหละเจ้าคุณทั้งหลาย คำอำนวยพรของเราชาวเมืองกังแบรย์ในโอกาสที่ท่านมาเหยียบบ้านเมืองของเราคราวนี้"

เมื่อเสร็จคำเชื่อเชิญของท่านแคส์ครือเซเลียรส์แล้ว บรรดาท่านกรมการเมืองกังแบรย์ได้นำเอาเหรียญทองที่ระลึกมาให้ราชทูตเหรียญทองนี้หนัก ๒๗ ปิสตอล (ประมาณ ๗ บาท ๒ สลึงไทย) ด้านหน้ามีพระบรมฉายาลักษณ์แห่งสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ และมีคำจารึกว่า—Ludovico Victore et pacis Datore (สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ผู้ทรงชัยและสันติภาพ) และด้านข้างหลังเป็นรูปเมืองกังแบรย์

มีคำจารึกว่า "DVLCIVS VIVIMVS" (เราอยู่เป็นสุข) คำจารึกด้านหลังนี้มีแปลกอยู่ที่อักษรเหล่านี้ (ยกเสียแต่ตัว S) ถ้าจะรวมคำนวณตามราคาตัวหนังสือที่สมมุติใช้ต่างตัวเลข (เช่นที่หน้าบัตนาพิกาเป็นต้นซึ่งเรียกว่าเลขโรมันนั้น) ก็ได้จำนวนเลข ๑๖๗๘ ซึ่งตรงพอดีกับปีคริสต์ศักราชที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ทรงชัยชำนะต่อพระเจ้ากรุงสเปน พระเจ้ากรุงสเปนต้องยอมยกเมืองกังแบรย์นี้ขึ้นเป็นสิทธิขาดแก่พระองค์ (ขออธิบายวิธีนับนั้นหน่อย คือตัว D = ๕๐๐, ตัว V = ๕, ตัว L = ๕๐, ตัว C = ๑๐๐, ตัว I = ๑, ตัว V = ๕, ตัว V = ๕ ตัว I = ๑, ตัว V = ๕, ตัว I = ๑, ตัว M = ๑๐๐๐, ตัว V = ๕ รวมได้จำนวนเลขดังนี้ ๕๐๐ + ๕ + ๕๐ + ๑๐๐ + ๑ + ๕ + ๕ + ๑ + ๕ + ๑ + ๑๐๐๐ + ๕ = ๑๖๗๘ ซึ่งตรงกับศักราชที่เมืองกังแบรย์ได้ตกเป็นของพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔) เมื่อท่านแด์สกรือเซเลียรส์ได้ยื่นเหรียญทองแผ่นนี้ให้เจ้าคุณราชทูตแล้ว ท่านได้กล่าวว่า "เจ้าคุณโปรดรับเหรียญที่ระลึกนี้ด้วยเถิด เจ้าคุณรักษาไว้ตราบใดก็จะเป็นเครื่องเตือนสติตราบนั้น ว่าเมือง

กังแบรย์ อยู่เย็นเป็นสุข ในร่มโพธิ์ทองของพระบาทสมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหาราช ดังคำจารึกซึ่งชาวเมืองได้เขียนไว้ในนี้เป็นสักขีพยานปรากฏอยู่ไม่รู้หาย ขอเจ้าคุณจงทราบตระหนักใจและโปรดบ่าวร้องให้ชาวชนพลเมืองสยามทราบด้วย เพราะเป็นสิ่งน่าบ่าวร้องให้รู้ในทั่วทิศานุทิศ ให้คนทั้งโลกทราบด้วย"

ว่าแท้นี้แล้วท่านก็ยื่นเหรียญทองให้เจ้าคุณราชทูต แต่บนหน้าของที่ใส่เหรียญทองนี้ยังมีคำกลอนภาษาละตินเขียนอำนวยพรชัยอีกชั้นหนึ่งดังนี้ Vicisti, Princeps, Urbi Pacemque dedisti, dabis. Qui Rex et Pater es, dulcius esse ซึ่งแปลว่า "ขอพระองค์ผู้ทรงมหาชัยได้ทรงพระเจริญ ด้วยว่าพระองค์ได้ทรงนำสันติภาพมาสู่โลกและยังจะทรงนำของพิเศษกว่านี้ให้มาสู่ต่อไป ขอพระองค์ผู้ดำรงตำแหน่งเป็นพระชนกและพระบัดติยมหาราชของเราทรงพระเจริญเทอญ"

เมื่อเสร็จการให้เหรียญทองแล้ว กรมการยังได้เอาผ้าอย่างเนื้อละเอียดอีกสามผืนซึ่งเรียกตามภาษาตลาดมาหลายร้อยปีแล้วว่า "ผ้ากังแบรย์" มาให้เจ้าคุณราชทูต

เพื่อนำเอาไปไว้ดูเป็นตัวอย่างเป็นเสร็จการเชื่อเชิญฝ่ายพลเมืองกังแบรย์เท่านี้ เจ้าคุณอัครราชทูตจึงได้แสดงความขอบใจว่า

"ท่านทั้งหลาย การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสทรงจัดการรับรองบรรดาราชาวสยามด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ดังนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ พระตำหนักของพระองค์มีอยู่เท่าใด ของประเสริฐคู่พระบารมีมีอยู่มากน้อยเท่าใด เมืองประเทศราชที่พระองค์ทรงตีมีชัยชนะอยู่ในทิศใด พระองค์ทรงพระมหากรุณาโปรดโอกาสให้เราได้ไปเยี่ยมได้ชมดูตามปรารถนาทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นพระเดชพระคุณอันเหลือล้น และไม่ว่าในที่ใดทั่วประเทศฝรั่งเศสชาวเมืองทั้งหลายพร้อมกันยินดีรับรองเราและอำนวยชัยมงคลถวายแด่สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามปิยมหาราชของเรา ข้อนี้เป็นข้อซึ่งจารึกฝังอยู่ในดวงใจของเรามิรู้หาย ถ้าวันใดเราได้เหยียบประเทศสยามมีโอกาสเฝ้าพระบารมีแห่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามแล้ววันนั้นท่านทั้งหลายอย่ามีความวิตกเลย เราตั้งใจจะกราบทูลความชอบความงามของท่านทั้งหลายในทั่วเมือง

ฝรั่งเศสให้พระองค์ทรงทราบทุกอย่างทุกประการ ถ้าถึงเวรกราบทูลกล่าวถึงเมืองกังแบรย์ของท่านนี้แล้ว เราจะถวายเหรียญทองอันประเสริฐที่ท่านให้เราเวลานี้ และไม่ต้องสงสัยว่าพระองค์ จะไม่ทรงชอบพระทัยรักษาไว้เป็นพยานแห่งไมตรีจิตของท่านต่อไปจนชั่วกัลปาวสาน" แล้วท่านอัครราชทูตยังแสดงความพอใจส่วนตัวของท่านในเรื่องเหรียญทองที่ระลึกนั้นเป็นหลายประการว่า "ถึงแม้เราจะได้รับเงินทองตั้งร้อยตั้งล้านก็ดี เราก็จะไม่อิ่มใจเท่ากับที่ได้เหรียญทองอันนี้เลย" แล้วท่านว่ากับท่านแคส์ครอเซเลียร์ส ผู้กล่าวสุนทรพจน์นั้นว่า "เรายังติดใจคำเชื้อเชิญของท่านเมื่อกี้นี้ยิ่งนัก ถ้าท่านมีความเมตตาอนุญาตให้เราถือไปดูตามชอบใจเมื่อเราว่าง ๆ จะถือเป็นพระคุณยิ่ง"

ครั้นตกเวลาเย็น ท่านเดอเฟเนอลงมหาสังฆราชแห่งเมืองกังแบรย์ซึ่งเป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏในทางจินตกวีได้นิพนธ์หนังสือต่าง ๆ เป็นต้นว่า หนังสือเตเลมักสำหรับถวายท่านชาย ดัก เดอบูรกอญ พระราชนัดดาทรงอ่านเพราะท่านเป็นพระครูสำหรับถวายอักษรแก่องค์ชัตติยางกูรนั้นได้เข้ามาหาท่านราชทูตถึงสำนักที่พักของท่าน ท่าน

อัครราชทูตซึ่งเคยได้ยินถึงคุณวุฒิและคุณสมบัติต่าง ๆ ของท่านพระครูองค์นี้มาก่อนแล้ว ทั้งท่านราชทูตก็เป็นผู้ที่มีสัมมาคารวะต่อพระต่อเจ้าเป็นนิสัยติดตัวอยู่แล้ว ก็รู้สึกเป็นพระคุณพิเศษของท่านมหาสังฆราชในการที่ท่านมาเยี่ยมถึงที่พักดังนี้

เมื่อพูดกันไปมาเสร็จแล้ว ท่านมหาสังฆราช เดอ-เฟเนอลงได้สังเกตในจำพวกชาวสยามที่มาด้วยกับท่านราชทูตนั้น มีพระสงฆ์เมืองไทยองค์หนึ่งชื่ออันโตเนียว บินโตเป็นคนมีความสามารถหลายอย่างพูดได้คล่องแคล่วหลายภาษา เป็นต้นภาษาฝรั่งเศสและภาษาละตินท่านมหาสังฆราชเดอ เฟเนอลง ก็เชิญพระสงฆ์เมืองไทยองค์นั้นให้มานอนพักที่สำนักพระสังฆราช พร้อมด้วยกันกับท่านตลอดเวลาราชทูตอยู่ในเมืองกังแบรย์นั้น ท่านอันโตเนียว บินโตก็กินอยู่หลับนอนกับท่านมหาสังฆราช เดอเฟเนอลง ท่านมหาสังฆราชได้ถามเรื่องราวเมืองสยามต่าง ๆ นานา ท่านอันโตเนียวบินโตก็อธิบายความเป็นไปของเมืองไทย จนท่านมหาสังฆราชรู้เรื่องได้อย่างดีเป็นที่พอใจอย่างยิ่ง และเมื่อจะอำลากันไปนั้น ท่านมหาสังฆราชเดอเฟเนอลง

ได้ให้เสมาทองต่าง ๆ และลูกประคำสายหนึ่งไว้เป็นที่ระลึกแห่งกันและกัน

เมื่อท่านกงต์เดอมงบรงจะลาราชทูตนั้น ท่านขอคำอาณัติสำหรับทหารในคืนหน้าต่อไป และท่านอัครราชทูตก็คิดให้ว่า "Fidèle à son choix" (ฟีแดล อาซง ชูอาช์) ซึ่งแปลว่า "สมพระทัย" ทั้งนี้เพื่อหมายความว่า การที่พระเจ้าแผ่นดินทรงเลือกตั้งท่านเดอมงบรงเป็นเจ้าเมืองกังแบรย์อันเป็นเมืองหน้าศึกอย่างสำคัญนั้น เป็นการเหมาะ "สมพระทัย" ทุกอย่าง ค่าที่ท่านกงต์นี้ปฏิบัติการล้วนแต่ตามพระราชประสงค์ด้วยความเคร่งครัดสัตย์ซื่อ ซึ่งเป็นการน่าสรรเสริญอย่างยิ่ง เพราะท่านยังมีอายุวัยไม่สู้มาก ถ้าตามปกติข้าราชการผู้ใหญ่แล้วต้องมีอายุมากกว่านี้เป็นอันมากจึงจะได้รับหน้าที่สำคัญเช่นนี้ได้

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเจ้าเมืองให้รถมารับราชทูตพาไปดูเมือง พอราชทูตขึ้นรถไปถึงกำแพงเมือง ก็ได้เห็นเจ้าเมืองได้จัดม้าไว้คอยท่าอยู่แล้ว ราชทูตจึงลงจากรถและขึ้นขี่ม้าไปดูค่ายคูประตูหอรบครบทุกค่าย ถึงค่ายใดผู้บังคับการค่ายนั้นก็คลี่แผนที่ให้ท่านราชทูตดูเมื่อ ราชทูตเห็นดู

ลึกและบ้อมทำแพงสูงชันมาก ก็กล่าวว่า "บ้อมอย่างนี้ ถ้าหากข้าพเจ้าได้มาอยู่รวมกับทหารฝรั่งเศสแล้ว อย่าว่าแต่ไม่กลัวใครเท่านั้นเลย เข้าใจว่าไม่มีศัตรูใดกล้าจะเข้ามาต่อกรเสียด้วย เหตุไฉนหนอพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ยังทรงตีได้เล่า" ขณะเมื่อท่านราชทูตดูบ้อมอยู่นั้น ฝ่ายนักเรียนทหารต่าง ๆ ก็แสดงกีฬายุทธให้ท่านดู ท่านมีความพอใจมากถึงกับออกอุทานชมพระบารมีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกเป็นหลายประการ เป็นต้นท่านกล่าวว่า "ตั้งแต่เด็กจนแก่เฒ่าขึ้นชื่อว่าทหารแล้ว พระองค์ทรงชุบเลี้ยงเหมือนบิดาเลี้ยงบุตร บุตรไม่ต้องเป็นกังวลด้วยการหากินทุกเช้าค่ำตลอดชีวิตและไม่ว่าที่ไหนทั่วแผ่นดินล้วนแต่พบปะบุตรเลี้ยงที่รักของพระองค์เสมอ ทำไมพระองค์จะไม่ทรงชนะราชศัตรูเล่า" ว่าเท่านี้แล้วท่านก็แสดงความประสงค์จะลาไป โดยอ้างว่า "การดูทหารดังนี้ใช่ว่าจะไม่อยากดูอีกต่อไปเมื่อไร แต่ต้องขออำลาท่านก่อน เพราะเย็นวันนี้เราตั้งใจจะไปเยี่ยมท่านมหาสังฆราชเดอเฟเนอลง เพราะว่าท่านสังฆราชองค์นี้เป็นบุรุษอันประกอบด้วยคุณานุคุณอันล้ำเลิศ นาน ๆ ถึงจะได้มีโอกาสพบเห็นสักที แต่

ทหารกับบ้อมนี้เคยเห็นมามากต่อมากแล้ว ทั้งเข้าใจว่าคง มีโอกาสเห็นข้างหน้าต่อไปอีกเป็นแน่" ว่าเท่านี้ท่านก็อำลาเจ้าเมืองขึ้นรถไปหาท่านมหาสังฆราชนั้น

พอย่างเข้าไปในโบสถ์ก็เห็นพระสังฆราชเดอเฟเนอลงมาคอยรับท่านราชทูตอยู่ พร้อมทั้งพระสงฆ์อันดับด้วยแล้ว ครั้นคำนับรับรองด้วยกันทั้งสองฝ่ายตามธรรมเนียมแล้ว ท่านสังฆราชเชิญท่านราชทูตเดินไปข้างหน้าเข้าไปดูในโบสถ์ต่อไป แต่ท่านราชทูตไม่ค่อยยอมไปข้างหน้าเกี่ยงว่า "เจ้าคุณสังฆราชเป็นผู้อยู่ในศีลธรรมประกอบด้วยจิตศรัทธาและญาณความรู้อันพิเศษ มิบังควรเลยที่จะเดินหลังเชิญพระคุณเจ้าได้โปรดเดินไปก่อน พวกผมยินดีจะเดินตามรอยอันน่าเคารพของพระคุณเจ้า" เจ้าคุณสังฆราชเดอเฟเนอลงจึงเดินไปหน้าพาไปดูอะไรต่ออะไรอันควรดูในโบสถ์ของท่าน มีพาไปชมและฟังหีบเพลงออร์คันใหญ่อันมีอยู่ในวัดนั้นเป็นต้น

เย็นวันนั้นเมื่อราชทูตกลับยังที่พักแล้ว ท่านเจ้าเมืองให้ไปขออาณัติตามที่เคย วันนั้นอาณัติเป็นดังนี้ „Il achevera sonouvrage" (อิลาแชเวอร่า ชอนูวราช) ซึ่ง

หมายความว่า กิจการต่าง ๆ สำหรับบ้องกันบ้านเมืองกังแบรย์ มิให้ตกไปในเงื้อมมือของศัตรูกล่าวคือค่ายคูประตูหอรบที่ท่านเดอมงบรงกำลังคิดสร้างอยู่นั้นคงสำเร็จ และคำนั้นเป็นที่ชมเชยท่านเจ้าเมืองเท่าไร ข้าพเจ้าไม่จำเป็นจะต้องอธิบายในที่นี้ เพราะย่อมแจ้งอยู่ในตัวเสร็จแล้ว

บทที่ ๖๐

ราชทูตถึงเมืองเปรอน

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ราชทูตลาออกจากเมืองกังแบรย์เดินทางไปเมืองเปรอนต่อไป เมืองเปรอนนี้นับในจำพวกเมืองสำคัญของประเทศฝรั่งเศส เหมือนกันเป็นดังกุญแจของประเทศก็ว่าได้ ผู้ที่จะตีนั้นต้องเป็นคนสามารถจริง เพราะเป็นเมืองที่ยาก ด้วยมีหนองบึงบางล้อมอยู่แทบทุกด้าน พวกสเปนได้ลองแล้วลองอีกที่จะเข้าเมืองเปรอนนี้ให้จงได้ ก็ไม่สำเร็จสักที แท้จริงถึงเมืองใดจะมั่นคงแข็งแรงและตั้งอยู่ในทำเลอย่างไร ถ้าชาวเมืองเองไม่เป็นใจรบ เมืองนั้นก็เป็นอันต้องตกไปในเงื้อมมือของ

ศัตรูสักวันหนึ่งเป็นแน่ แต่เมืองเปรอนี้ทั้งมั่นคงและทั้งชาวเมืองด้วยกันก็ล้วนขันแข็งอดทนมาแต่ไหนแต่ไรว่าเป็นชาตินักรบแท้ ฉะนี้จึงรักษาเมืองได้ไม่เป็นอันตราย

ตอนเมื่อจะรับราชทูตเข้าเมืองนี้ หากไม่มีผู้บอกแล้วเข้าใจไม่ได้ว่าเป็นเมืองหน้าศึกหรือเมืองกลางประเทศ โดยธรรมดาเพราะแลเห็นศึกคึกไปด้วยทหาร น่าจะเป็นเมืองหน้าศึก แต่แท้จริงก็เปล่า มิใช่เมืองหน้าศึก มิใช่เมืองมีทหาร เป็นเมืองมีแต่พลเรือนล้วนทั้งนั้น แต่กระนั้นเหตุไฉนจึงมีทหารมาต้อนรับราชทูตอย่างเอิกเกริกแน่นหนาเหมือนเมืองหน้าศึกไม่มีผิด ข้อนี้อธิบายว่าพลเมืองเองชอบเป็นทหารถึงกับสมัครหัดเอง ตีดเสือ ชืออาวุธเองเสร็จ วันที่ราชทูตมาจึงได้รับท่านอย่างทหารแท้ มียิงสลุตด้วยปืนใหญ่ มีกระทำวันทยาวุธด้วยหอกด้วยดาบด้วยธงพร้อมเสร็จ กระบวนทหารรับนั้นมีอยู่ ๑๖ กอง ยืนเรียงรายไปตามทางและที่ประตูบ้านพักของราชทูตมีกองปืนสั้นอีก ๕๐ คนอยู่ได้บังคับบัญชาของนายร้อยเอก นายร้อยโท และนายร้อยตรี คนสนิทของนายกองใหญ่ถือธงชัยประจำเมืองเปรอนซึ่งเรียกว่า ธงสุทธิธวัช หรือ

ธงบริสุทธิ์เหมือนสาวพรหมจารี เพราะศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลย เป็นธงพิเศษสำหรับเมืองนี้ ซึ่งศัตรูยังไม่เคยตีแตกสักคราวเดียว

ในการต้อนรับราชทูตที่หน้าเมืองนั้น บรรดากรมการก็ออกมาทั้งสิ้น มีท่านโอเบเป็นหัวหน้า และนอกนั้นยังมีขุนนางข้าราชการพร้อมด้วยท่านมาร์กัสเดอแกงกูร์ต ผู้ว่าราชการเมืองเป็นหัวหน้าอีกฝ่ายหนึ่ง หัวหน้าทั้งสองนี้คือ หัวหน้าฝ่ายราชการและหัวหน้าฝ่ายราษฎร ต่างถือลูกประแจเมืองคนละพวง ท่านมาร์กัสถือในนามของรัฐบาล และท่านโอเบถือในนามของเมืองซึ่งเป็นเกียรติยศพิเศษของเมืองนี้ที่ได้ถือประแจเมืองเอาเอง เพราะยังไม่เคยแพ้แก่ศัตรูหมู่ปัจจามิตร จึงทรงไว้พระทัยชาวเมืองได้ พอรถราชทูตมาถึงสะพานหันข้ามคูรอบเมืองที่หน้าประตูเมือง ก็ลงจากรถเพื่อกระทำพิธีมอบและรับประแจเมือง ท่านมาร์กัสยื่นให้ท่านราชทูตถึงสามครั้งตามธรรมเนียมราชทูตจึงรับครั้นแล้วท่านโอเบหัวหน้าราษฎรยื่นให้อีกที แล้วจึงได้เข้าเมือง ขณะนั้นเสียงปืนใหญ่ เสียงระฆังและเสียงผู้คนก็ประสานกัน เป็นที่แสดงความยินดีต้อนรับราชทูตเข้าเมือง

เปรอน หน้าสำนักที่พักราชทูตก็ประดับด้วยธงทิว และตรา
แผ่นดินสยามสลับกับดอกไม้ใบไม้สด มีใบยี่โถซึ่งถือเป็น
ใบชัยพฤกษ์เป็นต้น

พอราชทูตมาถึงที่พักไม่นาน ท่านมาร์กีส์เดอแกง-
กูร์ตพร้อมด้วยขุนนางฝ่ายรัฐบาลและขุนนางฝ่ายเมืองก็พา
กันมาเยี่ยมราชทูตและในโอกาสนั้นท่านโอเบหัวหน้าราช-
ฎรเมืองเปรอนได้กล่าวสุนทรพจน์ว่า "เจ้าคุณราชทูต

"กรมการเมืองเปรอนขอโอกาส เพื่อยืนในที่เฉพาะ
หน้าท่านสักหน่อย จะได้แสดงให้ท่านทราบรู้วาระน้ำใจว่า
อยากต้อนรับท่านให้สมเกียรติยศอันสูงของท่าน และสม
พระราชประสงค์แห่งพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าด้วย ดูเอา
เถิดท่านราชทูต เหตุการณ์อันไม่น่าเป็น พระผู้เป็นเจ้าบน
สวรรค์ยังอาจบันดาลให้เป็นไปได้ เมืองฝรั่งเศสกับเมือง
ไทยหรือก็ตั้งอยู่ในที่อันแสนไกล มีภูเขาและมหาสมุทรกั้นมิ
ให้ไปมาหาสู่กันได้ง่าย ถึงกระนั้นอาศัยพระบารมีแห่งพระ
ผู้เป็นเจ้าซึ่งทรงถือพระหฤทัยแห่งกษัตริย์ทั้งหลายในกำ
พระหัตถ์ก็ว่าได้ พระองค์ยังทรงบันดาลให้กษัตริย์ของ
สองประเทศนี้ได้ทำมิตรไมตรีกัน นี่ควรมิใช่หรือที่จะถือ

ว่าเป็นเหตุการณ์อันไม่น่าจะพึงเห็นแล้วยังได้มาเห็นอยู่ฉะนี้ อีกประการหนึ่งเมืองเปรอนี้ก็เป็นเมืองลับอยู่กลางประเทศ ควรอยู่เมื่อไรที่จะได้เป็นพยานแลเห็นการเป็นไปอันมหามงคลนี้ได้ แต่พระองค์ยังทรงดลใจให้ท่านมาเยี่ยมเมืองน้อยอันลับได้ฉะนี้ นี้ก็เป็นข้ออัศจรรย์น่าพิศวงอันไม่น่าจะพึงเห็นก็จำเพาะยังมาได้แลเห็นอีกชั้นหนึ่ง นับว่าเป็นบุญแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย แท้จริงบรรพบุรุษของข้าพเจ้าทั้งหลายในเมืองเปรอนี้ ได้สะสมไว้ซึ่งเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งมอบไว้เป็นมรดกของชาวเมืองในชั้นหลัง ดูก็ไม่น่าจะหวังต่อเกียรติยศอันเสียอีกแล้ว แต่ครั้นมาชาติเกียรติยศที่ท่านนำเข้ามาสู่เมืองในคราวมหามงคลครั้งนี้ โดยไม่มีใครคาดได้ว่าจะพึงมีมาถึง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะไม่พากันชื่นชมยินดีคำนับท่านราชทูตทั้งหลายกระไรได้ ขอจงเชื่อเถิดว่า บรรดาชาวเปรอทุกคนมีวาระน้ำใจล้วนแต่มีความยินดีดุจเดียวกับถ้อยคำที่ข้าพเจ้าอุตส่าห์บรรยายให้ท่านฟังฉะนี้แหละ ข้าพเจ้าทุกคนใคร่แสดงความเคารพนับถือในท่าน และใคร่ภาวนาขอให้ไมตรีซึ่งท่านมาผูกนี้ได้มั่นคงถาวรมิรู้สิ้นมิรู้สุดเลย"

เมื่อสิ้นกระแสสุนทรพจน์ลงแล้ว ท่านผู้ที่เป็นล่ามของราชทูตจึงได้ขอร่างสุนทรพจน์นี้มาจากท่านปาฐก และท่านปาฐกส่งให้พลางว่า "ข้าพเจ้ารู้อยู่ก่อนแล้วว่า ท่านราชทูตคงจะใคร่ได้คำเชื้อเชิญของข้าพเจ้าไปอ่านดู เพราะได้ทราบว่าท่านเคยขอมาจากเมืองอื่นแล้ว เมื่อรู้ฉะนี้จึงได้เตรียมไว้พร้อมเสร็จ และยินดีมอบให้ท่านในบัดนี้" เมื่อล่ามรับมาแล้วก็อ่านพลางแปลพลางให้ราชทูตฟังจนรู้ความได้ดีบดีท่านอัครราชทูตจึงกล่าวตอบว่า "เราขอบคุณท่านทั้งหลายเป็นอันมาก ที่ท่านมาแสดงความยินดีในการต้อนรับเราฉะนี้ ถึงแม้เราจะกลับไปเมืองไทยท่านอย่าพึงเข้าใจว่าจะลืมจะจดจำไว้จนชั่วอายุกาล ส่วนสัญญาพระราชไมตรีซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครกระทำกันนี้ก็คงจะมั่นคงถาวรอยู่ชั่วเดือนตะวัน ขอท่านทั้งหลายจงสวดภาวนาให้ฝรั่งเศสมีน้ำใจกลายเป็นไทยและไทยกลายเป็นฝรั่งเศส มิตรไมตรีจะไม่รู้มีวันสิ้นสุดลงเลย"

เมื่อกล่าวดังนี้แล้วพวกขุนนางฝ่ายตุลาการและพระสงฆ์สมณะก็ได้มาอวยพรชัยให้ราชทูตเป็นลำดับต่อไป ข้างฝ่ายพวกขุนศาลมีมงเซียร์วายังต์เป็นหัวหน้า และฝ่าย

พระสงฆ์ก็มีท่านอาเบเดอแวส์เตียร์ เป็นหัวหน้า เพราะเป็นผู้มีอาวุโสกว่าพระสงฆ์อื่นในเมืองเปรอน ทั้งเป็นมหาเปรียญ เป็นที่ปรึกษาประจำของราชตระกูลเดอนาวาร์ด้วย คำอวยพรของท่านอาเบเดอแวส์เตียร์นั้นดำเนินเป็นใจความดังนี้

"เจริญพรยังท่านอัครราชทูต

ก็เมื่อมหาชนทั้งหลายกำลังพิศวงอยู่ในพระบารมีแห่งพระมหากษัตริย์ซึ่งเจ้าคุณรับตำแหน่งเป็นผู้แทนพระองค์ในเวลานี้ และเมื่อต่างคนต่างกำลังสรรเสริญพระปรีชาญาณซึ่งพระองค์ทรงแสดงในราชกรณียกิจทั้งหลายของพระองค์เป็นต้นความเพียรพยายามเพื่อจะประสานพระราชไมตรีกับพระบาทสมเด็จพระทรงชัยของเรา ส่วนอาตมภาพควรจะต้องสำแดงความเคารพนับถือต่อเจ้าคุณมากสักเท่าไรถึงจะสมกับอิสริยยศของราชทูตแห่งพระมหากษัตราธิราชเจ้า ซึ่งทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐเป็นที่รักใคร่นับถือของคริสต์ศาสนิกชนทั่วไป อาศัยที่พระองค์ทรงปกป้องรักษาสัปบุรุษคริสตังทั้งหลายในแว่นแคว้นอันแสนไกลให้อยู่เป็นปกติสุขเห็นปานดังนี้

ดูกรท่านราชทูตานุทูตทั้งหลาย ขอพระองค์บน
สรวงสวรรค์ทรงอำนวยพระพรชัยยังท่านทั้งหลายเพื่อ
ความเพียรอุตส่าห์ของท่านทั้งหลายจะได้ประสบซึ่งผล
สำเร็จสมมโนรถปรารถนาทุกประการเทอญ ขอผลานิสงส์
แห่งเมตตาจิตมุทิตาจิตซึ่งท่านทั้งหลายเผยแผ่แก่ข้ารับใช้
ของพระผู้เป็นใหญ่ยิ่งได้บันดาลให้เป็นอมฤตผลาผลสำหรับ
ท่านทั้งหลายในปรโลกเบื้องหน้าเทอญ ขอผลานิสงส์แห่ง
ปรีชาญาณอันสุขุมคัมภีรภาพและคุณานุคุณทั้งหลายอื่นเป็น
อันมาก ซึ่งเป็นเหตุบันดาลให้สมเด็จพระเจ้าหลุยส์มหา-
ราชเจ้าทรงผูกพระทัยรักใคร่นับถือท่านทั้งหลายพร้อมด้วย
พลเมืองทั้งหลายของพระองค์ จงบันดาลให้บรรดาท่านทั้ง
หลายได้ประสบซึ่งรัศมีแห่งความปรีชาญาณอันประเสริฐ
หาที่สุดมิได้ กล่าวคือพระผู้เป็นเจ้าซึ่งทรงสรรพคุณานุคุณ
ทั้งปวงในสถานวิมานสวรรค์ด้วยเทอญ นี่แหละท่านราช-
ทูตทั้งหลาย เป็นใจความย่อแห่งความรู้สึกซึ่งได้บังเกิด
ขึ้นในดวงกมลของอาตมภาพทั้งหลาย บรรดาพระสงฆ์
เมืองเปรอนซึ่งได้ออกมาหาท่านคราวนี้! เจริญพร!"

ขณะเมื่อราชทูตกำลังฟังคำอำนวยพรต่าง ๆ และโต้ตอบล้วนเหมาะ ๆ กับคำอวยพรอยู่นั้น ฝ่ายทหารสมัครซึ่งมาต้อนรับราชทูตนั้น กำลังเข้าแถวทำท่ารบอยู่หน้าสำนักที่พักของราชทูตพวกนายทหารชั้นนายร้อยเอก เป็นแถวหน้า พวกนายร้อยตรีสลับกันอยู่หัวแถวปลายแถว และแถวหลังที่สุดมีพวกนายร้อยเอกอีกแถวหนึ่งเหมือนแถวหน้า การจัดแถวนี้เข้าทีมาก ค่าที่หมวกนายทหารนั้นล้วนติดขนนกสีขาวเป็นพวงภู่ เมื่อแลดูรอบแถวทหารทั้งหลายเหล่านั้น จึงเห็นขนนกปลิวสะบัดสะบิ้งล้วนเป็นสีขาว น่าดูมาก

พอถึงคราวจะรบอย่าไปเข้าใจว่ารบจริง เปล่าไม่มีทั้งนั้น แทนที่จะรบกันจริงกลับเป็นรบกับขวดเหล้าองุ่นต่างหาก คือเมื่อสนทนาปราศรัยให้พรซึ่งกันและกันเสร็จแล้ว ฝ่ายเจ้าพนักงานเลี้ยงของกรมการเมือง ๑๒ คน ก็นำเอาขวดองุ่นมาเป็นขบวนแห่ คนเลี้ยงมิใช่คนอื่นล้วนผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนทั้งนั้น เช่นพวกศาลเป็นต้น แล้วถัดมาผู้บังคับการทหารสมัครที่ ๑ กับผู้ช่วยพร้อมด้วยธงสมาคมหัตถกรรม ๓๐ ธง ซึ่งมาแทนสมาคมของตน ๆ

แล้ว ยังแซมคนตีกลองอีกเป็นอันมาก ตอนปลายขบวนแห่นั้นมีนายทหารอีกคนหนึ่งเป็นเสร็จขบวนแห่ขวด

เมื่อขบวนเดินมาถึงสำนักที่พักแล้ว ก็ขึ้นไปบนเรือนเป็นขบวนแบบเดียวกัน แล้วหัวหน้าฝ่ายศาลจึงได้อัญเชิญราชทูตให้รับประทานเหล้าองุ่นซึ่งเมืองจัดเลี้ยง ท่านราชทูตรับเลี้ยงตามเชิญพลางกล่าวว่า ที่ท่านรับรองพวกเราชาวไทยด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ ฉะนี้เป็นที่ชอบใจยิ่ง แต่ก็ไม่เป็นที่แปลกประหลาดใจอะไรค่าที่ข่าวเมืองเปรอนนี้เคยเข้าหูมาหลายทางแล้วว่า พวกชาวเมืองนี้เป็นคนอัธยาศัยดีอย่างหาที่เปรียบยาก เราเห็นสมจริงแล้วทุกประการ และการรับรองของท่านคราวนี้เราจะมิได้ลืมเลยเสียตายอยู่อย่างเดียวแต่ที่ท่านเป็นฝ่ายให้ข้างเดียว เรามิรู้ที่จะทดแทนคุณความดีของท่านอย่างไร แต่ขอท่านจงเชื่อเถิดว่า ถ้าพวกเรามีหนทางใดช่วยเหลือท่านได้เมื่อไร เรายินดีอยากจะช่วยอยู่ทุกเมื่อ"

เมื่อเลี้ยงเหล้าองุ่นเสร็จแล้ว พวกที่นำเหล้ามาเลี้ยงนั้นก็จัดแจงออกเดินเป็นขบวนแห่ตุจเดียวกับเมื่อขาเข้านั้น

เอง ฝ่ายราชทูตก็อยู่แต่ลำพังในสำนักของท่าน ขณะนั้น ฝ่ายพวกทหารโบราณซึ่งใช้บันสันมีขอเกี่ยวอยู่ตอนปลายเป็นอาวุธ ก็ยิงระดมมาจากหอกลาง ทำให้ราชทูตอยากดูว่าเป็นอะไร ก็ออกไปดูทางหน้าลานเมือง และในขณะเดียวกันนั้น ฝ่ายพวกทหารสมัครซึ่งเข้าแถวทำท่าจะรบอยู่นั้นก็คำนับราชทูตด้วยชูปลายหอกขึ้นพร้อมกัน เล่นเอาราชทูตตกใจ เพราะท่านยังไม่ได้รู้เห็นว่าพวกทหารได้จัดการแสดงอยู่หน้าลานเช่นนั้น ส่วนทหารบันขอนั้น เมื่อรู้ว่าราชทูตเยี่ยมประตูหน้าต่างออกมาก็ยิงต้นยิงระดมไปอีกคราวหนึ่ง แล้วท่านราชทูตก็เข้าที่พัก

เย็นวันนั้นท่านมารีกสดอแกงกูร์ตไปขอคำอาณัติตามธรรมเนียม ท่านออกให้คำเดียวสั้นที่สุดว่า "La Pucelle" (ลาปีแซล) คือพรหมจารีย์ คำที่เมืองเปรอนยังเป็นเมืองพรหมจารีย์อยู่ ราชศัตรูยังไม่เคยแตะต้องเลยสักที และท่านราชทูตอธิบายคำของท่านเองเป็นพิเศษว่า วันนี้เราเลือกให้แต่คำเดียวโดดกริง แต่ถึงเดียวถึงสั้นดังนี้ก็จุคุณความดีเต็มเปี่ยมบริบูรณ์สำหรับเป็นเกียรติยศอันสูงของเมืองเปรอนอยู่แล้ว คืนวันนั้นทั่วเมืองเปรอน ชาวเมืองได้ตาม

ประทีปโคมไฟกันทุกบ้านตามคำแนะนำของท่านโอเบ หัวหน้ากรมการฝ่ายพลเรือน ส่วนทางวัดก็ได้ตีระฆังเป็นที่แสดงความรื่นเริงด้วยกันทุกวัด จากที่พักของราชทูตนั้นแลไม่เห็นประทีปต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตกแต่งประดับประดาไว้ เพราะเหตุนี้ ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานรับแขกเมืองผู้อยู่ติดตามหลังราชทูตเสมอ ก็ได้ชวนราชทูตให้ออกไปชมดู คณะราชทูตทราบดังนั้นก็ลงจากที่พักไปดูถึงหน้าลาน ซึ่งทหารกำลังประลองยุทธกันให้ดู และเป็นเหตุให้ราชทูตสำแดงความพอใจอีกชั้นหนึ่งว่า "ท่านทั้งหลายรู้จักแสดงความจงรักภักดีของท่านต่อพระเจ้ากรุงสยามของเราช่างดีนัก น่าชมจริง"

ที่เมืองเปรอนนี้ราชทูตเป็นแต่ค้างคืนเดียวเท่านั้น เพราะเหตุนี้ตอนหัวค่ำ เมื่อท่านนั่งกินข้าวมีคนพากันมาดูมากเหลือล้น แต่ก็เข้าไม่ได้หมด เข้าได้แต่นางแหม่มชั้นสูงบางคนเท่านั้น คนอื่นต้องคอยดูข้างนอก ในเย็นวันนั้นราชทูตขอแปลนของเมืองเปรอนจากท่านมาร์กัส คอแกงกูร์ต ท่านมาร์กัส คอแกงกูร์ต จึงให้นายดีชงอินชเนียร์หลวงไปเอามาให้ เมื่อได้แล้วราชทูตกับเจ้าเมืองได้ดูด้วยกันจน

ท่านราชทูตเข้าใจได้ดีว่า เมืองเปรอนมีรูปสัณฐานเป็นประการใด

รุ่งขึ้นเวลาเช้าท่านเจ้าเมืองให้ทหารสมัครมายืนเรียงรายและตามไปส่งราชทูตเป็นขบวนแบบเดียวกันกับคราวเข้าเมือง พอขบวนราชทูตออกไปถึงประตูเมืองแล้ว ต่างได้แสดงคำอำลากันเป็นอันเสร็จการผ่านไปเมืองเปรอน รถราชทูตก็ออกเดินต่อไป ฝ่ายในเมืองก็ยิงปืนใหญ่น้อยและตีระฆังกันเป็นการส่งราชทูตด้วยเกียรติยศ ตอนกลางวันวันนั้น ราชทูตไปพักและรับประทานอาหารกลางวันที่เมืองแฟสน์ ออกจากเมืองแฟสน์แล้วก็เดินทางจะไปเมืองแซงต์กังแตงต่อไป

บทที่ ๖๑

ราชทูตถึงเมืองแซงต์กังแตง

เมืองแซงต์กังแตงนี้ เป็นเมืองอยู่สองฟากฝั่งแห่งแม่น้ำซอมม์ เดินรวมอยู่ในแว่นแคว้นแวร์มังดวาส์ ซึ่งเคยมีอิสระของตัวอยู่มาแต่ก่อน เวลานี้รวมอยู่ในมณฑลปีการ์ดี เป็นเมืองใหญ่มีการหัตถกรรมหลายอย่าง ชั้นแรกเมืองแซงต์กังแตง เป็นของท่านกงต์เดอแวร์มังดวาส์ ปกครองอยู่ตามลำพัง ต่อมาได้ตกเป็นของพระเจ้าฟีลิปโอคีสต์แห่ง

ฝรั่งเศส แล้วถัดมาได้เป็นส่วนหนึ่งในแว่นแคว้นของประ-
เทศบุร์คอญ จนภายหลังตกเป็นของสเปนตีได้ ดังนี้ถึง
ศก ๑๔๔๙ แต่ในปีนั้นได้มีสัญญาสงบศึกที่เมืองกาโต-
กังแบร์ซีส์ สเปนยอมตกลงยกเมืองแซงต์กังแตงกลับคืน
เป็นของประเทศฝรั่งเศส จึงได้เป็นของฝรั่งเศสแต่นั้นมา

การรับราชทูตเข้าเมืองแซงต์กังแตงนี้ เดินเป็นแบบ
เดียวกับที่เคยเป็นมาในเมืองอื่น คือเจ้าเมืองและกรมการ
อำเภอต่างขี่ม้าและขึ้นรถออกไปรับราชทูตถึงนอกเมือง
ประมาณทางสองลี้ พอพบกันกลางทางพวกทหารที่ออก
ไปคอยรับ จากในเมืองก็ยิงปืนสลุตตามธรรมเนียม แล้วก็
ทำคำนับวันทยาวุธพร้อมกันทุกหมวดหมู่แล้วก็จัดกันให้ออก
เดินมาเข้าเมืองเป็นขบวน พวกทหารกองอัศวินมหามงกุฎ
ก็ล้อมรถราชทูต มือถือดาบเรือยมาเป็นการเคารพ แล้ว
ขบวนก็เคลื่อนออกเดิน มีทหารแห่หน้าหลังทั้งขุนนางข้า-
ราชการและขุนนางพลเรือนอีก ๒๐๐ คน พวกกองหน้า
คือกองตำรวจภูธรมาเรโชเซ่

เมื่อขบวนเคลื่อนมาถึงกำแพงเมือง บนเชิงเทินทั่วไป
ก็ยิงปืนใหญ่คำนับราชทูตตามเคย แล้วขบวนก็เดินเข้าเมือง

ต่อไป ตั้งแต่ระยะนี้ไปตลอดทั้งสองข้างทางมีพวกชาวเมืองยืนเรียงรายมองดูราชทูตเป็นทิวแถวแน่นมิได้ขาด ตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงที่พักซึ่งได้จัดไว้คอยท่ารับราชทูต หน้าประตูที่พักนี้มีตราประจำรัชกาลของพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นเครื่องประดับเป็นที่จับตาราชทูตยิ่งนัก ค่าที่มีเครื่องสีเงินสีทองสลับกันงดงามมาก เมื่อถึงประตูที่พักแล้ว ฝ่ายกองทหารปืนขอแบบโบราณซึ่งอยู่บนหอกลางเมืองก็ยิงปืนขอของเขาพร้อมกัน และอาศัยที่หอกลางกับบ้านของราชทูตอยู่ตรงข้ามกันไม่ห่าง เจ้าคุณราชทูตมิจำเพาะแต่ได้ยินเสียงปืนขอเท่านั้น ซ้ำยังได้เห็นทั้งปืนทั้งที่ผู้ยิงโดยถนัดด้วย

เมื่อราชทูตพักอยู่ในบ้านนั้นไม่นานนัก พวกเจ้าเมืองและขุนนางทุกกรมทุกกองต่างก็มาแสดงคำเชื้อเชิญและชวนเลี้ยงเหล้าองุ่นเหมือนที่เคยเป็นมาในก่อน ผู้ที่แสดงสุนทรพจน์นั้นเป็นเจ้าพนักงานฝ่ายศาล ชื่อมงเซียร์โรอาร์ด ซึ่งท่านพึ่งได้เป็นผู้ใหญ่ฝ่ายพลเรือนขึ้นในปีนี้ ถัดมาพวกพระสงฆ์ก็มาคำนับต่อไป และท่านอาเบคอดีเนต์ผู้แทนท่านเดอโมปู ซึ่งพึ่งรับตำแหน่งเป็นสังฆราชเมือง

กัสตรัสก็ได้เป็นผู้แสดงคำเชื้อเชิญและเป็นผู้ให้สิ่งของกำนัลจำเพาะของพระสงฆ์เอง ซึ่งควรสังเกตอยู่หน่อย เพราะมิใช่ธรรมเนียมที่สงฆ์จะให้อะไรแก่ฆราวาส ชอบแต่ฆราวาสถวายสิ่งของแก่สมณสงฆ์ต่างหาก

ในที่นี้ไม่ทราบสุนทรพจน์ของกรมการเมืองแซงต์-กังแตง และของคณะสงฆ์ว่าจะดำเนินไปประการใด แต่มีใจความของคำตอบแห่งท่านราชทูตว่าดังนี้ "สังฆมณฑลแห่งเมืองแซงต์กังแตงนี้ ประกอบไปด้วยเกียรติยศอันสูงใหญ่ มีเหตุประจักษ์อยู่แก่ตาหลายประการประการหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ มหาราชเจ้ามิจำเพาะทรงรับตำแหน่งเป็นผู้อุปถัมภ์คณะสงฆ์แซงต์กังแตงนี้ยังทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ รับตำแหน่งกิตติมศักดิ์แห่งคณะนี้ด้วย ก็เป็นเกียรติยศหาที่สุดมิได้ ประการสอง คณะสงฆ์นี้อยู่ในสำนักที่เก็บรักษาพระธาตุของนักบุญแซงต์กังแตงซึ่งเป็นองค์มารตีร์ อันศรัทธาและแกล้วกล้าอาจหาญในการบำรุงพระคริสต์ศาสนา ก็เป็นพระเกียรติยศอันใหญ่ยิ่งอีกส่วนหนึ่ง ประการสาม สมณะกิริยาอัธยาศัยของคณะสงฆ์นี้เพียงเท่าที่สังเกตได้ด้วยนัยน์ตาในขณะนี้ก็สุภาพเรียบร้อยน่า

ชวนศรัทธาสัปบุรุษทั้งหลายผู้ประสบเห็น ก็เป็นเกียรติยศอันสูงใหญ่ซึ่งสมควรแก่ตำแหน่งคริสตบุตร ในศาสนาของพระองค์ การที่แลเห็นบรรดาสงฆ์ผู้ทรงศีลศรัทธาแก่กล้วกล้าฉะนี้ เป็นบุญวาสนาของผู้เห็น เพราะอาจให้บังเกิดความศรัทธาตามด้วยกิริยาสุภาพของท่าน เป็นพยานแห่งความดีของพระศาสนา ซึ่งได้อบรมนิสัยให้ละเอียดสุขุมน่านับถือถึงเพียงนี้ และเป็นด้วยเหตุอันเดียวกันนี้แหละ ซึ่งได้บันดาลให้พระเจ้าแผ่นดินสยามของเรา เกิดมีความเลื่อมใสในพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสของท่าน เพราะท่านทรงเห็นและทรงได้ยินพระสงฆ์ใจศรัทธากิริยางามในศาสนาของท่านบันดาลให้ออกไปเที่ยวประกาศศาสนาของท่าน ถึงในประเทศสยามของเราดังนี้เป็นเบื้องต้น และพระองค์ทรงนับถือถึงกับชุบเลี้ยงอุปถัมภ์บำรุงมิให้อนาทรร้อนใจแต่ประการใดทั้วพระราชอาณาจักรสยามมิได้ขาด ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังทรงปลูกสร้างโบสถ์วิหารและสำนักอาศัย สำหรับท่านและสัปบุรุษศิษย์หาของท่านในเมืองไทยด้วยน้ำใจล้วนเป็นผลแห่งกิริยามรรยาทอันสุภาพน่าใคร่นับถือ ของท่านพระ-

สงฆ์ผู้ได้ออกไปสอนศาสนาคริสตังในเมืองไทยเป็นปฐม-เหตุเบื้องต้นนั้นเอง ในที่สุดนี้ เราขอท่านได้โปรดสวดภาวนาแบ่งส่วนกุศลอุทิศให้บรรดาเราและชาวชนพลเมืองสยามด้วยจงมากเทอญ”

พอท่านราชทูตตอบปราศรัยกล่องพระสงฆ์ฐานันครดังนี้แล้ว ฝ่ายพระสงฆ์นั้นต่างก็มาคำนับราชทูตทีละองค์ ๆ แล้วพวกขุนศาลฝ่ายหลวงและขุนศาลฝ่ายราษฎร พวกเจ้าภาษีนายอากร มีภาษีเกลือเป็นต้น ก็ได้เข้ามาเป็นพวกเดียวกัน ครั้นคำนับกันเสร็จสรรพแล้วฝ่ายท่านดาบังกูร์ตข้าหลวงพิเศษก็ได้เข้ามาขออาณัติสำหรับคืนนั้น และอาศัยที่ท่านราชทูตได้ทราบประวัติของท่านเจ้าเมืองชื่อมาร์กส์เดอปราแดล อยู่บ้างแล้วว่าเป็นนักรบสำคัญ เคยติดศึกสงครามมาไม่รู้กี่ราย และมีบาดแผลเป็นเกียรติยศติดหน้าไม่รู้กี่แห่ง ก็ตั้งคำอาณัติให้สมกับความชอบของท่านเจ้าเมืองผู้แกล้วกล้านั้นว่า “Plus chargé de lauriers que d’ années” (ปลีส์ชาร์เจ เดอลอเรียร์ส์เกอ ดาเน่ส์) ซึ่งแปลว่า ท่านหนักด้วยดอกชัยพฤกษ์

ยิ่งเสียกว่าดอกฉนำ อธิบายคือ ว่าชัยชนะล้ำอายุและบาดแผลของท่าน

เย็นวันนั้นตามเมืองแชงต์กังแตงได้ติดประทีปโคมไฟ กันทุกบ้านเรือนเป็นต้นรอบสนามกลางเมือง ซึ่งเป็นสนามใหญ่และงามอย่างที่หาให้งามและใหญ่เท่าไม่ค่อยได้ในทั่วราชอาณาจักรฝรั่งเศส เวลากินข้าวมีนางผู้ดีมาดูราชทูตเป็นอันมากตามเคย และได้มีการดีดสีเป่าตลอดเวลานั้นด้วย

รุ่งขึ้นเวลาเช้าราชทูตให้ขุนนางไทยซึ่งมาด้วยกับท่านนั้นไปดูวัดใหญ่กลางเมือง เพื่อจะได้ไปรายงานถวายสมเด็จพระนารายณ์เมื่อกลับ ขุนนางเหล่านั้นก็พากันไปแล้วกลับมาแจ้งว่าเป็นวัดใหญ่และงามที่สุด พอกินข้าวเช้าแล้วก็ถึงเวลากำหนดจะเดินทางออกจากเมืองแชงต์กังแตงกลับไปทางพระนครหลวงต่อไป แต่ก่อนที่จะไปนั้น ตามวัดวาอารามต่าง ๆ ก็ได้ตระฆังกันออกเซ็งแซ่ และทางบ้านเมืองก็ได้ยิงปืนใหญ่ปืนเล็กกระหน่ำไป แล้วจึงได้จัดกระบวนแห่ แห่รถราชทูตไปส่งจนพ้นชานเมือง หนทางเมืองสองลเท่ากับเมื่อขาเข้าเมืองเหมือนกัน จึงได้ลากันไป

บทที่ ๖๒

ราชทูตกลับมาถึงเมืองลาแฟร์

เย็นวันเดียวกันราชทูตถึงเมืองลาแฟร์ ซึ่งเป็นเมืองป้อมปราการอยู่ตามลำน้ำอวาส์ เป็นเมืองมีหนองน้ำอยู่รอบเป็นที่ป้องกัน และมีกำแพงเชิงเทินแข็งแรงแน่นหนาอีกชั้นหนึ่ง ซ้ำลำแม่น้ำอวาส์แยกออกเป็นหลายสาย เป็นคูเมืองอย่างดีอยู่ด้วยอีก เพราะเหตุนี้จึงเป็นเมืองยากที่ศัตรูจะตีได้ แต่กระนั้นก็ได้ตกเป็นของเสปนไปพักหนึ่ง จนถึงคริสต์ศักราช ๑๕๙๗ แล้วจึงได้กลับคืนมาเป็นของฝรั่งเศสอีกใหม่จนตราบเท่าทุกวันนี้

ก่อนที่จะเข้าเมืองลาแฟร์ หนทางไกลประมาณสักหนึ่งทหารม้า ๑๐๐ คนกับมังเซียร์เดอลาฟงแตนเป็นหัวหน้าบังคับการแทนเจ้าเมืองก็ได้มาต้อนรับถึงที่นั่น เมื่อถึงประตูเมืองก็มีทหารชื่อ “กองหนุม” มาคอยท่าต้อนรับอยู่อีกตอนหนึ่ง ถัดมาอีกหน่อยพอมาถึงบางแซงต์พีรแมงซึ่งอยู่ในประตูเมืองแต่นอกกำแพงชั้นใน มงเซียร์มาร์คอเญผู้บังคับการเมืองก็ได้ออกมาต้อนรับคำนับอยู่ที่นั่น ในคำคำนับนั้นท่านกล่าวว่า ท่านกับพลเมืองลาแฟร์มีความยินดี

เป็นอันมากในการที่ท่านราชทูตสยามมีโอกาสได้ผ่านมาเหยียบเมืองลาแฟร์นั้น และมีพระราชโองการสั่งให้พาท่านราชทูตไปดูอะไรต่ออะไรที่น่าดูซึ่งมีอยู่ในเมืองลาแฟร์นั้นจนครบ เป็นต้นเช่นค่ายคูประตูหอรบ โรงเก็บอาวุธและโรงงานอื่น ๆ ที่สำคัญ เพราะเหตุฉะนี้ ท่านราชทูตจะใคร่ดูสิ่งใดในเมืองลาแฟร์ขอโปรดบอกจะยินดีปฏิบัติตามทุกอย่างไม่มีขัดบังเลยสักสิ่ง ส่วนท่านราชทูตก็ตอบขอบใจและกล่าวเป็นใจความว่า สิ่งที่อยากดูเป็นต้นนั้นคือแปลนเมืองกับค่ายเท่านั้น ต่อนี้มายังมีผู้มาคำนับรับรองตามเคยอีกหลายพวก เช่นพวกชุนศาล พวกกรมการเมือง ฯลฯ

เมื่อแห่มายิ่งบันใหญ่พลางก็มาถึงที่พัก เมื่อราชทูตขึ้นอยู่บนบ้านที่พักนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองลังกับเถรานุเถระ พระสงฆ์สมณะในโอวาทของท่านก็มาคำนับท่านราชทูตถึงที่พักทีเดียว ถึงเวลาแล้วราชทูตก็เชิญท่านสังฆราชองค์นั้นกับมงเซียร์มาร์คอเญให้อยู่กินข้าวเย็นด้วยกัน เย็นวันนั้นก็มีแหม่มผู้ดีนั่งอยู่ด้วยมากมายตามเคย และท่านราชทูตก็ดูแลเอาใจใส่อย่างน่าชม มีเชิญให้รับประทาน

ผลไม้สดบ้าง ผลไม้กวนบ้างเป็นต้น จนเป็นที่ชอบพอของท่านทั้งหลายในที่นั้นเหมือนที่อื่นเหมือนกัน

เมื่อเลิกการเลี้ยงแล้วท่านมาร์คอเญก็ขอคำอาณัติสำหรับคืนต่อไป ท่านราชทูตคิดออกให้ว่า "Je suis aux Indes" (เยอ ซุยส์โอแซงด์) แปลเฉพาะแก่นใจความก็คืออยู่เมืองลาแฟร์น ข้าพเจ้ารู้สึกเหมือนหนึ่งยังอยู่ในเมืองไทย ใจความของคำอาณัตินี้ไม่ใช่ไม่มีเหตุผลเมื่อไรย่อมมีเหตุผลสมควรที่เดียว ด้วยที่เมืองไทยนั้นมีน้ำนองท้องทุ่งอยู่หลายเดือนทุกปี อยู่ในกรุงให้รู้สึกเหมือนอยู่เกาะกลางทะเลก็เกือบจะว่าได้ และสำหรับเมืองลาแฟร์นเล่าก็คล้ายกัน ด้วยมีหนองมีบึงเป็นที่ขังน้ำอยู่โดยรอบตุ่เดียวกันฉะนั้น ท่านจึงอาจกล่าวถึงความรู้สึกของท่านโดยถูกต้องดังนี้ พอให้คำสัญญาเสร็จแล้วราชทูตกับเจ้าเมืองก็ได้ดูแปลนของเมืองลาแฟร์กันอยู่อีกครู่หนึ่งแล้วต่างก็ลากันไป

รุ่งขึ้นเวลาเช้า เจ้าเมืองได้มาเยี่ยมราชทูตอีกและพอท่านเจ้าเมืองเข้ามาถึงราชทูตก็พาท่านเจ้าเมืองไปดูข้างเตียงที่นอนของท่านเพื่อให้ดูว่าแปลนเมืองซึ่งท่านเจ้าเมืองให้

นั้น ท่านราชทูตหวงแหนรักษาอย่างกวดขัน ถึงกับเอาไปแขวนติดไว้ข้างเตียงที่นอนร่วมกับตาบเกียรติยศของท่าน ว่าจะไม่ให้ห่างออกไปจากกันเป็นอันขาดค่าที่นับถือเท่ากันทั้งสองสิ่ง

ราชทูตออกจากเมืองลาแฟร์ เวลาเช้า ๘ นาฬิกา ก่อนเที่ยงมีขบวนพลทหารสมัครและพลเมืองแห่แหนเป็นขนัดเหมือนขาเข้าเมืองไม่มีผิด เวลากลางวันได้ไปพักและรับประทานอาหารที่เมืองกรูซีย์เลอชาโต และในตำบลนั้นมงเซียร์เดอโลแนย์ซึ่งเคยเป็นนายทหารรองในกองรักษาพระองค์ก็ได้มาคำนับราชทูต เมื่อราชทูตได้ทราบว่านายทหารรองคนนี้เคยเป็นผู้มีความชอบในการศึกสงครามมาก่อนก็แสดงความเคารพหลายอย่าง เป็นต้นโดยเชื้อเชิญให้บุตรของท่านเดอโลแนย์นั้นมานั่งรับประทานอาหารกลางวันด้วยกัน พอรับประทานอาหารและพักตามสมควรแล้ว ตอนบ่ายคณะราชทูตก็ได้ขึ้นรถเดินทางเข้ากรุงหลวงอีก และเย็นวันนั้นก็ได้หยุดพักที่เมืองซวาซงส์

บทที่ ๒๓

ราชทูตเข้าไปอยู่เมืองซวาซงส์

เมืองซวาซงส์นี้เป็นเมืองโบราณตั้งอยู่ริมลำน้ำแอส์น ซึ่งเป็นบุญแก่เมืองมิใช่น้อย ค่าที่เป็นโอกาสให้ค้าขายได้สะดวก แต่ครั้งรัชสมัยปฐมวงศ์กษัตริย์แรกที่ได้มีในเมืองฝรั่งเศสนั้น เมืองซวาซงส์นี้เคยเป็นราชธานีมาคราวหนึ่ง แล้วต่อมาเมื่อย้ายราชธานีไปตั้งที่กรุงปารีสเมืองซวาซงส์นี้ได้ลดลงเป็นเพียงที่ว่าการมณฑลบัการ์ด

วัดวาอารามโบราณที่งาม ๆ ในเมืองนี้มีมาก เช่น วัดสังฆราชเรียกว่า วัดนักบุญมาร์ตีร์แยร์แวส์และโปรแตส์ กับวัดแซงต์เมดารด์ วัดแซงต์เครส์แปง วัดนอตร์ดาม วัดแซงต์ยัง วัดแซงต์เลยร์ เป็นต้น เกียรติยศอันสูงสำหรับเมืองซวาซงส์นี้คือว่า ถ้าถึงคราวจะราชาภิเษกพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสแล้ว หากว่าท่านสังฆราชเมืองแรงส์ไม่อยู่เป็นประธานในงานหลวงนั้นแล้ว ท่านสังฆราชเมืองซวาซงส์นี้เป็นที่สองของท่านรับกระทำพิธีราชาภิเษกแทน (นี้ว่าสำหรับครั้งก่อนเมื่อประเทศฝรั่งเศสยังเป็นราชาธิปไตย)

พอข่าวแห่งราชทูตสยามถึงเมืองชวาซงส์แล้ว อันว่ากรมการเมืองมีมงเชียร์บอเชวต์เป็นประธานก็ได้รับจัดแจงเมืองให้สวยสะอาดสมควรเป็นที่พักแห่งผู้แทนพระมหากษัตราธิราชฝ่ายบุรพทิศทันที ทั้งเพื่อจะมิให้น้อยหน้าชาวเมืองอื่น ๆ ที่เคยต้อนรับราชทูตไทยมาแล้วนั้นด้วย เวลานั้นตำแหน่งสังฆราชเมืองชวาซงส์ว่างอยู่ เพราะเหตุฉะนั้น ท่านผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งกรมการผู้ช่วยทั้งหลายจึงพร้อมกันลงความเห็นว่า ควรจะจัดตำหนักท่านสังฆราชนั้นเองเป็นที่พักแรมของบรรดาราชทูตสยาม ด้วยที่ทั่วเมืองชวาซงส์นั้นจะหาบ้านช่องเรือนโรงที่งดงามและเหมาะเท่าตำหนักสังฆราชนั้นเป็นไม่มี ถึงพระเจ้าแผ่นดินฝรั่งเศสเองเล่า ถ้าทรงประพาสที่เมืองชวาซงส์เมื่อใด ก็เสด็จมาประทับที่ตำหนักนั้นทุกคราวไม่ได้ทรงพักที่อื่นเลย เมื่อตกลงเห็นพร้อมกันเช่นนั้นแล้ว ต่างก็ขนเอาเตียงตู้เครื่องตกแต่งบ้านของตนที่งดงามยิ่งมาตั้งประดับตำหนักที่พักของราชทูตสยามครบ มีเตียงถึง ๒๔ เตียง ล้วนแต่งามประณีตด้วยกันทั้งนั้น แต่ที่งามๆ ยิ่งกว่าที่ไหน ๆ หมด คือห้องที่พักของท่านอัคร-

ราชทูตนั้นงามมากจริง บรรดาประตูหน้าต่างประดับไปด้วยตราแผ่นดินสยามหมดทุกด้าน

อนึ่ง เพื่อจะเพิ่มความสง่าแก่การรับรองราชทูตนั้น พวกคฤหบดีที่มีอายุอยู่ในระหว่างเป็นชายฉกรรจ์และที่สมัครเป็นกองทหาร (เพราะเวลานั้นตามประเทศต่าง ๆ เช่นที่เมืองฝรั่งเศสเป็นต้นหาได้มีการเกณฑ์ทหารไม่ ทหารล้วนเป็นทหารจ้าง ทหารอาสาสมัครทั้งนั้น กองทหารสมัครที่กล่าวถึงในเรื่องนี้จึงเป็นเหมือนหนึ่งทหารเสือในเมืองไทยเวลานี้เกือบจะว่าได้) ก็พร้อมกันลงความเห็นว่าจะมีการระดมพลสวนสนาม กองสมัครเหล่านั้นแบ่งเป็น ๒๑ กอง แต่ครบจำนวนบ้าง ไม่ครบบ้าง พอตกลงอย่างนี้แล้วต่างก็จัดการในกองของตน ๆ ให้ครบตามบัญชี กองไหนขาดพลหรือขาดนายหมวดหมู่ก็เลือกตั้งขึ้นทันทีทันใด ให้พร้อมมูลกัน

ครั้นจัดกองเสร็จแล้วได้แบ่งหน้าที่ต้อนรับกันดังนี้ คือ ในพวกทหารสมัคร ๒๑ กองนั้น ให้ ๑๗ กองออกไปต้อนรับถึงประตูเมือง ชื่อประตูเดอครูซีย์ ที่นั้นแยก

ให้ ๔ กองอยู่เฝ้ารับที่ประตูนั้นพร้อมกับเจ้าเมืองกรมการ และอีก ๑๓ กองก็ให้ออกไปต้อนรับนอกประตู หนทางไกลเพียงชั่วลูกปืนตกเป็นกำหนด ส่วนอีก ๔ กองนั้นให้เหลืออยู่เรียงรายเฝ้ากันที่ในเมืองรอบตำหนักของราชทูต นอกนั้นยังกองสองร้อยพิเศษเรียกว่ากองเดอ-ลาร์กบีส คือกองทหารม้าปืนสั่งมีคำสั่งให้ออกไปรับราชทูตถึงนอกเมืองหนทางไกลถึงร้อยเส้น และส่วนกองทหารปืนใหญ่ก็เอาปืนใหญ่ขึ้นบนกำแพงเมืองเตรียมไว้คอยยิงสลุตรับเมื่อได้ข่าวว่ารถของราชทูตจะมาถึงนั้น

เพื่อจะให้กองทหารเกียรติยศต่าง ๆ เหล่านี้ทำการประชุมตามหน้าที่ของตนได้สะดวก เจ้าเมืองได้ประกาศให้ชาวเมืองทราบว่า "อาศัยเหตุที่ท่านราชทูตสยามจะถึงเมืองชวาซงส์วันนี้ ตลาดชั่วคราวซึ่งเคยเปิดกันที่สนามกลางเมืองในวันนี้ขอให้เป็นอันงด อย่าเปิดซื้อขายกันเลย ให้พ่อค้าทั่วไปยึดตลาดและโรงร้านของตนทั่วเมืองชวาซงส์ให้ถือว่าวันนี้เป็นวันนักขัตฤกษ์ของเมืองชวาซงส์เถิด"

ครั้นสั่งการเสร็จแล้ว ถึงเวลาบ่ายวันจันทร์ที่ ๑๘ เดือนพฤศจิกายน กองทหารสมัครเหล่านั้นได้พากันไปต้อนรับราชทูตสยามตามที่ตกลงกัน ทหารออกไปเป็นหมวดหมู่มีทหารแตร ทหารตีกลองนำหน้าเป็นสง่ายิ่ง แต่กองที่สง่ากว่าอื่นหมดคือกองทหารม้าอาร์กบีสหรือกองปืนสั้นนั่นเอง พอถึงเวลา ๔ นาฬิกาหลังเที่ยง ท่านเจ้าเมืองและบรรดาขุนนางกรมการต่างก็นำประแจเมืองขี่รถมารับราชทูตเป็นกระบวนแห่ บรรดาราษฎรทั้งหลายทุกชั้นตระกูลต่างพากันแตกตื่นออกไปดูเป็นการเอิกเกริกใหญ่

รถราชทูตได้มาถึงประตูเมืองเวลา ๖ นาฬิกาหลังเที่ยงเป็นเวลาพลบค่ำอยู่แล้ว พวกไปต้อนรับต่างนึกเสียดายที่มิได้มาถึงเสียแต่กลางวัน แต่ลงปลายไม่มีใครเสียใจ เพราะว่าชาวเมืองทั้งหลายบรรดาที่ได้รอคอยดูอยู่ที่หน้าบ้าน ต่างคนอยากเห็นโฉมหน้าราชทูตไทยว่าเป็นอย่างไร จึงพากันจุดตะเกียงเทียนไขต่าง ๆ มองดูที่หน้าต่างและประตูบ้านตลอดหนทางตั้งแต่ประตูเมืองจนถึงตำหนักสังฆราชซึ่งเป็นที่พักแรมของราชทูต เมืองชวาซงส์เย็น

วันนั้นจึงเลยดูเหมือนกับมีงานเฉลิมสว่างไสวคล้ายกับกลางวัน

ครั้นกระบวนราชทูตรับประแจเมืองที่ประตูเสร็จแล้ว กระบวนก็เคลื่อนเข้ามาเป็นระเบียบเรียบร้อยจนถึงตำหนักของท่านสังฆราช ที่นั่นคณะพระสงฆ์ของเมืองได้ต้อนรับคำนับท่านราชทูต แล้วพวกกรมการก็ได้เชิญคณะราชทูตไทยรับพร้อมถวายองุ่นแห่งเมืองชวาซงส์ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรไมตรีจิตซึ่งต่างขอแสดงต่อกันและกันในระหว่างคนไทยและคนฝรั่งเศส ถัดมาพวกขุนนางอื่นก็มาคำนับราชทูตและกล่าวคำเชื้อเชิญอวยชัยให้พรเป็นลำดับจนถึงเวลาราว ๙ นาฬิกาหลังเที่ยงจึงได้เชิญเสวยอาหารท่านราชทูต เมื่อกินข้าวแล้วในเมืองได้มีการจุดดอกไม้เพลิงและยิงปืนเป็นการฉลองการมาถึงของบรรดาราชทูตไทย

รุ่งขึ้นเวลาเช้าเมื่อคณะราชทูตได้กินข้าวกับเจ้าเมืองและบุตรของท่านแล้ว ได้ขึ้นรถกับท่านเจ้าเมืองและบรรดากรมการเมืองพากันไปดูเมืองชวาซงส์ ท่านได้ไปดูวัดของท่านสังฆราชเมืองชวาซงส์ ซึ่งเรียกว่าวัดแซงต์แยร์แวส์แล้วก็ได้ดูพระอารามชื่อแซงต์ยัง ซึ่งเป็นอารามงาม

ยิ่งในประเทศนั้น โบสถ์ขาวสะอาดดี ข้างในสว่างเห็นแจ่มแจ้งราวกับข้างนอก ไม่มืดทึบเหมือนอย่างที่เป็นสำหรับบางวัดเลย ถัดจากวัดนี้ไปแล้วยังได้ไปดูสวนอาร์กยีสและสนามเมล์ซึ่งเป็นสนามพึ่งสร้างขึ้นใหม่ ต้นไม้ในนั้นยังไม่สูงเต็มขนาดแต่ก็ดูงามดีอยู่แล้ว

เย็นวันนั้นเมื่อกลับมาจากเที่ยวดูเมืองแล้ว ท่านราชทูตได้รับเลี้ยงที่จวนของเจ้าเมืองพร้อมกับขุนนางและเจ้าหน้าที่สำคัญที่มีอยู่ในเมืองชวาซงส์ เมื่อกินข้าวเย็นแล้วได้มีการเต้นรำเพื่อเป็นที่รื่นเริงต่อไปอีก ในการประชุมเต้นรำนั้น ท่านราชทูตได้แสดงให้ทราบว่าตนมิใช่เกิดมาเพื่อรู้จักแต่เพียงเจรจาการบ้านเมืองเท่านั้น ถึงกระบวนโอภาปราศรัยท่านก็ออกจะชำนิชำนาญไม่แพ้ใครเหมือนกัน เมื่อเลิกเต้นรำแล้วท่านเจ้าเมืองได้พาราชทูตกลับยังที่พัก พวกทหารสมัครได้จุดดอกไม้ไฟเป็นเกียรติยศอีก ถึงที่พักเป็นเวลาดึกดื่นมากทีเดียว

รุ่งขึ้นวันพุธที่ ๒๐ เมื่อกินข้าวเช้าและรับคำอำลาของชาวเมืองชวาซงส์แล้วท่านราชทูตกับเจ้าเมืองก็ได้ขึ้นรถออกจากเมืองเดินทางกลับปารีสต่อไป พวกทหารทุก

เหล่ากียนเรียงรายไปตามทางจนถึงประตูเมือง และส่วนกองตำรวจภูธรก็พากันไปส่งไกลออกไปอีก ซึ่งเป็นที่พอใจของราชทูตมิใช่น้อย ท่านขอบใจแล้วขอบใจเล่าที่เอาใจพวกของตนดังนั้น แล้วต่างก็ลากันไป

บทที่ ๖๔

ราชทูตถึงวิแลร์ก็อตเตรต์

ถึงนังเตยและดังมาร์แตง

เย็นวันนั้นราชทูตถึงเมืองวิแลร์ก็อตเตรต์ เป็นเวลาฝนตกใหญ่อากาศมืดมิดแลไม่ค่อยเห็นอะไร จึงเป็นการไม่เหมาะที่จะไปเที่ยวชมอะไรต่ออะไรได้ ที่เมืองนั้นสถานที่ที่น่าดูมีอยู่เป็นต้นคือ พระตำหนักของสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า แต่ราชทูตไม่ยินดีเข้าไปชมดูเลย อ้างว่า "เมื่อท่านเจ้าของไม่อยู่เราก็ไม่อยากเข้าไปดู แต่เข้าใจว่าถ้าได้เห็นคงเป็นขวัญตา น่าปลื้มใจในบุญบารมีของพระองค์เป็นแน่" พอค้างคืนหนึ่งที่เมืองนั้นแล้วรุ่งขึ้นราชทูตขึ้นรถไปยังเมืองนังเตยต่อไป เป็นวันที่ ๒๑ เดือนพฤศจิกายน

ที่เมืองนังเตยนี้ราชทูตพักอยู่ไม่นาน แต่กระนั้นก็ยังได้อุตส่าห์ไปเยี่ยมบ้านของท่านขุนนางคนหนึ่งชื่อมาร์-กีส์เดอเซิฟร์ นอกนั้นท่านไม่ได้ไปดูอะไรเหตุที่ท่านไปดูบ้านของท่านมาร์กีส์นี้มิใช่เพราะเหตุอื่น เป็นเพราะบาท-หลวงเดอลิยอน (ซึ่งภายหลังได้เป็นสังฆราช) ซึ่งเคยอยู่เมืองไทยหลายปี และเป็นที่พอพระทัยของสมเด็จพระนา-รายณ์ เป็นน้องเขยของท่านมาร์กีส์เดอเซิฟร์เจ้าของบ้านนี้ เมื่อท่านราชทูตได้ทราบว่าท่านบาทหลวงเดอลิยอนนี้เป็นเชื้อวงศ์ขุนนางชั้นสูง คือเป็นถึงบุตรของท่านเสนาบดีแล้ว ยังอุตส่าห์ทิ้งบ้านเกิดเมืองมารดาไปเที่ยวเทศนาสั่งสอนพระศาสนาในประเทศสยาม โดยไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยและภัยอันตรายแก่ตน นึกแต่ความสุขของชาวเมืองไทยเป็นประมาณดังนี้ ท่านก็ยิ่งเพิ่มความเคารพในท่านบาท-หลวงเดอลิยอนเป็นอันมาก

เย็นวันเดียวกันนั้นราชทูตถึงเมืองดังมาร์แตง ซึ่งเป็นที่ใกล้เคียงกับพระนครปารีสแล้ว ที่นั้นบรรดากรมการเมืองก็ตั้งใจต้อนรับราชทูตดุจเดียวกับที่ได้เป็นมาในทุกเมืองตั้งแต่ท่านได้ออกจากกรุงปารีสไปข้างเหนือกลับมา

แต่ส่วนท่านราชทูตมีความมุ่งใจอยู่อย่างเดียว แต่ที่อยาก
จะกลับให้ถึงปารีสให้เป็นอันเสร็จการเที่ยวไปเสียสักที

พอพักอยู่ที่มาร์แตงสักครู่หนึ่งราชทูตจึงได้ดำเนิน
ทางต่อไปจนถึงกรุงปารีส ครั้นท่านเข้าไปถึงพระราชวัง
ซึ่งเป็นที่ประทับแล้ว กิจที่ท่านเริ่มกระทำในเบื้องต้นก็คือ
ท่านได้พร้อมกันหันหน้าไปทางพระที่นั่งวังแวร์ซายส์ซึ่ง
เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แล้วต่างก็
ฟุบหมอบลงกราบถวายบังคมต่อพระองค์เป็นสามครั้งตาม
ขนบธรรมเนียมในบ้านเมืองของท่าน

ขณะนั้นบรรดาผู้ที่คอยอยู่ต้อนรับท่านเมื่อขากลับจาก
เหนือนั้นต่างก็ได้พากันไต่ถามท่านด้วยเรื่องต่าง ๆ บางท่าน
ถามว่า "เจ้าคุณไม่เหนื่อยเหนื่อยมากหรือ" บ้างก็ถามว่า
"เจ้าคุณหนาวมากไหมที่มณฑลเหนือโน้น" แล้วคนนั้น
คนโน้นก็ถามอีกต่อ ๆ ไป ส่วนท่านราชทูตมีคำตอบล้วน
เหมาะ ๆ สำหรับทั่วทุกคนที่ได้ถามนั้น ท่านว่า "เรื่อง
หนาวหรือเหนื่อยนั้น ท่านอย่าเอามาถามเลย จะเหนื่อย
อย่างไรได้ เมื่อกำลังชมเชยพระบารมีของพระบาทสมเด็จ
พระเจ้าหลุยส์มหาราชเจ้า จะหนาวอย่างไรเล่า เมื่อเรามี
พระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมอยู่ตลอดทาง"

รุ่งขึ้นเวลาเช้าวันที่ราชทูตกลับมาถึงกรุงปารีส ท่านสตอร์ฟเจ้าพนักงานกระทรวงวังซึ่งได้ติดตามราชทูตสยามตลอดหนทางก็ได้รีบเข้าไปเฝ้ากราบบังคมทูลรายงานความเป็นไปแห่งการเที่ยวของราชทูตสยามให้ทรงทราบว่า สำเร็จไปแล้วด้วยความเรียบร้อยทุกประการ เป็นที่พอใจของราชทูตสยามเป็นอันมาก เวลาท่านจะไปเฝ้านั้นท่านอัครราชทูตใคร่จะให้ท่านสตอร์ฟช่วยเป็นธุระกราบบังคมทูลให้ทรงทราบว่า ตนอิ่มเอิบในพระมหากรุณาธิคุณเป็นอย่างยิ่งที่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ตำรัสสั่งให้จัดการพาไปเที่ยวชมมณฑลฝ่ายเหนือแห่งประเทศฝรั่งเศสดังนี้ แต่ลงปลายท่านเกรงว่าจะเป็นการมิบังควรก็เลยงดเป็นแต่เพียงสั่งให้ท่านขอบใจฯ พณฯ เจ้าคุณเสนาบดีเดอเซเญอเลย์ ว่าการต้อนรับของบรรดาเจ้าเมืองกรมการทั้งหลายทั่วทุกเมืองตลอดทางได้เป็นไปอย่างเอื้อเฟื้อสนิทสนมเป็นที่พอใจอย่างยิ่งเป็นที่ขอบพระเดชพระคุณ ฯพณฯ เจ้าคุณเสนาบดีได้กะการเป็นอย่างดีที่สุดที่จะพึงเป็นไปได้

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายทำธร ถติรกุล ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา

๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๒

๗๐๖ **ศิลปะอินเดีย เล่ม ๑ ศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล** ทรงแปล

กล่าวถึงการค้นคว้าเกี่ยวกับอารยธรรมอินเดีย ลักษณะโดยทั่วไป ความงาม และวิวัฒนาการของศิลปะอินเดีย ศิลปะสมัยต้นประวัติศาสตร์หรือศิลปะอินเดียโบราณ ศิลปะคันธาราฐมฤราและอมราวดี ซึ่งเหมาะอย่างยิ่งสำหรับผู้สนใจความรู้ด้านโบราณคดี

๗๐๑–๗๐๒ **ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ เล่ม ๑—๒**

เล่ม ๑ กล่าวถึงลัทธิธรรมเนียมประเพณีการปกครองเรื่องเงินของราษฎรภาคอิสาน ประเพณีแต่งงานในลักษณะต่าง ๆ ชนชาติชาวบ้าซึ่งมีหลายชาติด้วยกัน และเรื่องตำราหนังที่เล่นในงานมหรสพ

เล่ม ๒ กล่าวถึงหมายรับสั่งการพระราชพิธีและงานพระราชพิธีต่างๆ หมายรับสั่งเรื่องรับเซอร์ยอนเบาริงตำราขบวนเสด็จครั้งอรุงเก่า ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ และคำให้การของสมณทูตพม่าว่าด้วยประเพณีสังฆมณฑลในประเทศพม่า ฯ ล ฯ

หอสมุดแห่งชาติ
จังหวัดสุพรรณบุรี เฉลิมพระเกียรติ

